

T.C.
GALATASARAY ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI

TÜRKİYE’NİN İHRACAT YAPISINDA DEĞİŞMELER

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Kübra ULUTAŞ

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Lerzan ÖZKALE

Aralık 2013

ÖNSÖZ

Tez yazım süresi boyunca ilgisini, bilgisini ve desteğini esirgemeyen değerli tez danışmanım Prof. Dr. Lerzan Özkale'ye ve fikir aşamasından tezin bitimine kadar yardımlarını sunan tez danışmanım Yrd.Doç.Dr. Sezgin Polat'a, Galatasaray Üniversitesi İktisat Bölümü'nün değerli hocalarına ve Arş. Gör. Dr. Eylem Özkaya Lassalle'e ve Tuğba Çobanoğlu'na, kaynak çeşitlendirme sürecinde yardımcı olan Dünya Bankası kıdemli ekonomisti Thomas Farole'e, oluşturdukları verimli çalışma ortamı nedeniyle başta TİM Başkanı Mehmet Büyükekşi olmak üzere TİM Genel Sekreteri Mustafa Mente'ye ve TİM Genel Sekreter Yardımcısı Metin Tabalu'ya, TİM çalışanlarına ve mesai arkadaşlarıma, desteğini her zaman yakından hissettiren sevgili arkadaşlarıma ve bugünlere ulaşmamda en büyük katkı, özveri ve emeğe sahip olan anneme, babama ve ablama teşekkürü bir borç bilirim.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	ii
KISALTMALAR	v
SEMBOL LİSTESİ	vi
ŞEKİL LİSTESİ	vii
TABLO LİSTESİ	viii
RÉSUMÉ	ix
ABSTRACT	xii
ÖZET	xv
GİRİŞ BÖLÜMÜ	1
1. BİRİNCİ BÖLÜM: İHRACATIN TARİHSEL VE SEKTÖREL GELİŞİMİ	1
1.1. Türkiye'nin İhracat Yapısı Mercek Altında	1
1.1.1. Birinci Dönem: Dışa Açılma ile Yaşanan Dönüşüm: İhracata Dayalı Büyüme (1980-1995)	3
1.1.2. İkinci Dönem: İhracatın Gümrük Birliği ile Değişen Yapısı (1996-2001)	10
1.1.3. Üçüncü Dönem: Kriz Deneyimleri ve Yapısal Kırılganlıklar Arasında İstikrar Hedeflemesi (2002-2011)	14
1.2. Emek Yoğun Sektörlerden Sermaye Yoğun Sektörlere (1980-2012)	21
1.3. İhracatta Katma Değerin Önemi	28
2. İKİNCİ BÖLÜM: TÜRKİYE'NİN İHRACAT ÇEŞİTLENDİRMESİ	34
2.1. İhracat Çeşitlendirmesinin Önemi	34
2.1.1. İhracat Çeşitlendirmesinin Tanımı ve Yolları	38
2.1.2. İhracat Çeşitlendirmesinin Türleri: Yatay ve Dikey Çeşitlendirme	40
2.1.3. İhracat Çeşitlendirmesi Üzerine Literatür Değerlendirmesi	41
3. İSTATİSTİKSEL ANALİZ	50
3.1. İl Bazında Çeşitlendirme	52
3.2. İl Bazında Sektör ve Ürün Çeşitlendirmesi	54
3.3. Dif. in Dif. Analizi	62

4. İHRACAT ÇEŞİTLENDİRMESİ ÜZERİNE EKONOMETRİK BİR ÇALIŞMA.....	66
5. SONUÇ.....	70
6. KAYNAKÇA	74
7. EKLER	77

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
AGE	: Adı Geçen Eser
AKÇT	: Avrupa Kömür ve elik Topluluğu
ARGE	: Araştırma ve Geliştirme
BEC	: Geniş Ekonomik Kategorilerin Sınıflaması
BKZ	: Bakınız
BM	: Birleşmiş Milletler
BRIC	: Brezilya, Rusya, Hindistan ve Çin
CR	: Yoğunlaşma Oranı
DEG	: Değişim
DD	: Farkın Farkı
DT	: Dış Ticaret
DT	: Dünya Ticaret rgt
EUROSTAT	: Avrupa Birliği İstatistik Ofisi
FOB	: Gemi Gvertesinde Teslim
GB	: Gümrük Birliği
GB	: Gümrük Birliği ncesi
GBS	: Gümrük Birliği Sonrası
GSYİH	: Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
GTIP	: Gümrük Tarife İstatistik Pozisyonu
GTS	: Genelleştirilmiş Tercihler Sistemi
HH	: Herfindahl- Hirschman
HS	: Harmonize Sistem
ISIC	: Uluslararası Standart Sanayi Sınıflaması
İGEME	: İhracatı Geliştirme Etüt Merkezi
OECD	: Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği rgt
OVP	: Orta Vadeli Program
REV	: Revizyon
SITC	: Standart Uluslararası Ticaret Sınıflandırması
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TCMB	: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası
TIVA	: Katma Değerli Ticaret
TİM	: Türkiye İhracatçılar Meclisi
TL	: Türk Lirası
TPE	: Türk Patent Enstitüsü
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu
TÜSİAD	: Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği
UNCOMTRADE	: Birleşmiş Milletler Ticaret Veri Tabanı
UNCTAD	: Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı
UNESCO	: Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür rgt
USD	: Amerikan Doları
USSS	: Uluslararası Standart Sanayi Sınıflaması
WTO	: Dünya Ticaret rgt

SEMBOL LİSTESİ

\$	: Amerikan Doları
²	: Kare
$\sqrt{}$	: Kök
Σ	: Toplam
%	: Yüzde

ŞEKİL LİSTESİ

Şekil 1.1: Yıllar İtibariyle İhracatın Rakamsal Gelişimi (1980- 2023)	1
Şekil 1.2: Türkiye'nin Dış Ticaretinin Gelişimi (1980-1995).....	6
Şekil 1.3: Türkiye'nin Dış Ticaretinin Gelişimi (1996-2001)	13
Şekil 1.4: Türkiye'nin Dış Ticaretinin Gelişimi (2002-2011)	15
Şekil 1.5: AB'nin Türkiye'nin Toplam İhracatı İçinden Aldığı Payın Değişimi.....	17
Şekil 1.6: Türkiye'nin Dış Ticaretinin Gelişimi (2012-2023).....	20
Şekil 1.7: Dört Farklı Senaryo Çerçevesinde 2023 İhracat Hedefinin Analizi.....	20
Şekil 1.8: Toplam İhracatın %80'ini Oluşturan Sektörlerin 2023 İhracat Hedefleri ve Toplam İhracattan Alacakları Payın Gelişimi.....	27
Şekil 1.9: Sektörlerin 2023 İhracat Hedefleri	28
Şekil 1.10: Brüt İhracat İçindeki Toplam Yurtiçi Katma Değer.....	29
Şekil 1.11: Seçilmiş Ülkelerde Sektörlerin İçindeki Yurtiçi Katma Değerin Payı.....	31
Şekil 2.1: Türkiye'nin İhracatının Bölgesel ve Sektörel Dağılımı.....	36
Şekil 2.2: Seçilmiş Ülkeler İçin Herfindahl- Hirschmann Endeksi (1995-2011).....	37
Şekil 2.3: Seçilmiş Ülkeler İçin İhraç Edilen Ürün Sayısındaki Değişim.....	38
Şekil 3.1: Hatay ve Adana'nın İhracat Gelişimi (2002 2012).....	52
Şekil 3.2: Türkiye Çelik Haritası.....	62
Şekil B.1: Tarım, Madencilik ve İmalat Sanayii Ürünlerinin Toplam İhracat İçindeki Payı (1980- 2012).....	87
Şekil B.2: 7 İlin Son 10 Yılda İhracat Artış Performansı.....	88

TABLO LİSTESİ

Tablo 1.1: İhracata Dayalı Büyüme Döneminde Türkiye'nin Dış Ticaretinde Değişmeler.....	5
Tablo 1.2: Türkiye'nin Dış Ticaretinde Değişmeler (1996-2001).....	12
Tablo 1.3: Türkiye'nin Dış Ticaretinde Değişmeler (2002-2011).....	15
Tablo 1.4: Coğrafi Ülke Gruplarına Göre İhracatın Gelişimi.....	18
Tablo 1.5: 2012-2023 Döneminde Türkiye'nin Dış Ticaretinde Değişmeler.....	19
Tablo 1.6: Sektörler İtibariyle İhracatın Gelişimi (1980-2012).....	23
Tablo 1.7: 1980-2012 Döneminde İhracatta İlk 5 Faslın Değişimi.....	24
Tablo 1.8: Gümrük Birliği Öncesi ve Sonrası En Fazla Dış Ticaret Açığı Veren İlk 5 Faslın Değişimi.....	25
Tablo 1.9: Gümrük Birliği Sonrası En Fazla Dış Ticaret Açığı Veren Fasılların Sıralamasındaki Değişim.....	26
Tablo 1.10: Brüt İhracat İçindeki Katma Değerin Değişimi (2005-.....	32
Tablo 3.1: Türkiye'nin 7 Coğrafi Bölgesinden Seçilen 7 İlin İhracat Gelişimi.....	50
Tablo 3.2: İl Bazında Sektörel Çeşitlendirme.....	53
Tablo 3.3: Bursa İlinin Sektörel İhracat Çeşitlendirmesi.....	55
Tablo 3.4: Adana İlinin Sektörel İhracat Çeşitlendirmesi.....	56
Tablo 3.5: Gaziantep'in Hububat Sektöründe En Fazla İhracat Yaptığı Ülkeler.....	57
Tablo 3.6: Seçilmiş İller için Bölgesel ve Sektörel İhracat Çeşitlendirmesi.....	58
Tablo 3.7: İl Bazında Dif. in Dif. Analizi.....	62
Tablo 3.8: Sektör Bazında Dif. in Dif. Analizi.....	63
Tablo 4.1 : Bağımlı ve Bağımsız Değişkenlerin Tanımlayıcı İstatistikleri.....	65
Şekil 4.2: Pooled Cross Section Basit Regresyon Model Sonuçları	67
Tablo A.1: En Çok İhracat Yapılan İlk 5 Ürün Grubu (SITC Rev.3).....	81
Tablo A.2: Gümrük Birliği'nin Fasıllar Bazında Dış Ticaret Dengesine Etkisi.....	86
Tablo A.3: Brezilya'nın Dış Ticaretinde Değişmeler (1980-2011).....	89
Tablo A.4: Rusya'nın Dış Ticaretinde Değişmeler (1980-2011)	90
Tablo A.5: Hindistan'ın Dış Ticaretinde Değişmeler (1980-2011).....	91
Tablo A.6: Çin'in Dış Ticaretinde Değişmeler (1980-2011).....	92
Tablo A.7: Güney Kore'nin Dış Ticaretinde Değişmeler (1980-2011).....	93
Tablo A.8: Meksika'nın Dış Ticaretinde Değişmeler (1980-2011).....	94
Tablo A.9: AB 27'nin Türkiye'nin Toplam İhracatından Aldığı Pay.....	95
Tablo A.10 2002 yılında 7 Bölgeden Seçilmiş İllerin İlk 3 Sektörde İhraç Ettiği Ürünler ve Kilogram Fiyatları.....	96
Tablo A.11: 2012 yılında 7 Bölgeden Seçilen İllerin İlk 3 Sektörde İhraç Ettiği Ürünler ve Kilogram Fiyatları.....	105

RÉSUMÉ

Ce travail de recherche intitulé “Les changements structurels de l’exportation de la Turquie”, met au jour les changements structurels de l’exportation de l’économie turque suivant une stratégie de croissance basée sur l’exportation à partir des années 1980 avec la montée des politiques de libéralisation, vise à la fois de devenir une référence pour ceux qui s’intéressent à ces changements et à éclairer l’avenir.

Dans la première partie de notre travail, en analysant les développements numériques et sectoriels de l’exportation turque entre 1980-2012, nous avons essayé de démontrer le développement réel de l’exportation.

Dans ce contexte, en examinant les produits exportés, les pays destinataires et les développements des villes exportatrices, la diversification du portefeuille d’exportation et le changement dans la puissance des exportateurs turcs ont été analysés. Dans ce cadre, il est possible de constater qu’en diversifiant leur portefeuille d’exportation, les exportateurs étendent leurs revenus d’exportation et en stabilisant ces revenus ils créent une croissance basée sur la diversification.

Aujourd’hui la structure changeante de la compétition mondiale, dans le cadre du commerce international actuel, contient des menaces et en même temps des occasions importantes. Les pays qui ont réussi à analyser les dynamiques changeantes de cette compétition et à réaliser les transformations nécessaires, ont obtenu davantage de gain en diminuant en même temps l’effet des menaces et des risques mondiaux. De ce fait, il n’est pas interdit de penser que la diversification qui est essentielle à la transformation de l’exportation en Turquie a le pouvoir de minimaliser les effets négatifs des risques possibles.

La diversification de l’exportation a également une fonction d’empêchement de dérèglement structural dans les revenus de l’exportation. L’élargissement de l’éventail des produits exportés et la diversification du marché diminuent également les fluctuations des revenus de devises dépendant de quelques produits. L’augmentation dans les revenus de l’exportation liée à la diversification de la gamme de produit joue un rôle effectif pour un développement durable.

A la lumière de ces informations, dans la deuxième partie de ce travail nous étudions la diversification de l’exportation qui est un facteur influençant la compétitivité de l’exportation turque, aux niveaux théoriques et empiriques prenant en considération les dynamiques économiques. En même temps nous présentons la diversification du marché et des produits comme une politique alternative pour la diminution de l’instabilité des revenus de l’exportation.

Les travaux étudiés dans le cadre de notre recherche montrent que les économies ayant augmenté la diversification du marché et du produit ont une structure du commerce externe plus stable. En outre ces mêmes données peuvent changer selon les pays développés ou en voie de développement. Il est possible de voir que la diversification a un effet positif sur l'augmentation de revenu par personne dans le commerce extérieur et le développement économique durable dans le cadre des pays peu développés et en voie de développement.

Si nous prenons en considération le fait que l'élargissement de la production mondiale et de la chaîne logistique augmente la nécessité de la diversification des exportations, nous pouvons comprendre que la diversification du portefeuille d'exportations a un rôle clé dans l'obtention d'une croissance économique durable et du bien-être en augmentant la force compétitive de l'économie turque au niveau du commerce mondial.

Le but de ce travail est donc d'étudier à quel niveau le commerce doit être diversifié et de présenter les politiques de diversification qui permettent d'obtenir une exportation plus compétitive en analysant la structure de l'exportation existante en Turquie.

Dans ce cadre, la diversification de l'exportation doit être analysée sur la base de la diversification horizontale dans le sens du changement de la composition de l'exportation des matières premières en vue de diminuer les fluctuations des prix mondiaux des biens et celle de la diversification verticale, c'est-à-dire de l'utilisation plus poussée des biens déjà existants ou inventés et de la valeur ajoutée par les entreprises.

En commençant par Lederman & Maloney (2007) plusieurs experts déclarent que pour les économies des pays en voie de développement *la diversification de l'exportation* est déterminante alors que pour les économies des pays développés ce serait plutôt *la concentration de l'exportation*.

Lorsqu'une partie des travaux étudiés, insistant sur la qualité des produits exportés, accentue l'exportation des produits industriels avec une valeur ajoutée élevée et la diversification verticale, une autre partie de ces travaux insiste sur le fait que les pays qui augmentent la diversification des produits par la diversification horizontale peuvent obtenir les effets de croissance attendue de l'exportation.

Les travaux qui étudient la relation entre la diversification de l'exportation et la croissance économique accentuent généralement l'instabilité. Car la stabilité qui veut dire « *prédiction ou prédictibilité* » augmente non seulement la possibilité de retour des investissements mais assure aussi la durabilité de la croissance économique donc, pour une croissance stable de l'exportation, la diversification est très importante.

Lorsque Lim (1976) et Glezakos (1976) déclarent que l'instabilité des revenus de l'exportation diminue le taux de croissance, Glezakos indique le fait que pour se débarrasser de l'instabilité des revenus de l'exportation il faut diversifier les produits et les marchés d'exportation. En outre selon Ghosh et Ostry (1994) la diversification protège aussi des pays des chocs du commerce extérieur en stabilisant les revenus de l'exportation.

Çınar et Göksel (2010 : 36), ayant étudié la diversification de l'exportation de l'économie turque, soulignent le fait qu'après la crise mondiale de 2008, non seulement l'importance de la croissance basée sur l'exportation mais aussi l'importance de « diversification » et de « stabilité » ont augmenté.

A la lumière des résultats tirés de ces travaux, il est possible de dire que pour une croissance durable de l'exportation il est important de faire de nouvelles ouvertures et de diversifier les produits et les marchés. Cependant ces mêmes travaux montrent que la relation entre la diversification de l'exportation et la croissance économique fait sens seulement à long terme.

Le but de ce travail est d'essayer de démontrer quelles politiques de diversification accélèrent. D'ailleurs dans le cadre de ce travail les indices¹ utilisés pour mesurer la diversification de l'exportation entre 1996 et 2012 et le niveau de diversification dans les produits exportés par la Turquie sont étudiés.

Avec les indices utilisés pour mesurer la diversification de l'exportation, le changement dans les valeurs des indices calculés pour la Turquie² est montré. Pour préciser le niveau de la diversification les données sur le commerce extérieur sont tirées de la base de données officielle des Nations-Unis, Comtrade.

Une analyse comparative avec les pays choisis est effectuée tout en testant l'hypothèse de la croissance basée sur la diversification.

Ces pays choisis sont les pays du BRIC³ qui augmente leur pouvoir économique progressivement, la Corée du sud et la Mexique. Le fait que ces pays ont une part de 22% dans l'exportation des biens au niveau mondial et qu'ils ont un portefeuille d'exportation similaire à la Turquie sont déterminants dans ce choix.

Cette étude vise à révéler les changements dans les exportations en analysant les évolutions historiques et sectorielles dans la structure de l'exportation de la Turquie de 1980 jusqu'à nos jours. En outre, quatre scénarios différents sont développés pour analyser l'exportation ciblée à 500 milliards de dollars pour l'année 2023 qui est le 100e anniversaire de la fondation de la République turque. Cette analyse examine en particulier si l'augmentation des exportations se développe vers des produits à forte valeur ajoutée. Dans ce cadre, la diversification des exportations, qui est considéré comme l'un des facteurs qui influence la puissance de la concurrence des exportations, est évaluée en prenant la dynamique économique actuelle en considération. La diversification du secteur et des produits est examinée au niveau communal. La dernière partie de cette étude essaie de mesurer le niveau de diversification régionale par l'indice de concentration de la taille de l'entreprise, et l'indice de condensation basé sur le pays. Les résultats du modèle montrent que la concentration augmente le volume de l'exportation.

---

¹ Les indices utilisés pour mesurer la diversification de l'exportation sont l'indice d'entropie, l'indice de Theil et enfin l'indice de Herfindahl-Hirschmann.

² Dans la base de données statistique officielle des Nations-Unis, UNCTADstat, les données annuelles des indices de concentration et de diversification sont disponibles pour la période de 1995 à 2011.

³ Le terme BRIC est utilisé pour désigner le Brésil, la Russie, l'Inde et la Chine. On pense que ces pays auront une position importante dans l'économie mondiale en 2050.

ABSTRACT

This study aims to reveal the changes in export structure of Turkish economy after liberalization policies of 1980s and to serve as a reference material for people interested in learning these changes and to shed light on the future activities.

The first section of the study focuses on revealing the changes in exports by examining figures and sectoral developments between the years 1980-2012.

In order to analyze the diversifications in export portfolio and the changes in competition capacity of Turkish exporters; exported products, exports by countries and the increase in exporting provinces are reviewed in this framework. By diversifying export portfolio, exporters can increase the level of their income and stabilise their export income.

Today, changing global competition structure contains important threats and opportunities for world economies. Countries, deciphering changing dynamics of this competition and successfully complying with the required transformations, are proven to be successful in decreasing the effects of global threats and risks and generating more profit. Therefore, export diversification may have a power to mitigate negative effects of potential risks.

Export diversification is also important especially for preventing defects in export structure, decreasing volatility in exchange revenue due to dependency on some products, countries and country groups. It is also effective in providing sustainable growth with increasing export revenue.

In the light of this information, second section of this study reviews export diversification as one of the factors affecting competition capacity of Turkey at theoretical and empirical level by taking current economical dynamics into consideration.

In addition, this section provides product and market diversification as an alternative policy proposal to decrease instability in export revenue. Other studies reviewed within the scope of this study have shown that economies with diverse products and markets have more stable international trade structure.

The results of the studies looking on the effects of export diversification differ for developed and developing countries. Export diversification has an important influence on increasing per capita income of many underdeveloped and developing countries.

Diversification of export portfolio has a critical role in achieving sustainable economic growth and welfare by increasing competition power of Turkish economy when expanding in global product and supply chain and the need to export diversification increasing with demand growth in emerging economies taken into consideration.

So this study aims to further investigate the level of diversification need in export by analyzing current export structure of Turkey and identifying diversification policies that would enable competition capacity in export for Turkish economy.

Within this scope, export diversification is reviewed on the basis of horizontal diversification meaning change in composition of primary export commodity in order to decrease volatility in global commodity and vertical diversification meaning further use of available or new products with value added enterprises.

Many experts Lederman & Maloney (2007) in particular have explained that for the economies of developing countries *export diversification*, and for the economies of developed countries *export concentration* play a more determining role.

While some of the studies are emphasizing value added industrial products and vertical diversification by underlining features of exported products, some other studies are stressing the possibility of achieving expected growth effects in countries increasing product diversity via horizontal diversification.

Studies focusing on the relationship between growth and export diversification mainly point out instability in export revenue. Because stability, meaning "*prediction or predictability*", strengthens the potential of investment returns, provides continuity of economic growth, and diversification is of capital importance for stable increase in export.

While Lim (1976) and Glezakos (1976) pointed that instability decreases growth rate, Glezakos indicated the importance of diversifying export products and markets in order to eliminate instability in export revenue. According to Ghosh and Ostry (1994) diversification provides stability of export revenue and protects countries from international trade shocks.

Çınar and Göksel (2010: 36) reviewing the effects of export diversification on Turkish economy indicated that especially after 2008 global crisis the importance of "diversification" and "stability" concepts in export, as well as export based growth has increased.

In the light of these findings, further expansions via diversification in products and markets in order to provide sustainable increase in export are quite important. Therefore, most of the regression analysis points out that the relationship between export diversification and economic growth can be achieved in the long run.

This study tries to answer which diversification policies accelerates the growth. Additionally, indexes⁴ measuring export diversification in 1996 - 2012 period and diversification level of products exported by Turkey are discussed in this study. The change in indexes measuring export diversification and index values calculated⁵ for Turkey within the course of time is revealed in the study. For the identification of diversification level international trade data from Comtrade (United Nations Commodity Trade Database) is used.

---

⁴ Indexes commonly used to measure export diversification are Entropy Index, Theil Index, Herfindahl-Hirschmann concentration and diversification indexes.

⁵ Annual data regarding export diversification and concentration indexes from 1995 to 2012 is available at UNCTAD.

While investigating Turkey's export diversification, the study also provides a comparison analysis with the developed countries. Countries included in the analysis are selected from BRIC ⁶ countries increasing their power in world economy every passing day, and South Korea and Mexico due to similarities with Turkey in export structure. It has been found out that these countries have 22 % share in world commodity export for the year 2012.

Also, four different scenarios are developed to analyze the \$ 500 billion export target set for the year 2023 which is the 100th anniversary of the foundation of Republic of Turkey. This analysis especially examines whether increase in exports is developing towards goods with high added value. Within this framework, exports diversification which is thought to be one of the factors affecting the competition power in exports, is evaluated by taking current economic dynamics into consideration, and sector and product diversification is examined at provincial level.

Final section of this study tries to measure regional diversification level by company size concentration index, and country based condensation index. The results of the model show that the concentration increases export volume.

---

⁶ The term BRIC is used for Brazil, Russia, India and China and it is estimated that these countries will play a critical role in world economy in the year 2050.

ÖZET

“Türkiye’nin İhracat Yapısında Değişmeler” başlıklı bu çalışma, 1980 yılından günümüze ihracat yapısında yaşanan değişimleri ortaya çıkararak, bu değişimle ilgilenen tüm çevrelerin başvurabileceği referans bir kaynak olma düşüncesi ve geleceğe ışık tutma saikiyle hazırlanmıştır.

Çalışmanın ilk bölümünde, 1980-2012 yılları arasında ihracatın rakamsal ve sektörel gelişimi incelenerek ihracattaki değişim açığa çıkarılmaya çalışılmıştır.

Bu kapsamda, ihraç edilen ürün, ihracat yapılan ülke ve ihracat yapan illerdeki gelişim incelenerek, ihracat portföyündeki çeşitlenme ile Türk ihracatçılarının rekabet gücündeki değişim analiz edilmeye çalışılmıştır. İhracatçıların ihracat portföyünü çeşitlendirerek ihracat gelirlerini daha geniş bir tabana yayabildiği ve ihracat gelirinde istikrar sağladığı görülmektedir.

Değişen küresel rekabet koşulları, günümüz uluslararası ticaretinde, dünya ekonomileri için önemli tehditlerin yanı sıra önemli fırsatları da içinde barındırmaktadır. Bu rekabetin değişen dinamiklerini çözümleyerek gerekli dönüşümleri başarılı bir şekilde gerçekleştiren ülkelerin, küresel tehdit ve risklerin etkisini azaltarak, daha fazla kazanç elde ettiği görülmektedir. Dolayısıyla ihracat çeşitlendirmesinin, olası risklerin yaratacağı olumsuz etkileri asgariye indirme gücüne sahip olacağı düşünülmektedir.

İhracat çeşitlendirmesi, aynı zamanda ihracat gelirlerindeki değişken, istikrarsız yapı bozukluğunun önlenmesi konusunda da önemli bir işlev görmektedir. İhracatta ürün yelpazesinin genişlemesi ve pazar çeşitlendirmesi, birkaç ürüne bağımlı olan döviz gelirlerindeki oynaklığı da azaltmaktadır. Ürün gamının çeşitlenmesiyle ihracat gelirlerinde sağlanan artış, sürdürülebilir büyümenin temininde de oldukça etkili bir rol oynamaktadır.

Bu bilgiler ışığında çalışmanın ikinci bölümü, Türkiye’nin ihracatta rekabet gücünü etkilediği düşünülen faktörlerden biri olarak ihracat çeşitliliğini teorik ve ampirik düzeyde güncel ekonomik dinamikleri de göz önüne alarak incelemekte ve ihraç gelirindeki istikrarsızlığın azaltılmasında ürün ve pazar çeşitlendirmesini alternatif bir politika önerisi olarak sunmaktadır.

Araştırma kapsamında incelenen çalışmaların bulguları, ürün ve pazar çeşitlendirmesini artıran ekonomilerin daha istikrarlı bir dış ticaret yapısına sahip olduğunu gösterirken, bu durum gelişmiş ve gelişmekte ülkeler bazındaki incelemelerde farklılaşabilmektedir.

İhracat çeşitlendirmesinin birçok az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkede kişi başına gelir artışı sağlanmasında önemli bir etkiye sahip olduğu görülmektedir.

Hem küresel üretim ve tedarik zincirindeki genişleme hem de yükselen ekonomilerdeki talep artışının, ihracat çeşitlendirmesinin gerekliliğini giderek artırdığı göz önüne alındığında Türkiye ekonomisinin de uluslararası ticaretteki rekabet gücünü artırarak sürdürülebilir iktisadi büyüme ve refaha ulaşmasında ihracat portföyünü çeşitlendirmesinin kilit role sahip olduğu görülecektir.

Bu çalışmanın amacı da, Türkiye'nin mevcut ihracat yapısını analiz ederek, ihracatın hangi düzeyde çeşitlendirilmesi gerektiğini araştırmak ve Türkiye ekonomisine ihracatta rekabet gücü kazandırabilecek çeşitlendirme politikalarını tanıtmaktır.

Bu kapsamda ihracat çeşitlendirmesi, küresel mal fiyatlarındaki dalgalanmaları azaltmak için ilksel mal ihracat bileşiminin değiştirilmesi anlamında yatay çeşitlendirme (*horizontal diversification*) ve katma değerli girişimler ile mevcut olan veya icat edilen malların daha ileri kullanımı anlamında dikey çeşitlendirme (*vertical diversification*) temelinde incelenmektedir.

Lederman&Maloney (2007) başta olmak üzere birçok yazar, gelişmekte olan ülke ekonomileri için ihracat çeşitlendirmesinin, gelişmiş ülke ekonomiler için ise ihracat yoğunlaşmasının daha belirleyici olduğunu açıklamaktadır.

Yine incelenen çalışmalardan bir kısmı, ihraç edilen ürünlerin niteliği üzerinde durarak yüksek katma değerli imalat sanayi ürünleri ihracatı ile dikey çeşitlendirmeye vurgu yaparken, bir kısım çalışmalar ürün çeşitliliğini yatay çeşitlendirmeyle artıran ülkelerin ihracattan beklenen büyüme etkilerini daha ciddi bir şekilde yakalayabileceğine vurgu yapmaktadır.

İhracat çeşitliliği ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmaların çoğunlukla ihraç gelirindeki istikrarsızlığa vurgu yaptığı görülecektir. Çünkü “*öngörme ya da öngörülebilir olma*” anlamlarına karşılık gelen istikrar, yatırımların geri dönüş olasılığını güçlendirirken, aynı zamanda ekonomik büyümenin de kalıcı olmasını sağlamakta ve istikrarlı ihracat artışı için çeşitlendirme büyük önem taşımaktadır.

Lim (1976) ve Glezakos (1976) ihraç gelirlerindeki istikrarsızlığın büyüme oranlarını düşürdüğünü belirtirken, Glezakos ihraç gelirlerindeki istikrarsızlıktan kurtulmanın yolunu ihraç ürün ve piyasalarındaki çeşitlenmenin sağlanmasında görmektedir. Keza Ghosh ve Ostry (1994)'ye göre de çeşitlendirme, ihraç gelirinde istikrar sağlayarak ülkeleri dış ticaret şoklarından korumaktadır.

İhracat çeşitlendirmesinin Türkiye ekonomisi üzerindeki etkilerini inceleyen Çınar ve Göksel (2010: 36) de, özellikle 2008 küresel krizinin ardından, ihracata dayalı büyüme yanında, ihracatta “çeşitlendirme” ve “istikrar” kavramlarının da öneminin arttığını belirtmektedir.

Buradan çıkarılan sonuçlar ışığında sürdürülebilir ihracat artışı sağlamak için yeni açılımlar yaparak, ürün ve pazarlarda çeşitliliğe gitmek oldukça önemli görülmekle birlikte pek çok çalışmada, ihracat çeşitliliği ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin ancak uzun dönemde anlamlı olduğu görülmektedir.

Çalışmanın amacı çeşitlendirme politikalarının büyüme üzerindeki hızlandırma etkisi farklarını ortaya koymaktır. Bununla birlikte ihracat çeşitliliğini ölçmede kullanılan endekslerin⁷ 1996-2012 dönemindeki seyri ve Türkiye'nin ihraç ettiği ürün sepetindeki çeşitlenme düzeyi bu çalışmada incelenmektedir.

İhracat çeşitliliğini ölçen endeksler ile Türkiye için hesaplanan⁸ endeks değerlerinin zaman içinde nasıl bir değişim sergilediği ortaya çıkarılmakta ve çeşitlendirme seviyesinin belirlenmesinde Birleşmiş Milletler resmi istatistik veri tabanı olan Comtrade'den alınan dış ticaret verileri kullanılmaktadır.

Türkiye'nin ihracat çeşitlendirmesi incelenirken aynı zamanda seçilmiş ülkelerle karşılaştırmalı bir analiz yapılmaktadır. Analize dâhil edilmek üzere seçilen ülkeler dünya ekonomisinde gücünü her geçen gün artıran BRIC⁹ ülkeleri ile Güney Kore ve Meksika olarak belirlenmiştir. Bu seçimde söz konusu ülkelerin 2012 yılında dünya mal ihracatında yüzde 22¹⁰ paya ve Türkiye ile benzer ihracat portföylerine sahip olmaları belirleyici olmuştur.

Ayrıca Türkiye Cumhuriyeti'nin 100. kuruluş yıldönümü olan 2023 yılında ulaşılması hedeflenen 500 milyar dolarlık ihracat hedefi dört farklı senaryo çerçevesinde analiz edilmiştir. Bu analizde özellikle ihracat artışının katma değeri yüksek mallar yönünde gelişip gelişmediğine bakılmıştır. Bu kapsamda ihracatta rekabet gücünü etkilediği düşünülen faktörlerden biri olarak ihracat çeşitliliği güncel ekonomik dinamikleri de göz önüne alarak ayrıntılı olarak değerlendirilmiş ve il bazında sektör ve ürün çeşitlendirmesi incelenmiştir.

Çalışmanın son bölümünde oluşturulan firma büyüklüğü konsantrasyon endeksi ve ülke bazında yoğunlaşma endeksi ile bölgesel çeşitlendirme düzeyi ölçülmeye çalışılmıştır. Modelin sonuçları ise konsantrasyonun ihracat hacmini artırdığını gösterir niteliktedir.

⁷ İhracat çeşitlendirmesinin ölçülmesinde kullanılan endeksler Entropi endeksi, Theil Endeksi, Herfindahl-Hirschmann yoğunlaşma ve çeşitlendirme endeksleridir.

⁸ Birleşmiş Milletler resmi istatistik veri tabanı UNCTADstat'da, 1995'den 2012 yılına kadar ihracat yoğunlaşma ve çeşitlendirme endekslerinin yıllık verileri mevcuttur.

⁹ BRIC terimi Brezilya, Rusya, Hindistan ve Çin için kullanılmakta olup, 2050 yılında bu ülkelerin dünya ekonomisinde önemli bir konumda bulunacakları düşünülmektedir.

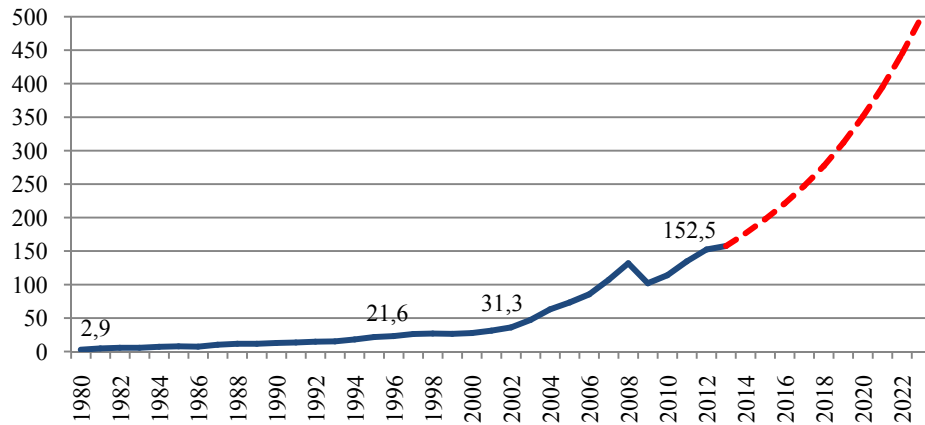
¹⁰ Dünya Ticaret Örgütü verilerine dayanarak hesaplama yapılmıştır.

GİRİŞ BÖLÜMÜ

1. BİRİNCİ BÖLÜM: İHRACATIN TARİHSEL VE SEKTÖREL GELİŞİMİ

1.1. Türkiye'nin İhracat Yapısı Mercek Altında

Türkiye'nin dış ticaretinde özellikle ihracat yapısında gösterdiği değişimler, bu çalışmada üç dönem altında incelenmektedir. Bu dönemlerin belirlenmesinde, nümerik analiz yoluyla¹¹ dış ticarete kırılım gösteren yıllar seçilerek, Türkiye İktisat Tarihinin iç ve dış nedenlerden kaynaklanan ve ayırt edici özelliklere sahip olan olay, politika, araç ve değişkenleri temel alınmıştır. Bu sınıflandırmada Togan (2005), Özkale ve Kayalica (Arslan (2008) içinde) ve Rodrik (2012), referans alınmış olup, Türkiye'nin ihracat yapısının bugünlere ulaşmasının ardındaki gelişmeler, 1980 sonrası dışa açılma dönemi itibariyle incelenmiştir. Bunun nedeni 1980 öncesinin ithal ikameci politika uygulanan bir dönem olması nedeniyle tümüyle farklı bir yapıda değerlendirilmesidir.

Şekil 1.1. Yıllar İtibariyle İhracatın Rakamsal Gelişimi (1980-2023)

Kaynak: TÜİK Dış Ticaret İstatistikleri ve TİM tahminleri

¹¹ Sayılar ile oyun oynayarak çözüm üretmeye çalışan nümerik analiz metodu, yoğun teori yerine öz ve pratik bilgiler içermekte ve mühendislik bilimlerinde sıkça kullanılmaktadır. Bu çalışmada kullanılan nümerik analizden kasıt ise yalnızca sayılarla yapılacak olan çıkarsamadan ibarettir.

Ayrıca Türkiye'nin içinde olduğu gelişmekte olan ülkelerin ihracata dayalı, dışa dönük büyüme stratejilerini ve ihracat ile büyüme arasındaki ilişkinin tespit edilmesine yönelik çalışmalarını, özellikle 1980'li yıllardan sonra takip etmeye başlaması da diğer bir neden olarak gösterilmektedir.

Bu çalışmada, kısa dönem ihracat analizi yanında Türkiye Cumhuriyeti'nin 100. kuruluş yıldönümü olan 2023 yılında ulaşılması hedeflenen 500 milyar dolarlık ihracat ve bu hedefin bileşenleri, Türkiye'nin sürdürülebilir ihracat stratejisi açısından değerlendirilmektedir. Gerekli yapısal dönüşümler ile 2 trilyon dolar milli gelir ve 1,1 trilyon dolar dış ticaret hacmi hedefleyen “2023 Türkiye İhracat Stratejisinde”, bu hedefe ulaşmak için üretim teknolojilerine hâkim, uluslararası pazarda güçlü ve katma değer yaratan bir ihracat yapısı öngörülmektedir. Şekil 1.1’de yer aldığı üzere 2023 yılında 500 milyar dolar ihracat hedefine ulaşılabilmesi için, Türkiye'nin 2016 yılından sonra ihracatında her yıl ortalama yüzde 14 büyümeyi¹² gerçekleştirmesi gerekmektedir. Bu ise Türkiye'nin dünya ihracatından¹³ alacağı payı iki katına çıkarmasına, yüksek teknoloji ve katma değer yaratan ihracata daha fazla önem vermesine, kurumsal altyapı bileşenlerini iyileştirmesine ve nitelikli işgücünü artırmasına bağlıdır. Bütün bu bilgiler ışığında, “Türkiye'nin İhracat Yapısında Değişmeler”, Türkiye'nin istikrarlı ihracat artışına ışık tutma güdüsüyle hazırlanarak, bu artış için rekabet gücünün yükseltilmesine, imalat sanayiinde, düşük ve orta teknolojiye yüksek teknolojiye geçilmesine ve katma değer artışı sağlanmasına vurgu yapmaktadır.

¹² 2014- 2016 dönemi OVP tahminleridir. 2017-2023 dönemi verisi 2023 hedefi baz alınarak yıllık ortalama artışın ne kadar olması gerektiği üzerine hesaplanmıştır.

¹³ Son 10 yılda dünya ihracatının büyüme hızı yıllık ortalama % 10 olmuştur. 2012 yılında toplam 18,4 trilyon dolara ulaşan dünya ihracatından Türkiye binde 83 pay almıştır. 2013-2023 döneminde dünya ihracatının % 10'luk büyüme performansını sürdürmesi, Türkiye'nin ise ihracatta her yıl ortalama % 14 büyüme gerçekleştirmesi durumunda dünya ihracatından alacağı pay % 2,4'e yükselecektir.

1.1.1. Birinci Dönem: Dış Açılma ile Yaşanan Dönüşüm: İhracata Dayalı Büyüme (1980-1995)

Türkiye'nin dış ticareti, 1980 yılına kadar büyük ölçüde kapalı bir ekonomiyi andıran özellikler taşımaktadır. Bu dönemde herhangi bir ihracat stratejisinden söz etmek mümkün değildir. İthalat ise büyük ölçüde Türkiye'de üretilmeyen mal ve girdilerle sınırlı kalmıştır. Bu kapsamda, çalışmanın ilk dönemi incelenmeden önce, 1980 öncesindeki döneme ana hatlarıyla bakmak diğer dönemleri anlamlandırmak açısından faydalı olacaktır.

Cumhuriyetin ilk on yılında görece liberal bir dönem yaşayan, sonrasında yerli üretimi korumak için müdahaleci dış ticaret politikaları uygulayan, 1930'ları izleyen dönemde¹⁴ içe dönük yapısını sürdüren dış ticarete, İkinci Dünya Savaşı sonrası uygulanan devletçi politikaların, yerini 1946-1953 döneminde daha liberal bir ekonomiye bıraktığı ve önceki dönemlere kıyasla belirgin bir serbestliğin yaşandığı, 1953 yılında ithalat kısıtlamalarının yeniden devreye girdiği¹⁵, 1954 yılından itibaren ise dışa kapalı, iç yatırımlara dayalı büyüme stratejisine yönelen Türkiye ekonomisinin dış ticaret politikalarının bu dönem boyunca oldukça dalgalı bir seyir izlediği söylenebilir. 1961 yılı itibarıyla Türkiye Ekonomisinde, planlı ekonomiye dayalı yeni bir büyüme sürecine girilirken, bu dönemde önceki dönemlerden farklı olarak ilk kez uzun vadeli hedeflere dayalı ithal ikameci sanayileşme stratejisi uygulanmıştır. İç pazara dönük üretim ve sanayi yapısına ağırlık veren bu strateji ile ithal malların yerli üretimine geçilerek döviz tasarrufunda bulunulması ve yerli üretimin dış rekabete karşı korunması hedeflenmiştir. İlk beş yıllık kalkınma planının¹⁶ izlendiği bu dönemde uygulanan politikaların etkisiyle ihracat artışı ithalat artışının oldukça gerisinde kalmıştır. Buna rağmen cari işlemler açığında yaşanan düşüşün ihracat rakamlarındaki düşük artıştan değil, ithalatın kota, lisans, depozito ve tarifelerle kısıtlanmasından kaynaklandığı düşünülmektedir.

¹⁴ Türkiye ekonomisi 1938 yılı istisna olmak üzere sadece 1930-1946 yılları arasında dış ticaret fazlası, diğer tüm yıllarda dış ticaret açığı vermiştir.

¹⁵ Bu dönemde ithalat, çoklu kur uygulaması, kota ve mal farklılaştırması gibi önlemlerle sınırlandırılmıştır.

¹⁶ Birinci beş yıllık kalkınma planı 15 yıllık bir perspektif planının ilk dilimi olarak 1963- 1967 yılları arasında uygulanmaya başlamıştır. Türkiye'deki iktisat literatürünün, planlı kalkınma dönemi ile zenginleşmeye başladığını söylemek mümkündür.

Celasun ve Rodrik’e (1989: 621) göre yine bu dönemde uygulanan politikalar, kısıtlayıcı ve kısa süreli ticaret politikasının karakterini yapısal olarak değiştirememiştir.

1970 yılından itibaren sanayi ürünleri ihracatını artırmayı hedefleyen vergi iadesi uygulamaları ise artan iç talep ve sabit kur politikalarının gölgesinde kalırken, iki büyük petrol krizinin başlattığı yüksek enflasyon sorunu Türkiye’nin dış ticaret hadlerini ve ödemeler dengesini bozan faktörler arasında yer almıştır. Yaşanan tüm bu olumsuz gelişmeler, ihracat artışına sekte vururken, ithal ikameci ve içe dönük sanayileşme politikaları ihracatta önemli bir dinamizm yakalanamamasına, hem ihracatın milli gelir içindeki payının hem de sanayi mallarının ihracat içindeki payının oldukça düşük düzeyde kalmasına neden olmuştur.

1980 yılında alınan 24 Ocak kararları ile ithal ikameci politika uygulamalarından vazgeçilerek “dış rekabete açık sanayileşme” ve “ihracata dayalı büyüme” politikaları uygulanmaya başlamıştır. 1980 yılından itibaren uygulanan politikalar ile dünya ekonomisine eklemlenme süreci hız kazanan Türkiye ekonomisi, dış rekabete açık sanayileşme modeline geçerken, 24 Ocak Kararlarının serbest piyasa mekanizması getiren yapısı ile birlikte iç pazara dönük ithal ikameci sanayileşme modelini terk etmiş, ilk kez ihracata dayalı sanayileşme ve büyüme stratejileri izlemeye başlamıştır. Bu açıdan Togan ve diğ. göre (1988: 14), 1980 yılını Türkiye ekonomisi için bir dönüm noktası olarak değerlendirmek mümkündür. Bu dönemde ihracatı teşvik etmek için, ucuz maliyetli ihracat kredisi ve vergi iadesi gibi teşvik politikaları uygulanmış, döviz kuru politikaları da, Türk Lirası’nın yabancı paralar karşısındaki fiyatını sürekli düşürerek, ihracat artışı sağlamayı hedefleyen yönde seyretnmiştir.

Kepenek ve Yentürk’e göre (2007:321) Türkiye’de 1980 yılından sonra yaşanan devalüasyon hem ihracatı hem ithalatı artırırken, 1988 yılına kadar ihracat artış hızı ithalat artış hızından daha yüksek olduğu için dış açık bir ölçüde azalmış, 1988’den sonra ise açık giderek büyümüştür.

Türkiye 1980’li yıllarda, yeni ürünlerle dış pazara açılacak bir yapısal dönüşümü yaşayamadığı için devalüasyonun ihracat üzerindeki etkinliği giderek azalmış ve bu olgu özellikle 1985 yılından sonra kendini göstermeye başlamıştır. Boratav’a (2006:155) göre bu dönemin belirleyici özellikleri, ithalatta liberalizasyon,

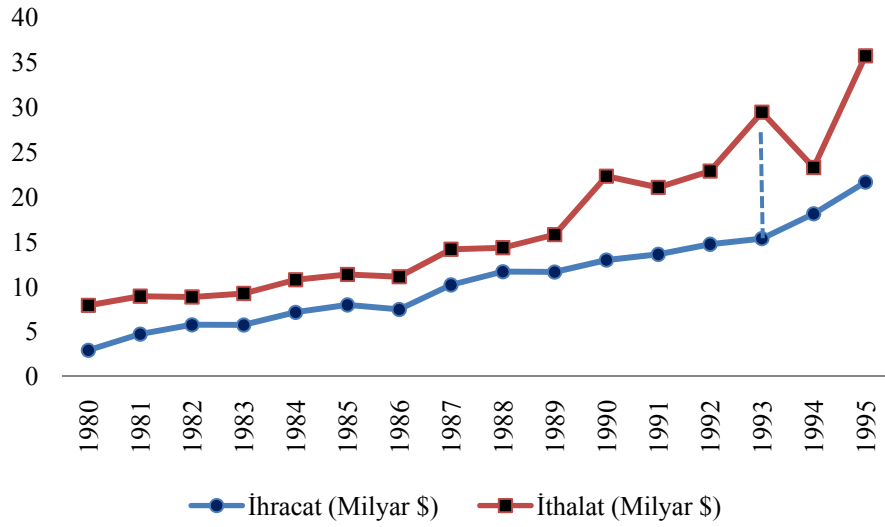
ihracatta çok cömert teşvikler ve döviz kurunda zaman içinde ılımlı tempoda reel devalüasyonları hedefleyen bir esnek kur sistemi şeklinde olmuştur. Dönem içerisinde çok yaygınlaşan ve keyfi özellikler de taşıyan ihracat teşvikleri, “hayali ihracat” skandallarına dahi yol açmıştır. 24 Ocak Kararlarının ihracatı artırmaya yönelik teşvikleri¹⁷ ile Tablo 1.1’de görüleceği gibi ihracatta miktar olarak önemli artışlar meydana gelmiş fakat Türkiye’nin ihracatı Şekil 1.2’de görüldüğü üzere dalgalı bir seyir izlemiştir.

Tablo 1.1. İhracata Dayalı Büyüme Döneminde Türkiye’nin Dış Ticaretinde Değişmeler

<i>Yıl</i>	<i>İhracat (Milyar \$)</i>	<i>Değ. (%)</i>	<i>İthalat (Milyar \$)</i>	<i>Değ. (%)</i>	<i>Dış Ticaret Dengesi (Milyar \$)</i>	<i>Dış Ticaret Hacmi (Milyar \$)</i>	<i>İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (%)</i>	<i>İhracat Artış Oranı/ İthalat Artış Oranı</i>	<i>Dış Ticaret Açığı/ Dış Ticaret Hacmi (%)</i>
1980	2,9		7,9		-5,0	10,8	37		-46
1981	4,7	61,6	8,9	12,9	-4,2	13,6	53	4,8	-31
1982	5,7	22,2	8,8	-1,0	-3,1	14,6	65	-21,8	-21
1983	5,7	-0,3	9,2	4,4	-3,5	15,0	62	-0,1	-23
1984	7,1	24,5	10,8	16,5	-3,6	17,9	66	1,5	-20
1985	8,0	11,6	11,3	5,5	-3,4	19,3	70	2,1	-18
1986	7,5	-6,3	11,1	-2,1	-3,6	18,6	67	3,0	-20
1987	10,2	36,7	14,2	27,5	-4,0	24,3	72	1,3	-16
1988	11,7	14,4	14,3	1,3	-2,7	26,0	81	11,5	-10
1989	11,6	-0,3	15,8	10,2	-4,2	27,4	74	0,0	-15
1990	13,0	11,5	22,3	41,2	-9,3	35,3	58	0,3	-26
1991	13,6	4,9	21,0	-5,6	-7,5	34,6	65	-0,9	-22
1992	14,7	8,2	22,9	8,7	-8,2	37,6	64	1,0	-22
1993	15,3	4,3	29,4	28,7	-14,1	44,8	52	0,1	-31
1994	18,1	18,0	23,3	-20,9	-5,2	41,4	78	-0,9	-12
1995	21,6	19,5	35,7	53,5	-14,1	57,3	61	0,4	-25

Kaynak: TÜİK Dış Ticaret İstatistikleri ve kendi hesaplamalarımız

¹⁷ Boratav ayrıca 1980 yılındaki dışa açılmanın esas olarak çok güçlü ihracat teşvikleri, düşen emek maliyetleri ve 1980 devalüasyonunun etkilerinin kaybolmasını önleyen döviz kuru politikaları aracılığıyla sanayi ürünlerinde dünya piyasalarına girmek olarak anlaşıldığını vurgulamaktadır.

Şekil 1.2. Türkiye'nin Dış Ticaretinin Gelişimi (1980-1995)

Kaynak: TÜİK Yıllara Göre Dış Ticaret

Türkiye'nin ihracatı 1980-1995 döneminde yaklaşık yedi kat artış göstererek 21 milyar dolara, ithalatı ise yaklaşık dört buçuk kat artış göstererek 35 milyar dolara yükselmiştir. Bu dönemde ihracatın büyüme hızı yıllık ortalama yüzde 13,4 olurken, ithalatın büyüme hızı yüzde 9,9 olarak gerçekleşmiş, ihracatın ithalatı karşılama oranı ise yüzde 60 civarında seyretmiştir. Aynı dönemde Çin'in ihracatı yıllık ortalama yüzde 14,1, Güney Kore'nin ihracatı yıllık ortalama yüzde 13,1, Meksika'nın ihracatı yıllık ortalama yüzde 9,7, Hindistan'ın ihracatı yıllık ortalama yüzde 8,3 ve Brezilya'nın ihracatı yıllık ortalama yüzde 5,4 büyümüştür. Dolayısıyla bu dönemde Türkiye, Çin'den sonra ihracatını en fazla artıran ülke konumunda yer almıştır. 1980 yılında Türkiye'nin ihracatının dünya ihracatından aldığı pay yüzde 0,14'den 1995 yılında yüzde 0,42'ye yükselmiştir.

Türkiye'nin mal ihracat ve ithalatının yurtiçi gelir içerisindeki payı ise anılan yıllar içerisinde bir artış eğilimi göstermiştir. İthalat ihracattan sürekli olarak daha yüksek seviyelerde seyrederken, ihracatın yurtiçi gelir içerisindeki payı 1980'de yüzde 4,2'den 1995'te yüzde 12,8'e yükselmiştir. İthalatın yurtiçi gelir içindeki payı ise aynı yıllarda yüzde 11,5'ten yüzde 21,1'e yükselmiştir. Bu eğilim aynı zamanda dış ticaretin ekonomi içerisindeki payının arttığının da bir göstergesidir. Bu kapsamda 1980 yılında dış ticaret açığının dış ticaret hacmine oranı yüzde 46 olurken, bu oran 1995 yılında yüzde 25 düzeyine düşmüştür.

Kepenek ve Yentürk'e göre (2007: 332) bunun en önemli nedeni yüksek devalüasyonların ithalat fiyatlarını yükseltmesi olarak gösterilmektedir. Bunun yanında iç talep kısılarak yapılan ihracat artışı, mevcut kapasitenin kullanımına dayandırılmış, yüksek ithalat fiyatları yeni yatırımlar üzerinde caydırıcı bir etki yaparak ithalatın artış hızını yavaşlatmıştır. 1988 yılında ihracatın ithalatı karşılama oranı yüzde 81'e¹⁸ ulaşsa da, vergi iadesi ve günlük kur ayarlamalarına dayalı bir anlayış ile ihracat artışı sürdürülebilir kılınamamış, 1989 yılından itibaren dış ticaret açığı tekrar artmaya başlamıştır. Bu açığın artış nedenleri arasında, 1977-1982 yılları arasında özel yatırımların negatif olması ile kamu yatırımlarının ya negatif ya da çok düşük düzeylerde gerçekleşmesini göstermek mümkündür.

Tüm bu olumsuzluklara rağmen bu dönemde kaydedilen ihracat artışı, Özkale ve Kayalica (Arslan (2008) içinde: 363) tarafından dönem başındaki ağır ekonomik koşullar altında oldukça düşmüş olan imalat sanayi kapasite kullanım oranının getirilen ihracat teşviklerine bağlı olarak artması ile açıklanmaktadır.

Boratav (2006: 162) ise 1980'li yılların koşullarında sanayi sermayesinin ağırlaşan faiz yükü ve daralan iç talep koşullarında var olan kapasiteyi daha fazla üretim için kullanarak ihracata yönelttiğini ancak yeni kapasite yaratmakta başarısız olduğunu belirtirken bu yıllardaki ihracat başarısını teknolojik bir atılıma dayalı verim artışı yerine esas olarak reel devalüasyonlara dayalı döviz kuru politikalarına dayandırmaktadır. Dolayısıyla 1980 yılında başlatılan liberalizasyonla birlikte Türkiye Ekonomisi'nin kaydettiği makroekonomik performansı dış ticaret politikasındaki köklü reformlara bağlamak oldukça güç gözükmektedir.

Celasun ve Rodrik (1989:720)'e göre dış ticaret politikalarındaki temel reformlar, 1984 yılında başlarken, bu reformlar iktisadi düzelmeyi nedeni değil ancak sonucu olabilecek nitelikte olmuştur. Dolayısıyla 1980'li yıllardaki ihracat artışını, büyük çoğunlukla iç talebi baskılayan ve TL'nin devalüasyon sonucu reel olarak değer kaybı ile ihracat artışı hedefleyen IMF Stand-By Anlaşmasına (24 Ocak Kararları) bağlamak mümkündür.

---

¹⁸ 1980'den 2011 yılına kadar Türkiye'nin dış ticaret yapısı incelendiği zaman, ihracatın ithalatı karşılama oranının en yüksek 1988 yılında olduğu görülmektedir.

Diğer yandan 1989 yılı, Türkiye ekonomisinin dışa açılma unsurlarını yerine getirmesi bakımından oldukça önemli olmuş, 1989 yılında sermaye hareketleri üzerindeki kısıtlamalar kaldırılarak, finansal hareketlerin serbestleşmesinin ortaya çıkardığı spekülative sermaye girişi ile Türk Lirası yabancı paralar karşısında değer kazanarak ithalat ucuzlamış, ihraç ürünlerinin fiyatı artmıştır.

Özkale ve Kayalica'ya göre (Arslan (2008) içinde: 365) yüksek enflasyon- dış borç krizi gibi yatırımları caydıran bir ortamda gerçekleşen bu ticari serbestleşme, üretimin ithalata bağımlılığının giderilememesi nedeniyle artan cari açık sorununu ortaya çıkarmış, bu ise Türk parasının konvertibilitesinin ilanıyla başlayan spekülative sermaye girişiyle finanse edilme yoluna gidilmiştir. Kepenek ve Yentürk'e göre (2007: 332) Türkiye'nin 1989'dan sonra uygulamaya başladığı finansal serbestliğin ihracat üzerinde Türk Lirası'nın değerlenmesi ve rekabet gücünün azalmasından dolayı olumsuz etkileri olmuştur.

1980 yılından sonra Türkiye'nin ihracat yapısında yaşanan diğer bir değişim ihracatın sektörel kompozisyonunda ortaya çıkmış, imalat sanayi ürünleri ihracatının toplam ihracat içindeki payı yüzde 80 dolayına yükselmiştir. Ancak imalat sanayi ihracatının yapısı alt sektörler itibariyle incelendiğinde gıda, dokuma-giyim ve bir ölçüde demir-çelik ağırlıklı bir yapı olduğu görülmektedir. Türkiye'nin mal bazında ihracat yapısındaki değişimleri gösteren Ek Tablo A.1'e göre 1980 ile 1988 yılları arasında Türkiye'nin ihracatında 57 kodlu taze/ kuru meyve ve kabuklu yemişler faslının ilk sırada yer aldığı görülmektedir.

1993 yılında büyük ölçüde TL'nin aşırı değerlenmesinin etkisiyle 1980 sonrasının en büyük açık miktarına ulaşılmıştır. 1994 yılında yaşanan büyük devalüasyon sonucunda dış ticaret açığında bir miktar iyileşme gözlenirse de, kendisine bağlı enflasyon engellenemediğinden TL yeniden değerlenmeye başlamıştır.

Kibritçiöglü'na (2001) göre 1980'lerde yüzde 100'ün üzerindeki enflasyon oranını yüzde 30'lara kadar geriletmeyi başaran fakat 1980 sonrasında enflasyonu kalıcı biçimde geriletmeyi başaramayan Türkiye, 1990'ların ikinci yarısında dünyada enflasyon oranları genelde düşüş göstermeye başladığı halde, döneminin ciddi bir istisnasını oluşturmuştur.

Dolayısıyla reel kurdaki artışın yansımaları önce girdi fiyatlarını ardından da enflasyonu artırmıştır. Bu dönemde uygulanan istikrar politikaları ise iç talepte canlanmaya neden olmuş, hızlı ithalat artışı cari işlemler dengesini bozmuştur. Dönem boyunca yaratılan döviz bolluğunun etkisiyle Türk lirası aşırı değerlenirken, bu durum ithalatın aşırı artmasına, ihracatın ise düşmesine yol açmıştır. Yerli sanayi önce büyük oranda ithal girdi kullanımına yönelirken, ardından Türk lirasının değerinde meydana gelen yüksek düşüşle büyük bir kriz yaşanmasına neden olmuştur. Bu ortamda 5 Nisan Kararları olarak anılan Yeni Bir İstikrar Programı yürürlüğe konulmuştur.

5 Nisan Kararlarının açıklanmasıyla kurlar yükselmiş, bu ise 1994 yılında ithalatın önemli ölçüde gerilemesine, ihracatın da yükselmesine yol açmıştır. 1995 yılında ise ithalat tekrar sıçrama göstererek eski trendini yakalamış, Özkale ve Kayalica (Arslan (2008) içinde: 365)'ya göre AB ile gümrük birliğinin yürürlüğe gireceği 31 Aralık 1995'den hemen önceki yılda ithalatta büyük bir yavaşlama bekleyenlerin yanıldığı ortaya çıkmış, üretimin ithalata bağımlılığının Gümrük Birliğinden tümüyle ayrı ve yapısal bir sorun olduğu bir kez daha açıkça görülmüştür.

Bu dönemin sonunda toplam dış ticaret hacmi 57 milyar doları aşmış fakat dış ticaret açığında başlayan artış sürmüştür. 5 Nisan kararlarının kalıcı ve yapısal iktisadi önlemler içermemesi nedeniyle, TL'nin reel olarak değerlendirilmesi ¹⁹ bu yıllarda da devam etmiştir.

---

¹⁹ Döviz kurunun, ihracat ve ithalat miktarını etkileyen önemli etkenlerden biri olmasının yanında, ihraç ve ithal mallarının gelir esnekliği, ikame ve tamamlayıcı malların fiyatları, dış ticaret kısıtlamaları ve teşvikler gibi diğer etkenler de dış ticaretin önemli belirleyenleri arasında yer almaktadır. Bununla birlikte yapılan bazı çalışmaların bulguları Türkiye'de reel kurun ithalatı etkilediğini fakat ihracat üzerinde etkisi olmadığını göstermektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. <http://www.tcmb.gov.tr/research/discus/WP0409ENG.pdf>

1.1.2. İkinci Dönem: İhracatın Gümrük Birliği ile Değişen Yapısı (1996-2001)

1 Ocak 1996²⁰ tarihi itibariyle Türkiye ile AB arasında yürürlüğe giren Gümrük Birliği²¹, Türkiye'nin dış ticaret ve rekabet politikasında önemli değişikliklere yol açarken, 1980'li yıllardaki liberalizasyondan sonra, ekonominin tamamını etkileyerek, ihracat yapısının gelişimine katkı sağlayan önemli gelişmelerden biri olmuştur.

Temelinde taraflar arasında malların serbest dolaşımını ve üçüncü ülkelere karşı ortak gümrük tarifelerinin uygulanmasını öngören bir entegrasyon modeli olan “Türkiye- AB Gümrük Birliği” ihracatın pazar çeşitlendirmesine imkan tanıyarak dış ticarete adeta yeni bir ufuk kazandırmıştır.

AB ile ortaklık ilişkilerinin ekonomik temellerini oluşturan Gümrük Birliği Anlaşması ile taraflar arasındaki sanayi ürünleri ticaretinde gümrük vergileri, miktar kısıtlamaları ve eş etkili tedbirler kaldırılırken, Türk ihracatçıları yoğun uluslararası rekabetle karşı karşıya kalmış, buna karşın dış ticaret politikalarını güçlendirilerek ihracatçı sektörler rekabete daha açık hale getirilmiştir.

Dolayısıyla 1980 yılında yaşanan dış ticaret liberalizasyonu, Türkiye'nin ihracat yapısında önemli bir dönüm noktası meydana getirmiş olmakla birlikte dış ticaret kompozisyonunda değişiklik yapacak bir yapısal etki yaratamamış, Türkiye'nin ihracat yapısındaki dönüşüm esas olarak Gümrük Birliği'ne girilmesi ile gerçekleşmiştir. Hatta Gümrük Birliği'nden bugüne, kriz yılları dışında ihracatın kesintisiz artış eğilimi göstermesini, Gümrük Birliği'nin dış ticaretimiz üzerindeki etkisine bağlamak mümkün gözükmemektedir.

²⁰ 1973'de yürürlüğe giren Katma Protokol ile başlayan geçiş döneminde, Türkiye ile AB arasında Gümrük Birliği'nin kademeli olarak tesisi amaçlanmıştır. 1971 yılından itibaren, tek taraflı olarak, bazı petrol ve tekstil ürünleri dışında Türkiye'den ithal edilen tüm sanayi mallarına uygulanan gümrük vergileri ve miktar kısıtlamaları tek taraflı olarak sıfırlanmıştır. 1995 yılında yapılan Ortaklık Konseyi Toplantısında, Gümrük Birliği kararı kabul edilmiş ve 1 Ocak 1996 itibariyle Türkiye'nin AB üyelik sürecinde “Son Dönem”e girilmiştir. Dolayısıyla Gümrük Birliği, 1963 tarihli Ankara Anlaşması ile başlayan ve Türkiye'yi tam üyeliğe götüren entegrasyon sürecinde bir aşamadır.

²¹ Gümrük Birliği sanayi ürünleri ve işlenmiş tarım ürünlerini kapsamakta, buna karşın AKÇT ürünlerini kapsamamaktadır. AKÇT ürünleri ticareti için Topluluk ve Türkiye, tercihli rejimleri tanıyarak AKÇT ürünlerinin menşe esasına dayalı ticaretini sağlamaktadır.

Aldan ve ulha da (2012:9) Türkiye'nin ihracatının ülke ve ürün bazındaki yayılma marjının 2002 yılından sonra hızlanmasını, Gümrük Birliği'nin imalat sanayi yapısına yansımalarının bir sonucu olarak değerlendirmektedir.

Gümrük Birliği gerek AB gerekse Türkiye açısından ticaret hacmini ciddi ölçüde artırmaya rağmen, zaman içinde AB'nin üçüncü ülkelerle imzaladığı Serbest Ticaret Anlaşmaları nedeniyle Türkiye'nin aleyhine de bir asimetri yaratmaya başlamıştır. AB, Genelleştirilmiş Tercihler Sistemi ya da Otonom Rejimler kapsamında üçüncü ülkelere tek taraflı taviz tanırken, Türkiye bu ülkelerle eş zamanlı olarak anlaşma sağlayamadığından, Meksika ve Cezayir rneğinde olduğu gibi hem AB'nin sahip olduğu avantajlardan yararlanamamakta hem de AB'nin GTS rejimine uyum nedeniyle bu ülkelere tek taraflı taviz tanımaya devam etmektedir. Bu durum ise Türk ihracatçısı açısından haksız rekabet yaşanmasına ve pazar kaybına neden olmaktadır.

1996 yılından itibaren Türkiye ekonomisinin hızlı ve istikrarlı büyümesi, hem ihracat hem de ithalat hacmini bytmştr. Gümrük Birliği etkisinin ihracatta hissedildiği 1997 yılında bir önceki yıla göre yüzde 13 artışla 26 milyar dolara ulaşan ihracat rakamı ve 48 milyar doları aşan ithalat rakamı ile Türkiye'nin dış ticaret hacmi 74 milyar dolara yükselmiştir. Zorlu rekabet şartlarına rağmen AB, Türk ihracatçıları için istikrarlı bir pazar ortamı olmuş ve Ek Tablo A.9'da ayrıntılı olarak görüleceği üzere Türkiye'nin toplam ihracatının yarından fazlası AB pazarına yapılmıştır.

1997 ve 1998 yıllarında Asya krizine bağlı olarak dünya talebinde görülen daralmadan Türkiye'nin ihracatı da negatif yönde etkilenmiştir. Ayrıca Çin'in dünya ticaretine entegrasyonu, 1998 yılından itibaren Türkiye'nin ihracatında duraklama yaşanmasına neden olan önemli bir gelişme olarak değerlendirilmektedir.

Dış piyasalarda yaşanan talep daralması yanında, iç piyasadaki hareketlenmeler de Türkiye'nin üretim ve ihracatını etkileyen faktörler olmuştur. 1999 Ağustos ve Kasım aylarında meydana gelen depremler Türkiye'nin üretim ve ihracat hacminin daralmasına ve dolayısıyla ihracatın yüzde 1,4 azalarak 26 milyar dolar seviyesine gerilemesine neden olmuştur. 1999 yılında yurtiçi talebin daralması, yurtdışında üretilen malların tüketimini kısıarak ithalatı yüzde 11 azaltmış ve ithalatı 40 milyar dolara geriletmiştir.

2000’li yılların başında yaşanan toparlanma ile birlikte ihracat 27 milyar doları aşmış, ithalat ise incelenen dönem yıllarına göre rekor düzeyde bir artışla 54 milyar dolara yükselmiştir. 2000 yılında ithalatı meydana gelen yüzde 34’lük artış ile birlikte ihracatın ithalatı karşılama oranı yüzde 51’e kadar gerilemiştir.

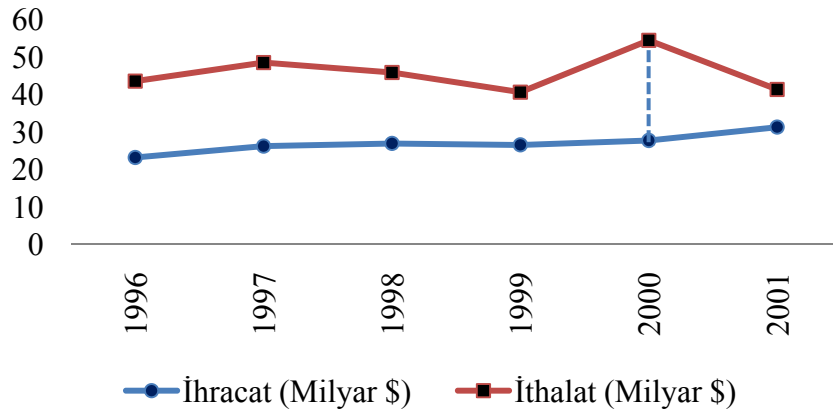
2000 yılından itibaren ihracatta belirgin bir artış eğilimi gözlenmektedir. 2001 yılında yaşanan devalüasyonun sonucunda²² ihracatta artış, ithalatı yavaşlama eğilimine girilmiştir. Dış ticaret açığı 2001 Şubatında meydana gelen krizin etkisi ile büyük ölçüde değer yitiren Türk lirası ile geçici olarak daralmış ve 2001 krizi sonrasında uygulanan yapısal reform ağırlıklı program ekonomide görece istikrar yolunun açılmasına yol açmıştır. Kriz sonrasında Türk lirasının devalüe edilerek döviz kurunun serbest bırakılmasının ardından ihracat ciddi bir artış gösterme eğilime girmiştir. Kriz nedeniyle iç talepte görülen daralma firmaları ihracat yapmaya sevk ederken ve Tablo 1.2’de görüleceği üzere 2001 yılında ihracat bir önceki yıla göre yüzde 12 artış göstererek 31 milyar dolara ulaşmıştır. TL’nin değer kaybı ve yurtiçi talepteki daralmayla başlayan süreçte, ihracat yeni bir dinamik kazanmıştır.

Tablo 1.2. Türkiye’nin Dış Ticaretinde Değişmeler (1996-2001)

<i>Yıl</i>	<i>İhracat (Milyar \$)</i>	<i>Değ. (%)</i>	<i>İthalat (Milyar \$)</i>	<i>Değ. (%)</i>	<i>Dış Ticaret Dengesi (Milyar \$)</i>	<i>Dış Ticaret Hacmi (Milyar \$)</i>	<i>İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (%)</i>	<i>İhracat Artış Oranı/ İthalat Artış Oranı</i>	<i>Dış Ticaret Açığı/ Dış Ticaret Hacmi (%)</i>
1996	23,2		43,6		-20,4	66,9	53		-31
1997	26,3	13,1	48,6	11,3	-22,3	74,8	54	1,2	-30
1998	27,0	2,7	45,9	-5,4	-18,9	72,9	59	-0,5	-26
1999	26,6	-1,4	40,7	-11,4	-14,1	67,3	65	0,1	-21
2000	27,8	4,5	54,5	34,0	-26,7	82,3	51	0,1	-32
2001	31,3	12,8	41,4	-24,0	-10,1	72,7	76	-0,5	-14

Kaynak: TÜİK Dış Ticaret İstatistikleri ve kendi hesaplamalarımız

²² 2000’den itibaren hızlı ihracat artışında devalüasyon yanında emek verimliliğindeki artışında da etkisi olmuştur. 2004 itibariyle ise dünya ticaretinde görülen canlılık ihracat artışında etkili olan önemli bir etken olmuştur.

Şekil 1.3. Türkiye'nin Dış Ticaretinin Gelişimi (1996-2001)
Kaynak: TÜİK Yıllara Göre Dış Ticaret

Şekil 1.3'de görüleceği üzere, Türkiye'nin ihracatı 1996-2001 döneminde yaklaşık bir buçuk kat artış göstererek 31 milyar dolara yükselirken, ithalatı ise 41 milyar dolara gerilemiştir. Bu dönemde ihracatın büyüme hızı yıllık ortalama yüzde 5,1 olurken, ithalatın büyüme hızı yüzde -0,9 olarak gerçekleşmiş, Tablo 1.2'de görüleceği üzere ihracatın ithalatı karşılama oranı ise yüzde 60 civarında seyretmiştir. Dönem başında yüzde 31 olan dış ticaret açığının dış ticaret hacmine oranı, dönem sonunda yüzde 14'e kadar gerilemiştir. Aynı dönemde Ek Tablo A.3, 4, 5, 6, 7 ve 8'de görüleceği üzere Çin'in ihracatı yıllık ortalama yüzde 9,9, Meksika'nın ihracatı yıllık ortalama yüzde 8,7, Hindistan'ın ihracatı yıllık ortalama yüzde 4,6, Brezilya'nın ihracatı yıllık ortalama yüzde 3,4, Güney Kore'nin ihracatı yıllık ortalama yüzde 2,5 ve Rusya'nın ihracatı yıllık ortalama yüzde 2,4 büyümüştür. Dolayısıyla bu dönemde karşılaştırmaya konu olan ülkeler arasında Türkiye, Çin ve Meksika'dan sonra ihracatını en fazla artıran üçüncü ülke konumunda yer almıştır. 1996 yılında Türkiye'nin ihracatının dünya ihracatından aldığı pay yüzde 0,43'den 2001 yılında yüzde 0,5'e yükselmiştir.

1.1.3. Üçüncü Dönem: Kriz Deneyimleri ve Yapısal Kırılganlıklar Arasında İstikrar Hedeflemesi (2002-2011)

Uzun yıllar boyunca sürdürülemez mali harcamalar, zayıf finansal düzenlemeler ve istikrarsız döviz kuru ile mücadele eden Türkiye ekonomisi, 2001 krizinin ardından yapısal kırılganlıklarını azaltmaya başlayarak daha istikrarlı bir ekonomik ve finansal yapıya kavuşma yolunda önemli adımlar atılmıştır.

1994, 2001 ve 2008 yıllarında geçirdiği üç krize de büyük cari işlemler açığı ile giren Türkiye ekonomisinde, 2008 krizinde ihracatta yaşanan düşüşle birlikte cari işlemler açığındaki artış daha belirgin olarak ortaya çıkmaya başlamıştır. 1994 ve 2001 krizlerinde reel döviz kuru yüzde 30 ila 40 arasında değer kaybederken, 2008 krizine daha güçlü Türk Lirası ile girilmiştir. 1994 ve 2001 krizlerine nazaran 2008 krizinin reel ekonomi üzerindeki etkileri daha derinden hissedilmiş, endüstriyel üretim, reel milli gelir ve işsizlik rakamlarında ciddi düşüşler meydana gelmiştir.

Rodrik (2012:47) 2009 yılının ilk çeyreğinde milli gelirden yaşanan düşüşün, 1945 yılından bu yana kaydedilen en kötü düşüş olduğunu fakat iyileşmenin de bir o kadar hızlı olduğunu belirtmektedir. 1994 ve 2001 krizlerinde rekabetçi Türk Lirası ile krizden çıkışın ana sürükleyicisi ihracattaki hızlı artış iken, 2009 başında ihracat hacmi düşmeye başlamıştır. Hem küresel talepte yaşanan azalma ile dünya ticaretinin daralması hem de değerlenen Türk Lirası, ihracatın büyük miktarda düşüşüne neden olmuştur. 2001 krizinden bu yana makroekonomik istikrar ve esneklik sağlayan Türkiye ekonomisi, işsizlik ve aşırı değerli döviz kuru sorunlarıyla mücadele etmiş, bunun yanında düşük tasarruf ve kurumsal kısıtların etkisiyle düşük büyüme rakamları ile yetinmek zorunda kalmıştır.

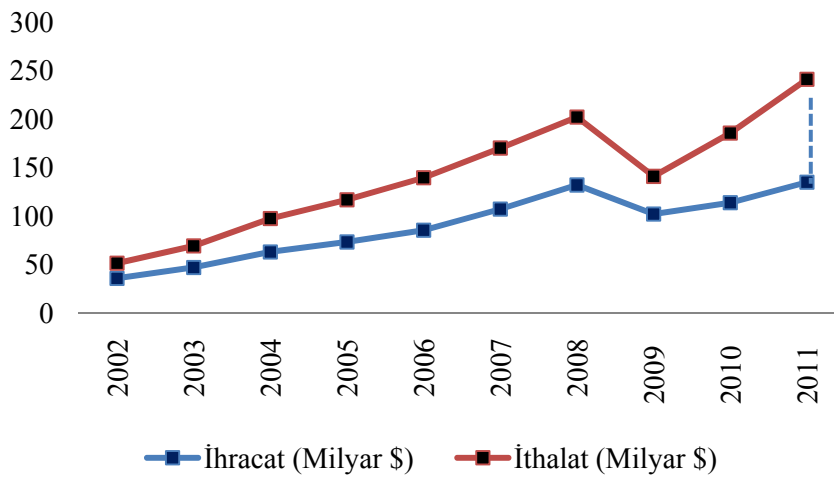
2000'li yıllar ihracat miktarında 30 milyar dolar eşiğinin, ithalatta ise 50 milyar dolar eşiğinin aşıldığı yıllardır. 2002 yılında 36 milyar dolara ulaşan ihracatın, toplam dünya ihracatından aldığı pay yüzde 0,56 olmuştur. 2007 yılında Türkiye gerçekleştirdiği 107 milyar dolar ihracat ile ilk defa 100 milyar dolar üzerinde ihracat yapan ülkeler arasına girmiştir. 2012 yılında ise Türkiye'nin dünya ihracatından aldığı pay yüzde 0,83'e yükselmiştir.

İncelemeye konu olan bu dönemde, 2009 yılı hariç kesintisiz ihracat artışı, Gümrük Birliği etkilerinin ihracatta en belirgin şekilde hissedilmeye başladığı yıllarda meydana gelmiştir. 2007 yılında ilk kez 100 milyar dolar sınırını aşan ihracat, 2008 yılına kadar artarak 132 milyar dolara yükselmiş fakat küresel ekonomik krizin etkisiyle birlikte 2009 yılında 102 milyar dolara kadar gerilemiştir.

Tablo 1.3. Türkiye'nin Dış Ticaretinde Değişmeler (2002-2011)

<i>Yıl</i>	<i>İhracat (Milyar \$)</i>	<i>Değ. (%)</i>	<i>İthalat (Milyar \$)</i>	<i>Değ. (%)</i>	<i>Dış Ticaret Dengesi (Milyar \$)</i>	<i>Dış Ticaret Hacmi (Milyar \$)</i>	<i>İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (%)</i>	<i>İhracat Artış Oranı/ İthalat Artış Oranı</i>	<i>Dış Ticaret Açığı/ Dış Ticaret Hacmi (%)</i>
2002	36,1		51,6		-15,5	87,6	70		-18
2003	47,3	31	69,3	34,5	-22,1	116,6	68	0,9	-19
2004	63,2	33,7	97,5	40,7	-34,4	160,7	65	0,8	-21
2005	73,5	16,3	116,8	19,7	-43,3	190,3	63	0,8	-23
2006	85,5	16,4	139,6	19,5	-54,0	225,1	61	0,8	-24
2007	107,3	25,4	170,1	21,8	-62,8	277,3	63	1,2	-23
2008	132,0	23,1	202,0	18,8	-69,9	334,0	65	1,2	-21
2009	102,1	-22,6	140,9	-30,2	-38,8	243,1	72	0,7	-16
2010	113,9	11,5	185,5	31,7	-71,7	299,4	61	0,4	-24
2011	134,9	18,5	240,8	29,8	-105,9	375,7	56	0,6	-28

Kaynak: TÜİK Dış Ticaret İstatistikleri ve kendi hesaplamalarımız

Şekil 1. 4. Türkiye'nin Dış Ticaretinin Gelişimi (2002-2011)

Kaynak: TÜİK Yıllara Göre Dış Ticaret İstatistikleri

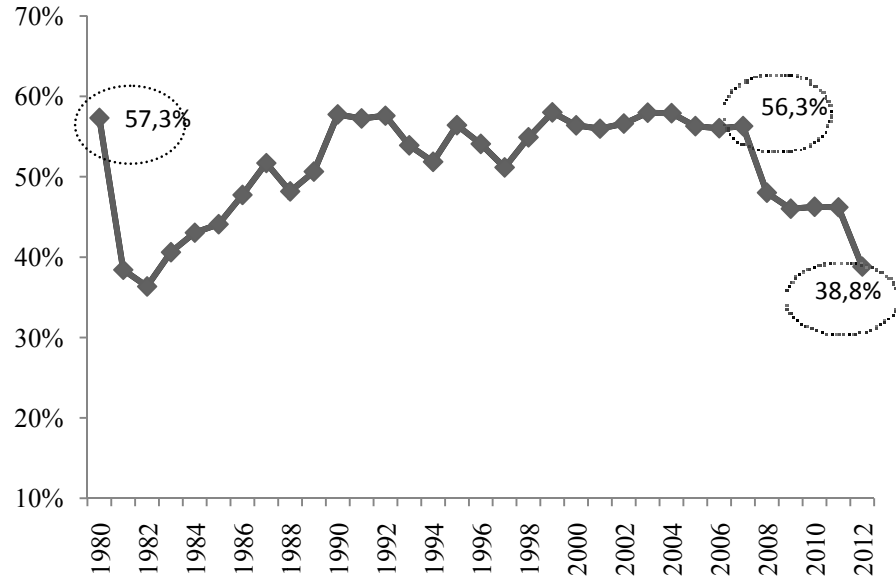
Şekil 1.4’de görüleceği gibi 2002-2011 dönemi boyunca Türkiye’nin ihracat rakamları, 2009 yılı haricinde sürekli artan bir seyir izlemiştir. 2009 yılında ihracat büyük ölçüde piyasalarda yaşanan küresel krizin etkisiyle, ithalat ise küresel ekonomik kriz yanında, enerji fiyatlarındaki artışın ve iç talepteki daralmanın etkisiyle düşüş kaydetmiştir.

“Kriz deneyimleri ve yapısal kırılganlıklar arasında istikrar hedeflemesi” olarak adlandırılan bu dönemde, Tablo 1.3’de görüleceği üzere ihracat 36 milyar dolardan 135 milyar dolara, ithalat ise 51 milyar dolardan 240 milyar dolara kadar yükselmiştir. Bu dönemde ihracatın büyüme hızı yıllık ortalama yüzde 14,1, ithalatın büyüme hızı yüzde 16,7 olarak gerçekleşmiştir. Diğer iki dönemle karşılaştırıldığında bu dönemde ilk defa ihracat artış hızı, ithalat artış hızından düşük çıkmıştır. İhracatın yurtiçi gelir içerisindeki payı 2002’de yüzde 15’ten 2011’de yüzde 17’ye, ithalatın yurtiçi gelir içindeki payı ise yüzde 22’den yüzde 31’e yükselmiştir. 2002 yılında dış ticaret açığının dış ticaret hacmine oranı yüzde 18 iken bu oran 2011 yılında yüzde 28’e yükselmiştir. Dönem başında yüzde 70 olan ihracatın ithalatı karşılama oranı 2011 yılında yüzde 56 düzeyine kadar gerilemiştir.

Aynı dönemde Hindistan’ın ihracatı yıllık ortalama yüzde 20, Çin’in ihracatı yıllık ortalama yüzde 19,3, Rusya’nın ihracatı yıllık ortalama yüzde 17,1, Brezilya’nın ihracatı yıllık ortalama yüzde 15,5, Güney Kore’nin ihracatı yıllık ortalama yüzde 13,1 ve Meksika’nın ihracatı yıllık ortalama yüzde 8,1 büyümüştür. Dolayısıyla karşılaştırmaya konu olan ülkeler arasında birinci dönemde ihracatın büyüme performansı ile ikinci sırada yer alan Türkiye’nin, ikinci dönemde üçüncü sıraya ve üçüncü dönemde ise beşinci sıraya gerilediği görülecektir. Bu dönemde Hindistan yakaladığı ihracat artışı ile Çin’i geçerek ilk sıraya yerleşmesi dikkat çekicidir.

Yükseler ve Türkan (2008:13) Türkiye Ekonomisinin üretim ve dış ticaret yapısının özellikle 2001 krizi sonrasında “ithalatlaşma eğilimine girdiğine vurgu yapmaktadır. 2010 yılında dış ticaret dengesizliği 1980 yılından bu yana rekor düzeyde artış göstererek 71 milyar dolar açık verirken, 2011 yılında bu rakam 106 milyar dolara kadar yükselmiştir.

1980-2011 döneminde ihracatın büyüme hızının yıllık 12,7, ithalatın yıllık büyüme hızının ise yüzde 11,3 olarak gerçekleştiği görülmektedir. 2012 yılında AB’de meydana gelen borç krizinin, AB ülkelerine ihracatı azaltmasına rağmen büyük ölçüde pazar çeşitlendirme stratejilerinin etkisiyle ihracat 153 milyar dolara ulaşmayı başarmıştır.

Şekil 1. 5. AB’nin Türkiye’nin Toplam İhracatı İçinden Aldığı Payın Değişimi
Kaynak: TÜİK Dış Ticaret İstatistikleri

Tablo 1.4 ve Şekil 1.5’te görüleceği üzere pazar çeşitlendirme stratejilerinin etkisiyle geleneksel ihraç pazarı olan AB’nin payı özellikle 2008 yılından sonra düşüş gösterme eğilimine girmiştir. Örneğin 1980 yılında AB ülkelerine yapılan ihracat, toplam ihracatın yüzde 57’sini oluştururken, 1996 yılında bu rakam yüzde 54’e ve 2012 yılında yüzde 39’a kadar gerilemiştir. AB’nin azalan pazar payı, çeşitlendirme stratejileri ile Orta Doğu ve Kuzey Afrika ülkelerine kaydırılmıştır.

1996 yılında 181 ülke ve gümrük bölgesine ihracat yapan Türkiye, 2012 yılına gelindiğinde bu sayıyı 240’a yükseltmiş, özellikle Orta Doğu, Kuzey Afrika, Latin Amerika, Uzak Doğu ve Asya pazarlarında yeni açılımlar yapmaya başlamıştır.

1980 yılında Afrika, Yakın ve Orta Doğu ülkelerinin toplam ihracatımızdan aldığı pay yüzde 23 iken, 2012 yılında bu pay yüzde 37’ye yükselmiştir. Irak, Birleşik Arap Emirlikleri, İran, Suudi Arabistan ve Mısır son yıllarda ihracatta öne çıkan ülkeler olmuştur.

Tablo 1.4. Coğrafi Ülke Gruplarına Göre İhracatın Gelişimi (İhracat Bin \$)

Ülke grup adı	1980	Pay (%)	1996	Pay (%)	Değ. (80-96) (%)	2012	Pay	Değ. (96-12) (%)
AB 27	1.668	57	12.563	54	653%	54.333	39%	332
Diğer Avrupa	354	12	2.549	11	620%	13.190	9%	417
Kuzey Afrika	104	4	991	4	856%	8.584	6%	766
Diğer Afrika	5	0	174	1	3219%	3.550	3%	1946
Kuzey Amerika	135	5	1.740	7	1193%	6.073	4%	249
Orta Amerika ve Karayipler	2	0	72	0	3330%	705	1%	875
Güney Amerika	4	0	86	0	1979%	1.969	1%	2195
Yakın ve Orta Doğu	550	19	2.595	11	372%	39.333	28%	1415
Diğer Asya	86	3	1.925	8	2144%	9.588	7%	398
Avustralya ve Yeni Zelanda	3	0	65	0	2338%	442	0%	586
Diğer Okyanusya ve Kutup Böl. Ülkeleri	-	-	-	-	-	95	0%	245152
Kesinleşmemiş Ülke ve Askeri Bölgeler	-	-	18	-	-	5	0%	-72
Serbest Bölgeler	-	-	447	2	-	2.116	2%	373
TOPLAM	2.910	100	23.224	100	698%	139.983	100%	503

Kaynak: TUIK Dış Ticaret İstatistikleri ve kendi hesaplamalarımız

Türkiye'nin ihracatında AB'nin payı incelenen dönemde yüzde 50-60 arasında seyrederken, özellikle son ekonomik krizin etkisiyle birlikte yüzde 40'ın altına kadar düşmüştür. 2013 yılının ikinci çeyreğinden itibaren Avrupa pazarında yaşanan ekonomik toparlanmanın etkisiyle tekrar yükseliş eğilimine girmiştir. Ortadoğu ve Afrika pazarının ise ihracat içindeki payı özellikle Mısır, Birleşik Arap Emirlikleri, İran ve Suudi Arabistan pazarında yaşanan siyasi istikrarsızlıklardan kaynaklanan kayıplar nedeniyle 2013 yılında düşüş eğilimine girmeye başlamıştır.

2023 yılında ulaşılması hedeflenen 500 milyar dolar ihracat ve sürdürülebilir ihracat artışı için ise pazar çeşitlendirme stratejilerinde devamlılığının sağlanmasının büyük önem taşıdığı düşünülmektedir.

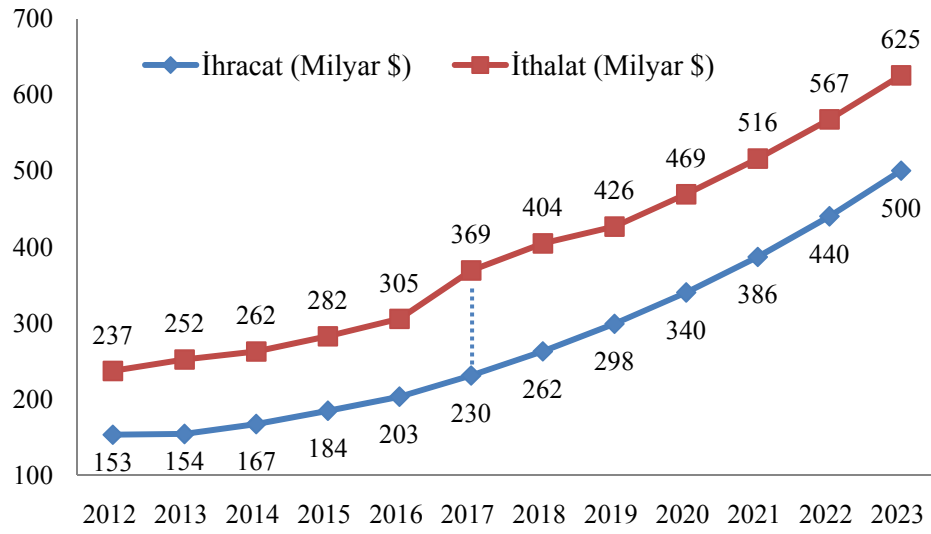
Keza Kalkınma Bakanlığı tarafından 8 Ekim 2013 tarihinde açıklanan 2014-2016 OVP'sinde ihracatın her yıl yaklaşık %10 oranında artarak ve Şekil 1.6'da görüldüğü üzere 2016 sonunda 202,5 milyar dolara yükseleceği belirtilmektedir. Tablo 1.5'de yer alan 500 milyar dolarlık ihracat rakamına ulaşılabilmesi için 2016 yılından sonra ihracatın her yıl ortalama yüzde 14 büyümesi gerekmektedir. Türkiye geçmişte ihracatta benzer seviyede artış performansını yakalamıştır. Örneğin 1980-2012 döneminde ihracatın ortalama artış hızı yüzde 13'lere ulaşmıştır. Fakat OVP öngörüsü olan yüzde 10'luk ihracat artış trendinin 2016 yılından sonra da korunması durumunda, 2023 hedefine ulaşılmasının oldukça güç olduğu görülmektedir. Türkiye'nin 2023 ihracat hedefine ulaşmak için yüksek katma değerli ürün ihracatına yönelmesi oldukça önemli görülmektedir.

Tablo 1.5. 2012-2023 Döneminde Türkiye'nin Dış Ticaretinde Değişmeler

<i>Yıllar</i>	<i>İhracat (Milyar \$)</i>	<i>Değ. (%)</i>	<i>İthalat (Milyar \$)</i>	<i>Değ. (%)</i>	<i>Dış Ticaret Dengesi (Milyar \$)</i>	<i>Dış Ticaret Hacmi (Milyar \$)</i>	<i>İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (%)</i>	<i>İhracat Artış Oranı/ İthalat Artış Oranı</i>	<i>Dış Ticaret Açığı/ Dış Ticaret Hacmi (%)</i>
2012	153		237		- 84	389	64		-22
2013	154 ²³	1	252	6	- 98	405	61	0,1	-24
2014	167	8	262	4	- 96	429	64	2,0	-22
2015	184	11	282	8	- 98	466	65	1,4	-21
2016	203	10	305	8	- 103	508	66	1,2	-20
2017	230	14	369	21	- 138	599	63	0,7	-23
2018	262	14	404	10	- 142	667	65	1,4	-21
2019	298	14	426	5	- 128	725	70	2,5	-18
2020	340	14	469	10	- 129	809	72	1,4	-16
2021	386	14	516	10	- 129	902	75	1,4	-14
2022	440	14	567	10	- 128	1 007	78	1,4	-13
2023	500	14	625	10	- 125	1 126	80	1,4	-11

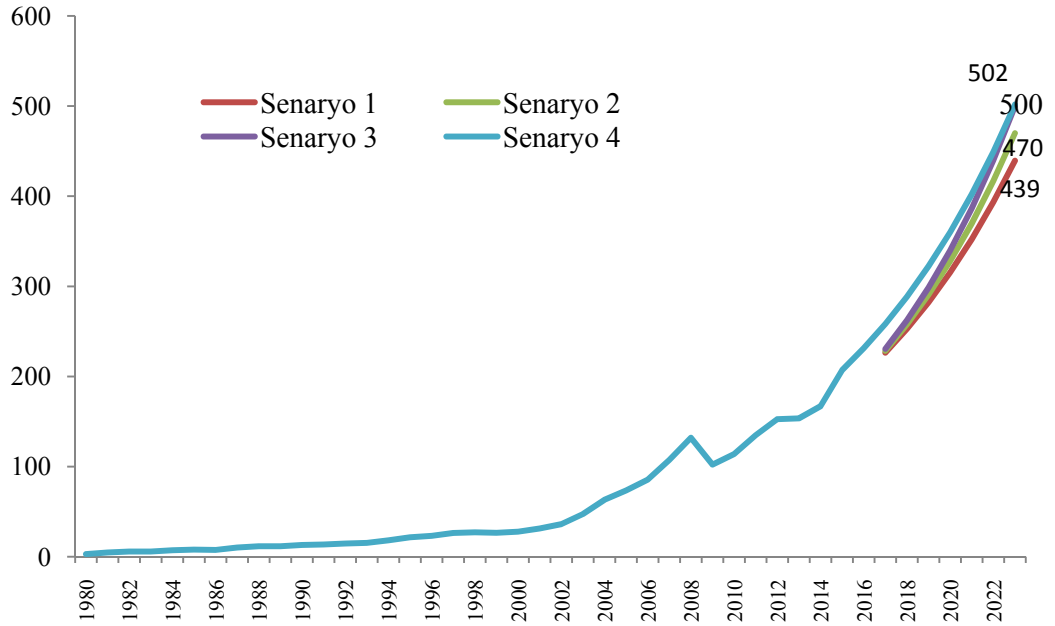
Kaynak: TÜİK Dış Ticaret İstatistikleri, TİM ve Kalkınma Bakanlığı tahminleri

²³ 2014-2016 dönemi için OVP rakamları baz alınmış olup, 2016 yılından sonra 2023 yılındaki ihracat hedefine ulaşmak için yıllık ortalama artışın ne kadar olması gerektiği hesaplanmıştır. OVP döneminde reel olarak ortalama ihracat artışının ithalat artışından yüksek olması hedeflenmektedir.

Şekil 1. 6. Türkiye'nin Dış Ticaretinin Gelişimi (2012-2023)

Kaynak: TÜİK Dış Ticaret İstatistikleri, TİM ve Kalkınma Bakanlığı tahminleri

Şekil 1.7. Dört Farklı Senaryo Çerçevesinde 2023 İhracat Hedefinin Analizi

Kaynak: TÜİK Dış Ticaret İstatistikleri, TİM, Kalkınma Bakanlığı tahminleri ve kendi hesaplamalarımız

Bu kapsamda, 4 farklı senaryo ile 2023 ihracat hedefi analiz edilmiştir. Oluşturulan ilk senaryoya göre, 2014-2016 dönemi için OVP verileri, 2017-2023 dönemi için TİM hedeflenen ihracat artış hızı olan yüzde 11,7 baz alınmıştır.

Birinci senaryo, 2023 yılında 439 milyar dolar ihracata ulaşılmasını öngörmektedir. İkinci senaryoya göre 2014-2016 dönemi için OVP verileri, 2017-2023 dönemi için ise 1980-2012 döneminde ihracatın ortalama artış hızı olan yüzde 12,8 baz alınmıştır. 2. senaryo, 2023 yılında 470 milyar dolar ihracata ulaşılmasını öngörmektedir.

Üçüncü senaryoda , 2014-2016 dönemi için OVP verileri, 2017-2023 dönemi için 500 milyar dolar hedefine ulaşmak için gerekli artış hızı olan yüzde 13,8 baz alınmıştır. Dördüncü senaryoya göre ise 2014-2015 dönemi için OVP verileri, 2016-2023 dönemi için ise TİM hedeflenen artış hızı olan yüzde 11,7 baz alınmıştır. Şekil 1.7’de görüldüğü üzere son senaryoya göre 2023 yılında yaklaşık 502 milyar dolarlık ihracata ulaşılması öngörülmektedir.

Her dört senaryoda gerekli ihracat artış hızları dikkate alındığında, 500 milyar dolarlık ihracat hedefine ulaşılabilmesi için Türkiye’nin, ihracatta emek yoğun sektörlerden sermaye ve teknoloji yoğun sektörlerle geçişi hızlandırması ve ihracat içindeki katma değer payını artırması oldukça önemli görülmektedir. OVP’de ise, yüksek katma değerli ürünlerin ihracatının artırılması yönünde ayrıca yurtiçi tasarrufları artırıcı bir politika çerçevesi oluşturulmuş fakat yapısal dönüşümün kaynağı olması gereken tasarruf oranlarının artışı konusunda büyük bir iyileşme beklendiği hususu vurgulanmamıştır.

1.2. Emek Yoğun Sektörlerden Sermaye Yoğun Sektörlere (1980-2012)

Türkiye’nin yakın dönem ihracatı tarihsel bir bakış açısıyla analiz edildikten sonra, bu kısımda ihracatçı sektörlerdeki çeşitliliğin değişimi incelenecek ve bu değişim Türkiye’nin 2023 ihracat hedefleri doğrultusunda değerlendirilecektir. Bu kapsamda emek yoğun sektörlerden sermaye yoğun sektörlerle geçişte tarım, madencilik ve imalat sanayi ürünlerindeki değişimi göstermek için TÜİK²⁴ tarafından yayınlanan Harmonize Sistem sınıflamasından, 2023 yılındaki sektörel ihracat hedeflerini göstermek için TİM’in²⁵ tahminlerinden faydalanılmaktadır.

²⁴ TÜİK’in ihracat rakamları içerisinde içeriğinde dahilde işleme rejimi altında ithal edilen hammadde bulunup özel fatura ile ihraç edilen mallar yer almamaktadır.

²⁵ TİM’in ihracat rakamları içerisinde Türkiye liman ve havalimanlarında yabancı uçak ve gemilere sağlanan yakıt ve kumanya kayıtları, altın ve diğer değerli taşların ihracat bilgileri yer almamaktadır.

Ayrıca analize dahil edilmek üzere seçilen BRIC ülkeleri ile, Güney Kore ve Meksika'nın ihracat yapısındaki sektörel değişimi incelemek için ise DTÖ'nün dış ticaret istatistiklerinden yararlanılmaktadır.

Birinci bölümde ayrıntılı bir şekilde incelendiği üzere, Cumhuriyetin kuruluş yıllarından 1960'lı yıllara kadar uzanan dönemde Türkiye'nin ihracatı tarım ürünleri ağırlıklı bir yapıya sahip olmuş ve dış ticarete ithal ikameci bir süreç yaşanmıştır. 1970'li yıllarda tarım ürünleri ihracatçısı ve sanayi ürünleri ithalatçısı konumunda olan Türkiye, planlı ekonomi döneminde de ağırlıklı olarak tarım ürünleri ihraç eden yapısını korumuştur. 1980 yılından itibaren uygulanan ihracata dayalı büyüme stratejisi ile ihracatın mal kompozisyonu önemli ölçüde değişirken, tarım ürünlerinin toplam ihracat içindeki payı giderek azalmış, imalat sanayi ürünlerinin ihracatı ve toplam ihracat içindeki payı artmaya başlamıştır.

Uluslararası Standart Sanayi Sınıflandırması Rev. 1'e göre ihracatın sektörel yapısı incelendiğinde Tablo 1.6 ve Ek Şekil B.1'de görüleceği gibi, 1980 yılında toplam ihracat içinde tarım ürünlerinin payı yüzde 56 iken 1996 yılında bu pay yüzde 6'ya ve 2012 yılında yüzde 3'e kadar gerilemiştir. Buna karşın toplam ihracat içindeki imalat sanayi ürünlerinin payı 1980 yılında yüzde 37 iken, 1996 yılında bu pay yüzde 88'e, 2012 yılında ise yüzde 94'e kadar yükselmiştir. Madencilik sektörünün gelişimine bakıldığında ise 1980 yılında toplam ihracat içinden aldığı yüzde 7'lik payın 2012 yılında yüzde 2'ye gerilediği görülmektedir. Sektörel ihracatın otuz üç yıllık rakamsal gelişimine bakıldığında tarım sektörü ihracatının yaklaşık 3 kat artış göstererek 4 milyar 600 milyon dolara, madencilik sektörü ihracatının yaklaşık 15 kat artış göstererek 2 milyar 853 milyon dolara, buna karşın imalat sanayi sektörü ihracatının yaklaşık 124 kat artış göstererek 131 milyar dolara yükseldiği görülmektedir. Dolayısıyla 1980 yılından günümüze ihracat artışı, büyük ölçüde imalat sanayi ihracatından kaynaklanmış, tarım ve madencilik ürünleri ihracatı ise sınırlı bir artış göstermiştir. Bu dönemde, tarım ürünleri ihracatındaki yıllık ortalama artış yüzde 3,6, madencilik ürünleri ihracatındaki yıllık ortalama artış yüzde 8,7, imalat sanayi ihracatındaki ortalama yıllık artış yüzde 16,2 olmuştur. 1980-2012 döneminde ihracatın büyüme hızı yıllık ortalama yüzde 12,8 olarak gerçekleşirken, tarım ve madencilik sektörleri ihracatının yıllık ortalama artış oranı sırasıyla yüzde 3,6 ve yüzde 8,7 ile ortalamanın altında, imalat sanayi sektörünün yıllık ortalama artış oranı yüzde 16,2 ile ortalamanın üzerinde gerçekleşmiştir.

Tablo 1.6. Sektörler İtibariyle İhracatın Gelişimi (USSS, Rev.1)

	Tarım Ürünleri (Milyar \$)	Pay (%)	Madencilik Ürünleri (Milyon \$)	Pay (%)	İmalat Sanayi Ürünleri (Milyar \$)	Pay (%)	Diğer ²⁶	Pay (%)	Toplam İhracat
1980	1.629	56	191	7	1.065	37	25	1	2.910
1981	2.173	46	193	4	2.297	49	40	1	4.703
1982	2.083	36	174	3	3.449	60	41	1	5.746
1983	1.837	32	188	3	3.666	64	36	1	5.728
1984	1.694	24	239	3	5.151	72	49	1	7.134
1985	1.653	21	242	3	6.049	76	14	0	7.958
1986	1.785	24	243	3	5.393	72	36	0	7.457
1987	1.788	18	272	3	8.085	79	45	0	10.190
1988	2.289	20	359	3	8.970	77	44	0	11.662
1989	1.833	16	411	4	9.288	80	93	1	11.625
1990	2.025	16	326	3	10.504	81	105	1	12.959
1991	2.369	17	285	2	10.830	80	100	1	13.584
1992	1.923	13	267	2	12.429	84	97	1	14.715
1993	2.072	14	233	2	12.945	84	95	1	15.345
1994	2.033	11	263	1	15.674	87	136	1	18.106
1995	1.840	9	391	2	19.260	89	146	1	21.637
1996	2.153	9	369	2	20.526	88	178	1	23.224
1997	2.354	9	404	2	23.313	89	190	1	26.261
1998	2.357	9	364	1	24.065	89	188	1	26.974
1999	2.058	8	385	1	23.958	90	187	1	26.587
2000	1.659	6	400	1	25.518	92	198	1	27.775
2001	1.976	6	349	1	28.826	92	183	1	31.334
2002	1.754	5	387	1	33.702	93	216	1	36.059
2003	2.121	4	469	1	44.378	94	285	1	47.253
2004	2.542	4	649	1	59.579	94	397	1	63.167
2005	3.329	5	810	1	68.813	94	524	1	73.476
2006	3.481	4	1.146	1	80.246	94	662	1	85.535
2007	3.725	3	1.661	2	101.082	94	804	1	107.272
2008	3.937	3	2.155	2	125.188	95	748	1	132.027
2009	4.347	4	1.683	2	95.449	93	663	1	102.143
2010	4.935	4	2.687	2	105.467	93	795	1	113.883
2011	5.167	4	2.805	2	125.963	93	972	1	134.907
2012	5.188	3	3.160	2	143.193	94	918	1	152.459

Kaynak: TÜİK Dış Ticaret İstatistikleri

²⁶ Balıkçılık, elektrik, gaz ve su, toptan ve perakende ticaret, gayrimenkul, kiralama ve iş faaliyetleri, diğer toplumsal ve kişisel hizmetler alt kalemler bu gruba girmektedir.

İhracatın fasıllara göre değişimi incelendiğinde 1980 yılında meyve ve sebzeler faslının 939 milyon dolar ihracat ile ilk sırada yer aldığı, bu faslı 353 milyon dolar ile dokuma elyafı ve 340 milyon dolar ile tekstil ürünleri faslının izlediği Tablo 1.7’de görülmektedir. 2012 yılına gelindiğinde ise motorlu kara taşıtları faslı 14,6 milyar dolar ihracat ile ilk sırada yer alırken, bu faslı 14,2 milyar dolar ile giyim eşyası ve 13,3 milyar dolar ile altın faslı takip etmiştir. 1980 yılında ilk 5 faslın toplam ihracat içinden aldığı pay %69 iken, 2012 yılına gelindiğinde bu pay %44’e gerilemiştir. Bu durum aynı zamanda fasıl bazında Türkiye’nin ihracatında görülen çeşitlenmeyi göstermektedir.

Tablo 1.7. 1980-2012 Döneminde İhracatta ilk 5 Faslın Değişimi (SITC Rev. 2)

1980			2012	
Sıra	Fasıl	İhracat (Milyon \$)	Fasıl	İhracat (Milyar \$)
1	Meyve ve sebzeler	939	Motorlu kara taşıtları, bisiklet ver motosikletler, bunların aksam ve parçası	14.664
2	Dokuma elyafı ve bunların artıkları	353	Giyim eşyası ve bunların aksesuarları	14.277
3	Tekstil ürünleri (iplik, kumaş, yer kaplamaları, hazır eşya)	340	Altın, parasal olmayan (altın madeni ve konsantreleri hariç)	13.345
4	Tütün ve tütün mamülleri	234	Demir ve çelik	13.093
5	Hayvansal ve bitkisel gübreler, tuz, kükürt, topak, alçı gibi mineral maddeler	154	Tekstil ürünleri (iplik, kumaş, yer kaplamaları, hazır eşya)	11.083
	İlk 5 Fasıl Toplam	2.020	İlk 5 Fasıl Toplam	66.462
	İlk 5 Faslın toplam içinden aldığı pay	%69	İlk 5 Faslın toplam içinden aldığı pay	%44

Kaynak: TÜİK Dış Ticaret İstatistikleri

Birinci bölümde Türkiye’nin ihracat yapısındaki dönüşümün esas olarak Gümrük Birliği’ne girilmesi ile gerçekleştiği yönündeki tez, bu bölümde dış ticaretin ürün bazındaki dönüşümü, uluslararası rekabet gücünü etkileyen dinamik etki ile araştırılmaktadır.

Bu kapsamda Gümrük Birliği'nin fasıllara göre ithalat bağımlılığını nasıl etkilediği Harmonize Sistem Revizyon 2'ye göre tespit edilmiş, GB öncesi için 1990, 1991 ve 1992 yıllarındaki dış ticaret dengesinin yıllık ortalaması²⁷ ve GB sonrası için de 2010, 2011 ve 2012 yıllarındaki dış ticaret dengesinin yıllık ortalaması baz alınmıştır.

Elde edilen bulgular Tablo 1.8'de görüleceği üzere en fazla dış ticaret açığı verilen ilk iki fasıl olan mineral yakıtlar ile kazan, makinalar fasıllarının Gümrük Birliği sonrasında da değişmediğini, mineral yakıtlar, mineral yağlar faslındaki dış ticaret açığının artarken, kazan makine faslındaki açığın azaldığını göstermektedir. Makine sektörünün Gümrük Birliği sonrasında rekabetçilik gücünü artırarak ithalat bağımlılığını azaltması ve dış ticaret fazlasını artırması dikkat çekicidir. Tüm fasıllar için Gümrük Birliği'nin dış ticaret dengesine etkisini Ek Tablo A.2'de ayrıca görmek mümkündür.

Tablo 1.8. Gümrük Birliği Öncesi ve Sonrası En Fazla Dış Ticaret Açığı Veren İlk 5 Fasılın Değişimi

Sıra	Fasıl adı	GBÖ En Fazla DT Açığı Veren Fasıl	Fasıl adı	GBS En Fazla DT Açığı Veren Fasıl
1	Mineral yakıtlar, mineral yağlar	0.45	Mineral yakıtlar, mineral yağlar	0.52
2	Kazanlar, makinalar, mekanik cihazlar	0.44	Kazanlar, makinalar, mekanik cihazlar	0.16
3	Elektrikli makine ve cihazlar	0.15	Demir ve çelik	0.10
4	Motorlu kara taşıtları	0.12	Elektrikli makine ve cihazlar	0.09
5	Organik kimyasal ürünler	0.09	Plastik ve mamülleri	0.08

Kaynak: TÜİK Dış Ticaret İstatistikleri ve kendi hesaplamalarımız

²⁷ Gümrük Birliği öncesi ve sonrasında en fazla dış ticaret açığı verilen fasılın hesabında $(x-m)/\Sigma(x-m)$ formülasyonu kullanılmıştır. Bu formülasyonda x ihracatı, m ithalatı, x-m ise dış ticaret açığını göstermekte olup, i sektörünün dış ticaret açığı, toplam dış ticaret açığına oranlanmıştır.

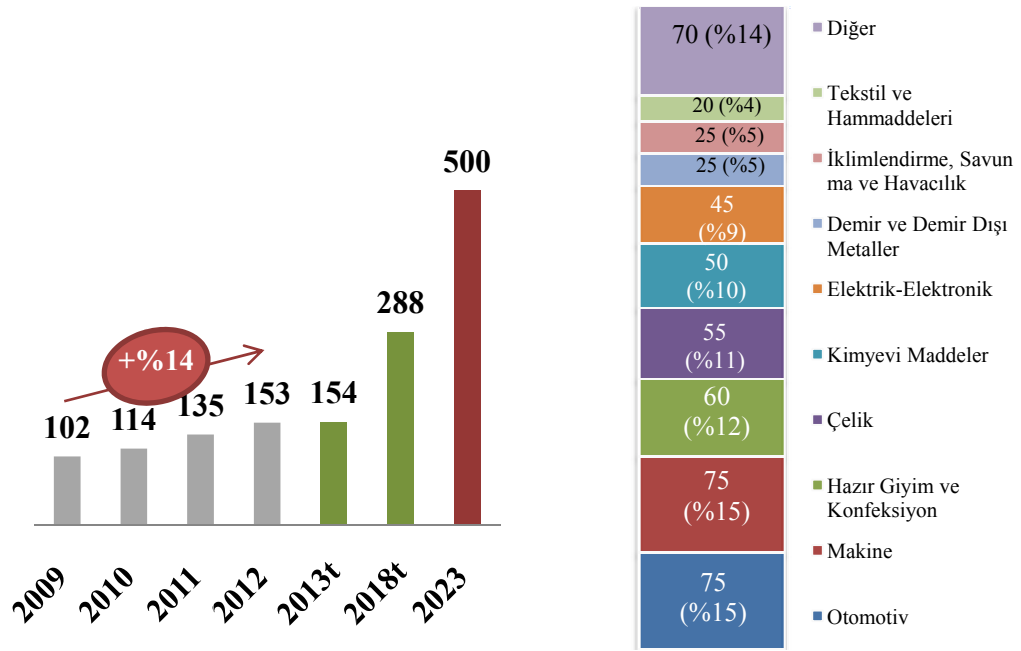
Tablo 1.9. Gümrük Birliği Sonrası En Fazla Dış Ticaret Açığı Veren Fasılların Sıralamasındaki Değişim

Sıra		GBÖ	Sıra		GBS
4	Motorlu Kara Taşıtları	0.12	64	Motorlu Kara Taşıtları	0.00
5	Organik Kimyasal Ürünler	0.09	6	Organik Kimyasal Ürünler	0.05
7	Plastik ve mamulleri	0.05	5	Plastik ve mamulleri	0.08
9	Demir ve Çelik	0.05	3	Demir ve çelik	0.10

Kaynak: TÜİK Dış Ticaret İstatistikleri ve kendi hesaplamalarımız

Bunun yanında Tablo 1.9’da görüleceği üzere Gümrük Birliği öncesi motorlu kara taşıtları faslı en fazla dış ticaret açığı verilen dördüncü fasıl iken, Gümrük Birliği sonrası sektörün ithalat bağımlılığı azalmış ve 2012 itibariyle dış ticaret açığı verilen sektörler arasında 64. sıraya gerilemiştir. Sektör 2011 yılında fazla dahi verebilmiştir. Dolayısıyla Gümrük Birliği’nin Türk otomotiv sektörünün rekabetçilik gücü üzerinde olumlu etkisini dış ticaret açığını azaltarak gösterdiğini söylemek mümkündür. Organik kimyasal ürünleri faslı da Gümrük Birliği sonrasında ithalat bağımlılığının azaltarak en fazla dış ticaret açığı verilen 6. fasıl konumuna gerilemiştir. Dolayısıyla Gümrük Birliği’nin otomotiv, elektrikli makine ve cihazlar sektörlerinde ticaret yaratıcı, demir çelik ve plastik mamuller sektörlerinde ise ticaret saptırıcı etkisinin görüldüğünü söylemek mümkündür.

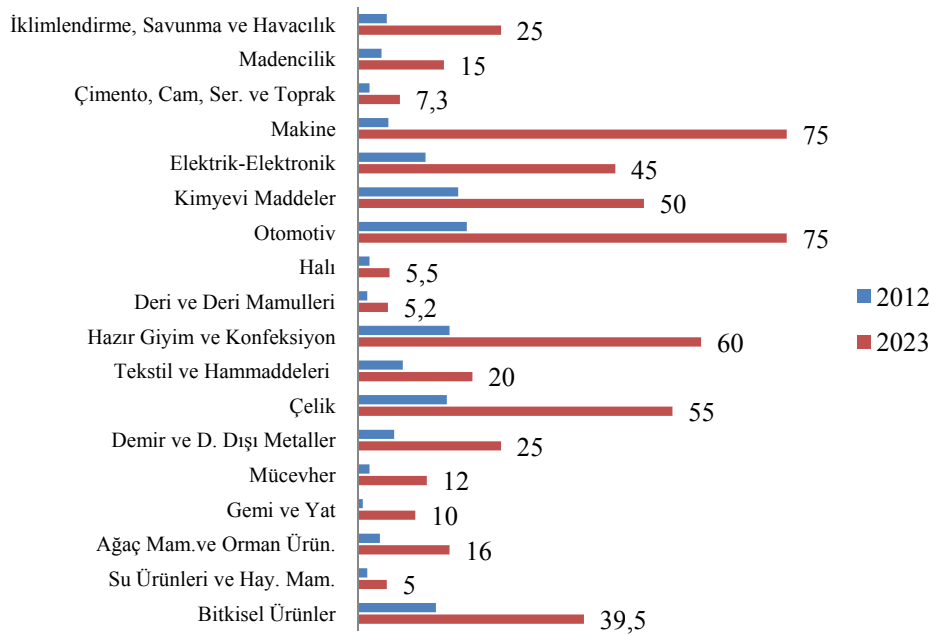
Şekil 1.8 ve 1.9’da görüleceği üzere, Türkiye’nin 2023 projeksiyonunda da otomotiv sektörünün 75 milyar dolar, makine sektörünün 75 milyar dolar, hazır giyim ve konfeksiyon sektörünün 60 milyar dolar, çelik sektörünün 55 milyar dolar, kimyevi maddeler, sektörünün 50 milyar dolar ihracat gerçekleştirmesinin hedeflendiği görülmektedir. Bu kapsamda Gümrük Birliği sonrası otomotiv, kimyevi maddeler ve makine sektörlerinde görülen iyileşme paralelinde, sektörlerin rekabetçilik gücünü artırarak ihracat artışı sağlaması 2023 ihracat hedeflerine ulaşılmasında oldukça önemli görülmektedir.

Şekil 1.8. Toplam İhracatın %80'ini Oluşturan Sektörlerin 2023 İhracat Hedefleri ve Toplam İhracattan Alacakları Payın Gelişimi

Kaynak: TUIK Yıllara Göre İhracat, TİM ve Kalkınma Bakanlığı tahminleri

İhracatçı sektörlerin 2023 hedeflerine ulaşması için daha fazla katma değer yaratan, özel tasarımlı, yeni teknolojiye sahip ürün ihraç etmeleri büyük önem taşımaktadır. Bu kapsamda ihracatta katma değerın önemi katma değerli ticaret verilerine göre incelenmektedir.

Şekil 1.9. Sektörlerin 2023 İhracat Hedefleri
Kaynak: TİM tahminleri ve kendi hesaplamalarımız

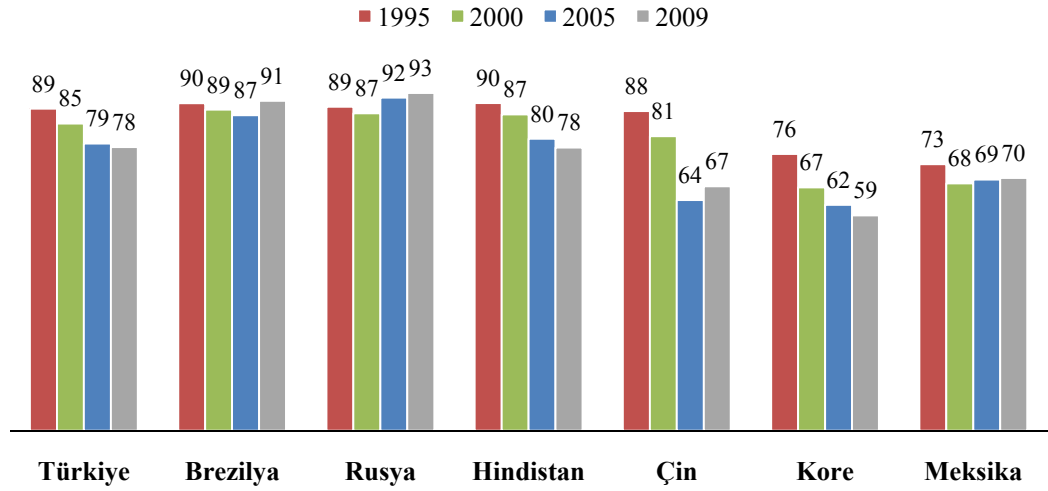
1.3. İhracatta Katma Değerin Önemi

OECD ve Dünya Ticaret Örgütü işbirliğiyle hazırlanan ve 2013 yılı Ocak ayının son haftasından itibaren kullanıma açılan katma değerli ticaret verilerine göre, 2005 yılında Türkiye'nin ihracatındaki doğrudan yurtiçi katma değer²⁸ yüzde 42,2 ve dolaylı yurtiçi katma değer yüzde 37,5 iken, 2009 yılında doğrudan yurtiçi katma değer yüzde 41,8'e ve dolaylı yurtiçi katma değer yüzde 37,3'e gerilemiştir. Aynı dönemde Brezilya'nın ihracatındaki doğrudan yurtiçi katma değer yüzde 37,5'den yüzde 41,4'e yükselirken, dolaylı yurtiçi katma değer yüzde 50,7'den yüzde 49,9'a düşmüş, Rusya'nın ihracatındaki doğrudan yurtiçi katma değer yüzde 50,5'den yüzde 52,2'ye ve dolaylı yurtiçi katma değer yüzde 39,7'den yüzde 40,4'e yükselmiştir. Hindistan'ın ihracatındaki doğrudan yurtiçi katma değer yüzde 42,8'den yüzde 42,5'e ve dolaylı yurtiçi katma değer yüzde 36,9'dan yüzde 33,9'a düşmüş, Çin'in ihracatındaki doğrudan yurtiçi katma değer yüzde 20,7'den yüzde 21,4'e ve dolaylı yurtiçi katma değer yüzde 41,9'dan yüzde 48'e yükselmiştir. Güney Kore'nin ihracatındaki doğrudan yurtiçi katma değer yüzde 29,8'den yüzde 26,7'ye düşerken dolaylı yurtiçi katma değer yüzde 32,8 ile değişmemiştir. Aynı dönemde Türkiye'nin ihracatındaki yabancı katma değer yüzde 20,2'den yüzde 21,7'ye yükselmiştir. Yine Hindistan'ın ihracatındaki yabancı katma değer yüzde 20,1'den yüzde 23,4'e, Güney Kore'nin ihracatındaki yabancı katma değer yüzde 36,4'den 39,6 seviyesine yükselmiştir. Brezilya, Rusya ve Çin'de ise sırasıyla yüzde 12'den yüzde 8,6, yüzde 9,5'den yüzde 7,2 ve 36,1'den yüzde 28,5 seviyesine düşmüştür.

Şekil 1. 10'da görüleceği üzere yıllar itibariyle Türkiye'nin brüt ihracatı içindeki toplam yurtiçi katma değer giderek azalması dikkat çekmektedir. 1995 yılında brüt ihracat içindeki katma değer yüzde 89 iken, 2009 yılında bu yüzde 78'e gerilemiştir. Brezilya'da brüt ihracat içindeki katma değer yüzde 90'dan yüzde 91'e, Rusya'da yüzde 89'dan yüzde 93'e yükselmiştir. Hindistan'da brüt ihracat içindeki katma değer yüzde 90'dan yüzde 78'e, Çin'de yüzde 88'den yüzde 67'ye, Güney Kore'de yüzde 76'dan yüzde 59'a ve Meksika'da yüzde 73'den yüzde 70'e gerilemiştir.

²⁸ Brüt ihracat içindeki yurtiçi katma değer, ihracatın ekonomide ne kadarlık bir katma değer yarattığını göstermekte ve bu oran ne kadar düşükse ihracatın ithal bağımlılığı o denli yüksek olmaktadır. http://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=TIVA_OECD_WTO# linkinden ayrıntılı bilgi edinmek mümkündür.

Şekil 1.10. Brüt İhracat İçindeki Toplam Yurtiçi Katma Değer (%)

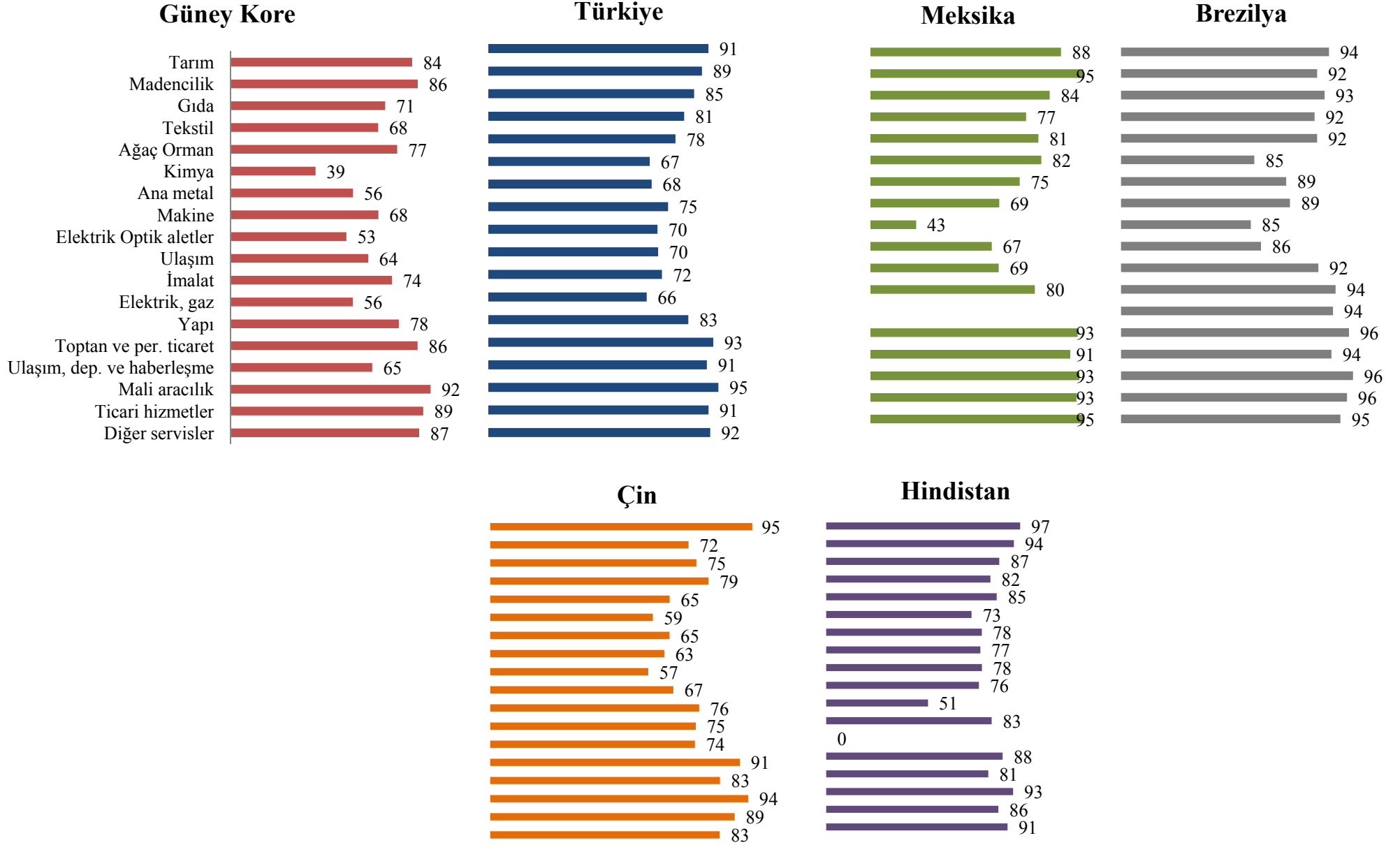
Kaynak: OECD- TIVA FDDVA İstatistikleri²⁹

OECD verilerine göre sektörlerin ihracatındaki yabancı katma değerleri göstermek de mümkündür. Türkiye'nin ihracatında yabancı katma değer en yüksek olduğu ilk 5 sektör yüzde 33,7 ile kimya ve mineral ürünler, yüzde 32,6 ile elektrik, gaz ve su, yüzde 31,2 ile metal ve metal ürünleri, yüzde 28,7 ile elektrikli ve optik ürünler ile yüzde 28,4 ile ulaştırma araçlarıdır. Yine TIVA verilerine göre Türkiye ithal ettiği aramalarının yüzde 30'unu ihraç etmektedir. Bu oran Çin için yüzde 48, Brezilya için yüzde 14, Rusya için yüzde 24 ve Hindistan için yüzde 25 seviyesindedir. Türkiye ithal ettiği aramalarını ihraç etmede en yüksek oranı yüzde 47,7 ile metal ürünlerinde yakalarken, Güney Kore de yüzde 59 ile metal ürünlerinde, Çin yüzde 74'le elektronikte, Brezilya yüzde 20 ile tarım ve balıkçılıkta yakalanmıştır.

Sektörlerin ihracatındaki yurtiçi katma değerler incelendiğinde Şekil 1.11'de görüldüğü üzere kimya sektöründeki yurtiçi katma değer yüzde 67 ile diğer sektörlerle oranlara düşük kaldığı görülmektedir.

²⁹ http://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=TIVA_OECD_WTO#

Şekil 1.11. Seçilmiş Ülkelerde İhracat İçindeki Yurtiçi Katma Değerin Payı (%)

Kaynak: OECD- TIVA İstatistikleri

TIVA verileri baz alınarak, Türkiye'nin katma değerli ihracat değişimini göstermek için oluşturulan Tablo 1.10'a göre, katma değer artışı önemsiz boyutta olan pek az sektör haricinde hemen hemen tüm sektörlerde katma değer artışı ihracat artışının altında seyretmektedir. 2005 yılında 105 milyar dolarlık brüt ihracat içindeki katma değer miktarı 84 milyar dolar ile yüzde 80 iken, 2009 yılında 143 milyar dolarlık brüt ihracat içindeki katma değer miktarı 113 milyar dolara yükselmiş fakat brüt ihracat içindeki katma değer payı yüzde 79'a gerilemiştir.

Tarım, ulaşım ve depolama sektörlerinin ihracatındaki katma değer yüzde 1, gıda, içecek sektörünün ihracatındaki katma değer yüzde 2 gerilerken, madencilik, tekstil, deri ve ayakkabı, ağaç mamulleri, kimya, makine, elektrikli ve optik ürünler, yapı, toptan ve perakende ticaret, mali aracılık ve ticari hizmetler sektörlerinin ihracatındaki katma değer değişim göstermemiştir. Metal ürünlerindeki katma değer yüzde 1, ulaştırma, imalat sektörlerindeki katma değer yüzde 2, elektrik ve gaz sektörlerindeki katma değer yüzde 3 artış göstermiştir. Dolayısıyla bu veriler ışığında Türkiye'nin ihracatının hedeflediği yönün tam tersi yönde, yani daha az katma değer yaratarak artış gösterdiğini ifade etmek mümkündür.

Tablo 1.10. Brüt İhracat İçindeki Katma Değerin Değişimi (2005-2009)

İhracat (Milyar \$)	Brüt İhracat (2005)	Brüt İhracat İçindeki Katma Değer	Doğrudan Yurtiçi Katma Değer	Dolaylı Yurtiçi Katma Değer	Tekrar ithal edilen malların yurtiçi katma değeri	Brüt İhracat (2009)	Brüt İhracat İçindeki Katma Değer	Doğrudan Yurtiçi Katma Değer	Dolaylı Yurtiçi Katma Değer	Tekrar ithal edilen malların yurtiçi katma değeri	Brüt İhracat İçindeki Katma Değerin Payı (2005)	Brüt İhracat İçindeki Katma Değerin Payı (2009)	Değ. (05/09)
TOPLAM	105,6	84,3	44,6	39,7	0,1	143,3	113,1	59,4	53,6	0,1	80%	79%	-1%
Tarım, avcılık, orman ve balıkçılık	4,2	3,9	2,9	0,9	0,0	5,5	5,1	3,9	1,2	0,0	93%	92%	-1%
Madencilik ve taşocakçılığı	0,8	0,7	0,6	0,2	0,0	1,8	1,6	1,2	0,4	0,0	90%	90%	0%
Gıda, içecek ve tütün üretimi	4,7	4,1	1,3	2,8	0,0	6,4	5,5	1,8	3,7	0,0	88%	86%	-2%
Tekstil, deri ve ayakkabı	21,4	17,6	7,0	10,6	0,0	21,8	17,8	7,0	10,8	0,0	82%	82%	0%
Ağaç, kağıt, baskı ve yayıncılık	1,0	0,8	0,3	0,4	0,0	1,7	1,3	0,6	0,7	0,0	79%	78%	0%
Kimya, mineral ürün	10,7	7,1	3,4	3,7	0,0	16,5	10,9	5,1	5,8	0,0	66%	66%	0%
Metal ve metal ürünleri	10,0	6,8	3,0	3,8	0,0	21,3	14,6	6,3	8,3	0,0	68%	69%	1%

Makine ve donanım	4,9	3,7	2,1	1,7	0,0	8,3	6,3	3,5	2,8	0,0	76%	76%	0%
Elektrikli ve optik ürünler	5,3	3,8	1,7	2,2	0,0	6,1	4,4	1,9	2,5	0,0	72%	71%	0%
Ulaştırma araçları	12,9	9,0	4,5	4,5	0,0	16,5	11,8	5,8	6,0	0,0	70%	72%	2%
İmalat	2,4	1,7	0,7	1,0	0,0	3,0	2,2	0,9	1,3	0,0	72%	73%	2%
Elektrik, gaz ve su rezervi	0,3	0,2	0,1	0,1	0,0	0,8	0,5	0,3	0,2	0,0	66%	68%	3%
Yapı	3,0	2,5	1,5	1,0	0,0	3,5	2,9	1,7	1,2	0,0	84%	84%	0%
Toptan ve perakende ticaret, otel ve restoran	5,2	4,9	3,5	1,3	0,0	7,5	7,1	5,1	2,0	0,0	94%	94%	0%
Ulaşım, depolama ve haberleşme	11,2	10,3	7,1	3,2	0,0	12,3	11,3	7,6	3,6	0,0	92%	91%	-1%
Mali aracılık	3,4	3,3	2,3	1,0	0,0	5,1	4,8	3,3	1,5	0,0	96%	96%	0%
Ticari hizmetler	0,9	0,8	0,6	0,2	0,0	1,5	1,4	1,1	0,4	0,0	92%	92%	0%
Diğer hizmetler	3,2	3,0	2,0	1,0	0,0	3,7	3,5	2,3	1,1	0,0	93%	93%	0%

Kaynak: OECD-TIVA İstatistikleri

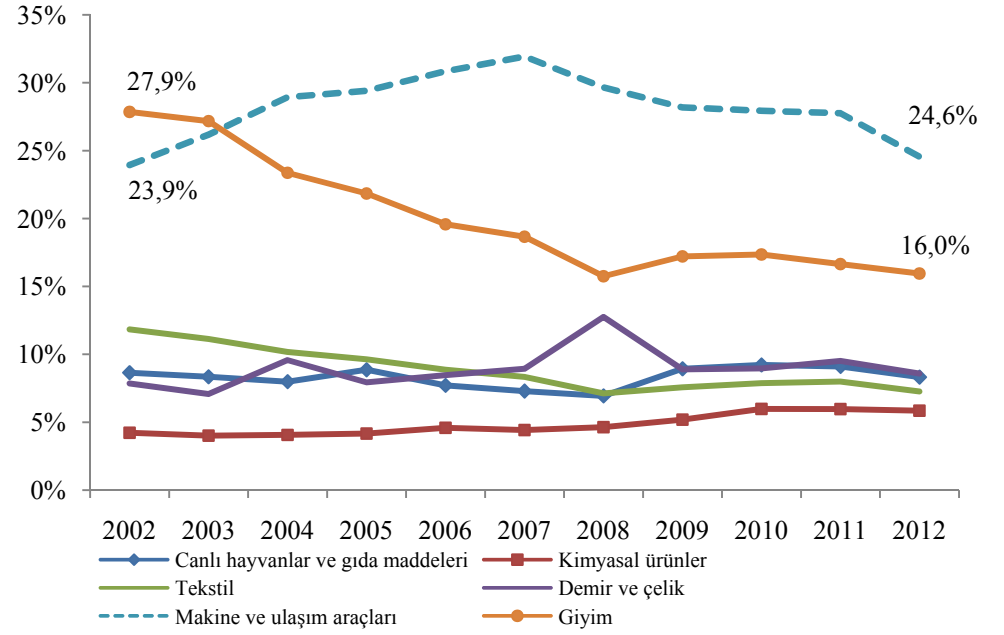
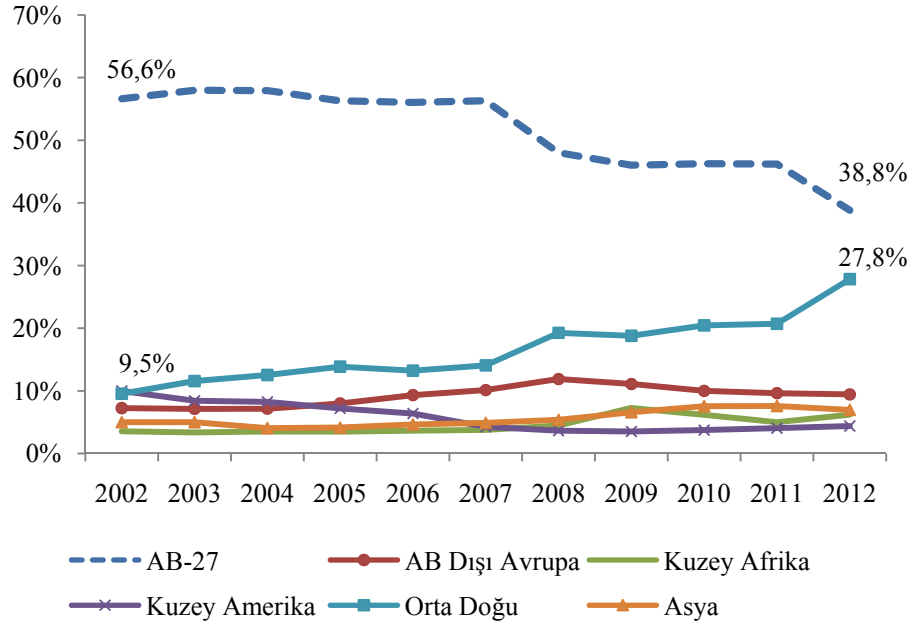
2. İKİNCİ BÖLÜM: TÜRKİYE’NİN İHRACAT ÇEŞİTLENDİRMESİ

2.1. İhracat Çeşitlendirmesinin Önemi

Çalışmanın ilk bölümünde Türkiye’nin ihracat yapısında gösterdiği değişimler incelenirken, ürün ve ülke bazındaki çeşitlendirme stratejileri sayesinde daha istikrarlı ihracat artış trendinin yakalandığı ve dışsal şoklara karşı dayanıklılığın artırıldığını söylemek mümkündür. Özellikle 2008 küresel krizi sonrasında AB ülkelerine ihracattaki daralma, pazar çeşitlendirme stratejilerinin etkisiyle Orta Doğu ve Kuzey Afrika ülkelerine yapılan ihracat ile telafi edilmiştir. İhracatta yakalanan bu başarı, ayrıca Türkiye’nin ekonomik büyüme performansı üzerinde de olumlu bir etkiye sahip olmuştur. Türkiye ihracatının bölgesel ve sektörel yapısına ilişkin yakın görünümün sunulması amacıyla Aldan ve diğ. (2012) tarafından sunulan perspektif ile 2012 yılı itibariyle Türkiye’nin ihracatının yaklaşık yüzde 94’ünü oluşturan altı coğrafi bölgeye ilişkin gelişmeler ve toplam ihracatın yüzde 71’ini oluşturan 6 ürün grubu detaylı olarak incelenmiştir.

2002-2012 döneminde Türkiye’nin ihracat pazarında daha fazla bölgeye daha fazla ürün çeşidi ile ulaştığını Şekil 2.1’de görmek mümkündür. Türkiye’nin toplam ihracatında AB ve Kuzey Amerika’nın payı düşerken, Ortadoğu, Kuzey Afrika, Asya ve AB Dışı Avrupa ülkelerinin toplam ihracat içinden aldığı pay artmaya başlamıştır. Aldan ve diğerleri (2012:7) Türkiye’nin toplam ihracatı içinde Kuzey Amerika ve Asya bölgelerine yapılan ihracatın payının, temelde uzaklık faktörünün etkisiyle, göreceli olarak düşük seviyelerde kalsa da özellikle 2003-2011 döneminde artış gösterdiğini ifade etmektedir.

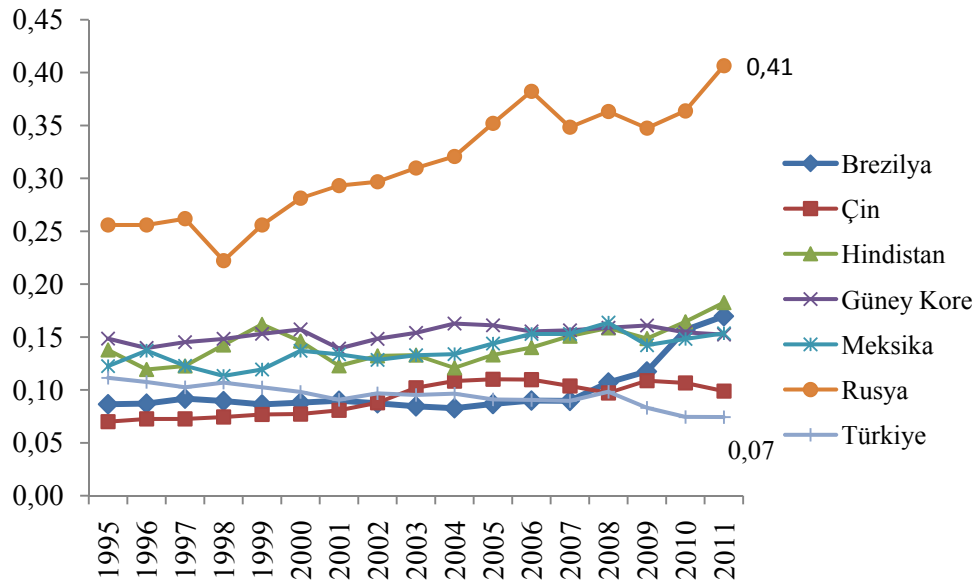
Türkiye’nin ihracatında sektörel gelişim açısından da önemli bir dönüşüm yaşandığı, makine ve ulaştırma araçlarının toplam ihracat içinde en fazla paya sahip olan sektör konumuna ulaşması dikkat çekicidir. Fakat makine ve ulaştırma araçlarının ihracatı 2002-2007 yılları arasında artarken, 2007-2012 arasında tekrar düşüşe geçmiş ve 2012 yılında neredeyse 2002 düzeyine gerilemiştir. Bu düşüş özellikle AB ve Kuzey Amerika’ya sektörün ihracatının düşmesinden kaynaklanmıştır.

Şekil 2.1. Türkiye'nin İhracatının Bölgesel ve Sektörel Dağılımı (Toplam İhracat İçindeki Pay %)

Kaynak: TÜİK Dış Ticaret İstatistikleri

Türkiye'nin 1995 yılından itibaren pazar çeşitlendirmesini, Şekil 2.2'de yer alan Herfindahl-Hirschmann yoğunlaşma endeksinin ³⁰ seyri üzerinden gözlemlemek mümkündür. 0 ile 1 arasında bir değer alan ve endeks değeri küçüldükçe, pazar çeşitliliğinin sağlandığına, endeks değeri 1'e yaklaştıkça pazar yoğunlaşmasının arttığına işaret eden Herfindahl-Hirschmann endeksi, Türkiye için 1995 yılından itibaren düşüş göstermiş ve 2011 yılında serideki en düşük değer olan 0,074 olarak hesaplanmıştır. Dolayısıyla Türkiye'nin pazar çeşitliliğinin artış gösterdiğini bu endeks üzerinden görmek mümkündür.

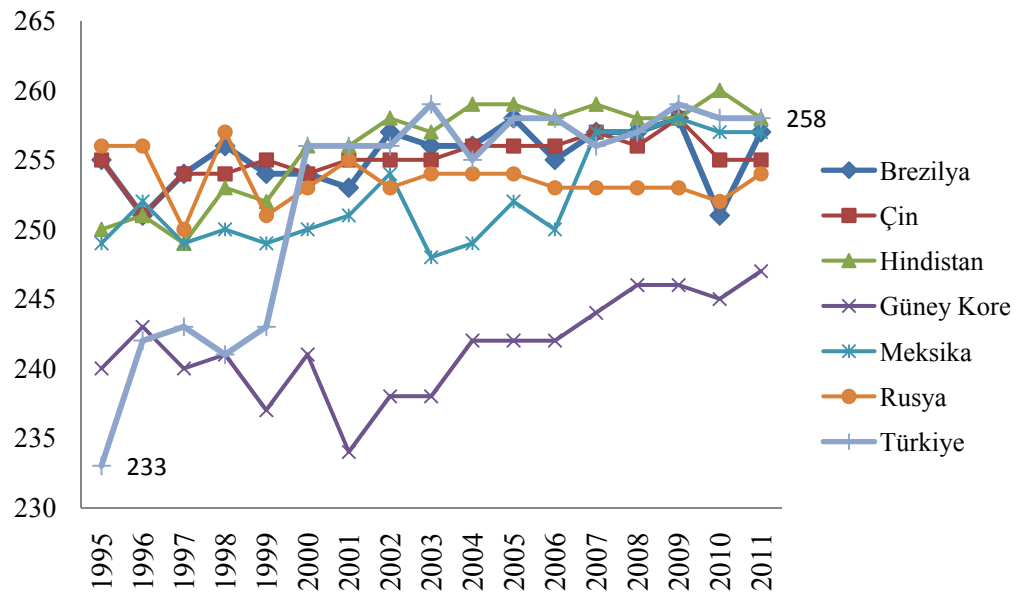

Şekil 2.2. Seçilmiş Ülkeler İçin Herfindahl- Hirschmann Endeksi (1995-2011)
Kaynak: UNCTAD İstatistikleri

İhracat çeşitliliğini ölçmede kullanılan bu endeks yanında, Türkiye'nin ihracatında çeşitlenmenin giderek arttığını gösteren diğer bir gösterge de üç basamaklı Standart Uluslararası Ticaret Sınıflaması (SITC) düzeyinde ihraç edilen ürünlerin sayısıdır. Burada dikkate alınan ihraç malları, toplam ihracat içinde % 0,3'den daha büyük paya sahip olan mallardır.

³⁰ Herfindahl-Hirschmann, pazar yoğunluğunu ölçen bir endekstir. 0 ila 1 arasında değer alan endeksi
$$Hi = \frac{\sqrt{\sum_{j=1}^n (x_{ij}|x_t)^2} - \sqrt{1/n}}{1 - \sqrt{1/n}}$$
 formülü ile göstermek mümkündür. Hi, i ürünü için yoğunlaşma endeks değerini, x_{ij} , j ülkesi ve i ürününün ihracat değerini, n ülke sayısını, t ise zamanı göstermektedir. Endeks değerinin 1'e yakın olması tek bir pazarda yoğunlaşıldığını göstermektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. <http://unctadstat.unctad.org>

Bu kapsamda Şekil 2.3'e göre 1995 yılında Türkiye'den ihraç edilen ürün sayısı 233 iken, 2011 yılında bu rakam 258'e yükselmiştir. Aynı dönemde bu sayı Brezilya'da 255'den 257'ye, Hindistan'da 250'den 258'e, Güney Kore'de 240'dan 247'ye, Meksika'da 249'dan 257'ye yükselmiş, Rusya'da 256'dan 254'e düşmüş, Çin'de ise 255'de sabit kalmıştır. Dolayısıyla karşılaştırmaya konu olan ülkeler arasında ihraç edilen ürün sayısında en yüksek artış performansına sahip olan Türkiye'nin daha fazla ürün yelpazesi ile daha geniş bir coğrafyada ihracat yaptığını görmek mümkündür.

Şekil 2.3. Seçilmiş Ülkeler İçin İhraç Edilen Ürün Sayısındaki Değişim (1995-2011)

Kaynak: UNCTAD İstatistikleri

2.1.1. İhracat Çeşitlendirmesinin Tanımı ve Yolları

Çalışmanın bu bölümünde Türkiye'nin ihracata dayalı büyümesinde önemli bir etken olarak ihracat çeşitlendirmesi analiz edilirken, öncelikle ihracat, ihracat çeşitlendirmesi ve büyüme arasındaki ilişki literatür çalışmaları ile özetlenmiş, bu incelemenin ardından ihracat çeşitlendirmesi mikro düzeyde il bazında sektör ve firma düzeyindeki verilerle açığa çıkarılmaya çalışılmıştır.

Bir ülkenin ihracat sepetinde meydana gelen farklılaşmayı gösteren çeşitlendirme, genellikle ürün, ürün grubu, ülke ya da pazar karmasında meydana gelen değişim ile ölçülmektedir. İhracat çeşitlendirmesi üzerine yapılan çalışmalar, çoğunlukla ilksel mal ihraç eden az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin ihracat portföylerini çeşitlendirerek ihraç gelirlerinde istikrar sağladığı, böylelikle ekonomik büyümelerini hızlandırdığını saptamaktadır. İlksel mal ihracatına bağımlı olmanın yaratacağı ekonomik ve politik riskleri azaltmak, ihraç gelirinde istikrar sağlamak ve farklı ihracatçı sektörlerin büyümesinden faydalanmak için ürün ve pazarda çeşitliliğe giderek yeni açılımlar yapılması oldukça önemli görülmektedir.

Bilindiği üzere İkinci Dünya Savaşı sonrası Avrupa'nın yeniden inşası ile birlikte sanayileşmeye dayalı kalkınma modelleri, ekonomik çeşitlendirmenin büyümeye katkı sağlayabileceği konusunda Rosenstein-Rodan (1943), Singer ve Prebisch (1950)'in öncülük ettiği bebek endüstri tezini gündeme getirmiştir. 1950'li yılların başından itibaren de özellikle Latin Amerika, Afrika ve Güney Asya olmak üzere birçok az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkenin kalkınmasında oldukça önemli yer tutan ihracat çeşitlendirmesi, zamanla büyüme politikalarının beraberinde tartışılmaya başlamıştır. Bununla beraber çeşitlendirme her zaman yüksek büyüme oranlarını garanti etmemiş, özellikle 1960'lı yılların ortaları ile 1990'lı yılların sonlarında birçok Latin Amerika ülkesi ihracat yapısını çeşitlendirmesine rağmen, gayri safi yurtiçi hasılasında belirgin bir artış sağlayamamıştır. Buna rağmen gelişmekte olan ülkelerin ihraç ettikleri ürünlerin sayısının ve niteliğinin düşük olmasının ihracat gelirlerinde istikrarsızlığa yol açması nedeniyle, bu istikrarsızlığı önlemek adına ihraç mallarının ve piyasalarının çeşitlendirilmesi oldukça önemli görülmüştür.

Özellikle Guti rrez de Pi eres ve Ferrantino (1997)'ya göre  ili, Bonaglia ve Fukasaku (2003)'ya göre Kosta Rika, Malezya ve Tayland 1970'li yıllarda ihracat çeşitlendirme politikaları sayesinde ekonomik büyümelerini hızlandıran ülkeler arasında ön sıralarda yer almıştır.

İhracat  e itlendirmesi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalarda çoğunlukla ihracat çeşitlendirmesinin uzun vadede ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin araştırılması ile ihracat çeşitlendirmesi ve ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisinin varlığı üzerinde yo unla mı tır. Örneğin Michaely, Hirsch ve Lev, Glezakos, Ghosh ve Ostry  e itlendirmenin uzun dönemde ekonomik büyüme üzerindeki etkisini araştırırken, kişi başına gelir artışı, ihraç gelirinde istikrar ve büyümenin sürdürülebilirliğine bakmı lardır. Michaely (1958:728), iyi  e itlendirilmi  ihracat portföyünün, kişi başına geliri artıracaaına, Hirsch ve Lev (1971) ihraç gelirindeki istikrarsızlığı azaltaca ına, Glezakos (1973) büyüme oranlarını artıracaaına, Ghosh ve Ostry (1994:226) ise ticaret  oklarından koruyaca ını ifade etmiştir.

İhracat  e itlendirmesinin özellikle az geli mi  ve gelişmekte olan ülkelerin ihracat gelirindeki istikrarsızlığın giderilmesi için önemi vurgulanırken, ürün ya da pazar  e itlili inden hangisinin daha önemli olduğu konusu da gündeme gelmektedir. Pacheco ve Pierola (2008:8), özellikle gelişmekte olan ülkeler için ürün çeşitlendirmesinin pazar  e itlendirmesinden daha önemli olduğunu belirtirken, işlem maliyetlerinin azaltılarak Kuzey  lkeleriyle ticaretin geliştirilmesi için ihracat çeşitlendirmesinin önemine dikkat çekmektedir. Yazarlara göre büyük pazarlarla ticaret ilişkilerini geliştirmek, yeni ürün talebi yaratma olasılığını güçlendirmesi sayesinde ürün karmasına çeşitlilik katmaktadır.

Üretim sürecinin  e itlendirilmesini ve ekonominin yeni aktivitelere girişinin sağlanması için dışa açıklık, lojistik erişim kolaylığı, merkez piyasalarına yakınlık, imalat sanayi ihracatının gayri safi yurtiçi h sıla içindeki payı, doğal kaynak zenginliği, nitelikli beşeri sermaye, Ar-Ge faaliyetleri yanında mülkiyet hakları, para ve krediye erişim, emek piyasasındaki etkinlik, politik istikrar, yolsuzluk seviyesi gibi kurumsal kalite değişkenleri de oldukça etkilidir.

Parteka ve Tamberi (2008:9)'ye göre kurumsal kalitenin yüksek oluşu ve etkin yönetim mekanizması ihracat çeşitlendirmesinin artırılması için önemli belirleyenler arasında yer almaktadır.

Günümüze gelindiğinde ise son küresel krizle birlikte ihracat çeşitlendirmesi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin öneminin giderek artmaya başladığı görülmektedir. Özellikle ihraç pazarlarını çeşitlendiren ekonomilerin krizden daha az hasar alarak kurtulmayı başardığı görülmektedir. Gelişmiş ülkelerde yaşanan talep daraltması özellikle gelişmekte olan ülkelerin ihraç gelirini önemli ölçüde azaltırken, istikrarlı ihracat artışı yakalanabilmesi için çeşitlendirmenin önemi ön plana çıkmaktadır.

2.1.2. İhracat Çeşitlendirmesinin Türleri: Yatay ve Dikey Çeşitlendirme

Uluslararası ticaret literatüründe ihracat çeşitlendirmesi yaygın olarak yatay ve dikey çeşitlendirme şeklinde incelenmektedir. Yatay çeşitlendirmede aynı sektör içinde ihraç mal karmasına yeni ürün eklemesi, dikey çeşitlendirmede mevcut olan veya yeni icat edilen malların daha ileri kullanımları söz konusudur. İhracat çeşitlendirme düzeyi, ülkeden ülkeye değişirken, gayri safi yurtiçi hasıla, beşeri sermaye, coğrafi büyüklük, büyük pazarlara yakınlık, teknoloji, yönetim ve pazarlama kapasiteleri ülkelerin çeşitlendirme düzeyini etkileyen değişkenler arasında yer almaktadır.

İlksel mal karmasındaki değişikliği ifade eden yatay çeşitlendirme, aynı üretim alanı ya da sektörde kalmak kaydıyla ürün çeşidini artırmaktır. Yatay çeşitlendirme daha çok global emtia fiyatlarındaki dalgalanmaları azaltmak adına birincil ihracat portföyünde değişiklik yapılmasını gerektirir.

Herzer, D. ve Nowak-Lehmann D.F. (2007:1)'e göre ilksel mal ihracatındaki dalgalanmaları azaltarak ihraç gelirinde istikrar sağlaması açısından, Sachs ve Warner (1995:2) ile Değer (2010)'e göre ilksel mal ihracatından imalat sanayi ürünleri ihracatına yönelme açısından, Singer ve Prebish (1950) tezine göre de imalat sanayi ürünlerindeki çeşitlendirmenin ihraç gelirinde istikrara sağlayarak kalkınmayı hızlandırması bakımından yatay ihracat çeşitlendirmesi az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler açısından oldukça önemli görülmektedir.

Dikey çeşitlendirme ise var olan ve yenilikçi ürünlerin üretim ve pazarlama gibi katma değerli girişimler vasıtası ile daha fazla kullanımını içeren mevcut iş kolundan farklı bir faaliyet alanında ya da üretim sürecinin farklı aşamalarında üretim yaparak ürün çeşidi geliştirmeyi ifade etmektedir.

Naudé ve Rossouw (2008:4) hammadde üreticisinin yarı mamul ya da nihai ürünlere yönelmesini, Değer (2010: 261) kumaş ve iplik ihracatçısı bir ülkenin tekstil ve giyim ürünleri, demir-çelik ürünleri ihracatçısı bir ülkenin otomotiv ürünleri ve beyaz eşya ihracatçısı bir ülkenin plazma televizyon, cep telefonu ve bilgisayar gibi yüksek katma değerli ürün ihracatına yönelmesini dikey ihracat çeşitlendirmesine örnek göstermektedir.

Dolayısıyla dikey ihracat çeşitlendirmesinde yatay çeşitlendirmeden farklı olarak yüksek katma değerli ve daha ileri teknoloji gerektiren ürün ihracatına yönelim söz konusudur ve işlenmiş ürünler daha istikrarlı fiyata sahip olduğu sürece dikey çeşitlendirme daha yüksek istikrara yol açmaktadır.

2.1.3. İhracat Çeşitlendirmesi Üzerine Literatür Değerlendirmesi

Türkiye’de 1960’lı ve 70’li yılların sanayileşme stratejisi ithalat ikamesi üzerinde odaklanmışken, 1980’li yıllardan günümüzde ihracata dönük büyüme ve sanayileşme stratejileri daha ön plana çıkmıştır. İhracata yönelik büyümenin önemli göstergelerinden birini ihracatın milli gelir içindeki payının yükselmesi, ihracat artışı ile birlikte ihracatın yapısının sanayi mallarına doğru kayması olarak ifade etmek mümkündür. Balassa (1978), Tyler (1981) ve Feder (1982)’e göre ihracatçı sektörlerdeki üretkenlik artışının yarattığı pozitif dışsallık ekonomik büyümeyi hızlandırırken, Nishimuzu ve Robinson (1984)’a göre ihracata dayalı büyüme stratejisi izleyen ülkelerdeki toplam faktör verimliliği, ithalat ikamesi uygulayan ülkelere göre daha hızlı artabilmektedir. Fakat Boratav ve Türkcan’ın (1993:59) Türkiye ekonomisinin 1981-1989 dönemini değerlendirdikleri çalışmalarında bu etkinin görülmediği belirtilmektedir.

Yazarlar bu saptamayı, Foroutan'ın, 1978-85 döneminde toplam faktör verimliliğini üretim artış hızı, ithalat nüfuz (penetrasyon) katsayısındaki değişmeler ile sektör ve yıl kukla değişkenleri ile açıkladığı çalışmanın, ticaret serbestleşmesiyle birlikte artan ithalat nüfuz katsayısının toplam verimlilik artışında anlamlı olmayan ve mütevazi bir etki yaptığı yönündeki bulgusuna dayandırmaktadır.

Chen ve Tang (1990)'a göre, ihracat ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki yanında ihracat, üretkenlik artışına katkı sağlamaktadır. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerdeki ihracat ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkileri ele alan yatay kesit çalışmaları, ihracatın ekonomik büyümenin motoru olduğu yönündeki argümanı desteklerken, zaman serisi analizleri ülkeler arasında farklılaşan sonuçlara yer verebilmektedir.

İhracat gelirindeki istikrarsızlık üzerine odaklanan literatür çalışmaları, ihracatta ürün çeşitliliği ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi ele alırken, özellikle az gelişmiş ülkelerin ihracat gelirindeki dalgalanmayı azaltan bir unsur olarak çeşitlendirmeyi önermektedir. Bu kapsamda dış ticaretin pazar ve ürün gamında çeşitlendirilmesiyle ilgili çalışmalar incelendiğinde, bunun öncülüğünün Michaely'e (1958) ait olduğu görülmektedir. Michaely (1958:728) bir ya da birden çok mala bağımlılığın, ulusal refah düzeyi üzerindeki etkisini araştırdığı çalışmasında, SITC 3 Basamaklı veri düzeyinde 44 ülke için hesapladığı Gini Katsayısı ile ihracatını daha çok çeşitlendirmiş ülkelerde kişi başına gelirin daha yüksek olduğunu tespit etmiştir.

Yine Modern Portföy Teorisi ile Markowitz (1959) bir portföyün ilişkisiz yatırımlar arasındaki çeşitlendirmesinin sistematik olmayan riski azaltacağını savunmuş, bu çıkış noktasından hareket eden Grubel (1968), Hirsch ve Lev (1971) çeşitlendirmenin ihraç gelirindeki risk ve istikrarsızlığı azalttığını tespit etmiştir. Hirsch ve Lev (1971: 270) 1964-1968 yılları arasında, Danimarka, Hollanda ve İsrail'deki 500 ihracatçı firmanın ihracatı üzerinde çeşitlendirmenin etkisini ölçtükleri çalışmalarında, satışların istikrarı ile ihracat çeşitlendirmesi arasında pozitif bir ilişki tespit etmiş ve Modern Portföy Teorisi'ne dayanarak çeşitlendirmenin firmaların ihracatını istikrarlı hale getirme eğiliminde olduğunu ifade etmişlerdir.

Hirsch ve Lev'e göre (1971) ihracatını daha çok çeşitlendiren firmalar, ihracatını daha az çeşitlendiren firmalardan daha istikrarlı bir ihracat yapısına sahip olacak ve çeşitlendirme derecesi çok yüksek olduğunda yurtdışı satışlar yurtiçi satışlardan daha istikrarlı olacaktır. İhracat çeşitliliğini ölçmede Entropi endeksini kullanan yazarlar, ihracat pazarını 0,59 endeks değeri ile daha az çeşitlendiren İsrail'in, 0,67 endeks değeri ile ihracat pazarını daha fazla çeşitlendiren Hollanda ve 1 endeks değeri ile ihracatını tümüyle çeşitlendiren Danimarka'dan daha istikrarsız bir ihracat yapısına sahip olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Glezakos (1973) ihracat gelirindeki istikrarsızlığın ihracatın büyüme oranını azaltacağı hususuna dikkat çekerken, Lim (1976) bir bütün olarak ekonomik büyüme oranını azaltacağını belirtmekte, bu istikrarsızlığı azaltmanın yolunu ihracat ürünleri ve piyasalarındaki çeşitlendirmenin sağlanmasında görmektedir. Ghosh ve Ostry'ye göre (1994:228) ihracat yapısındaki çeşitlendirme gelişmekte olan ülkelerin ihracat gelirindeki istikrarsızlığı uzun dönemde çözerek ülkelerin ticaret şoklarından daha az etkilenmelerini sağlamaktadır. Yine Acemoğlu ve Zilibotti (1997:9)'ye göre nitelikli beşeri sermaye ve kurumsal değişkenler sayesinde artan çeşitlendirme hem kişi başına gelirin hem de ekonomik kalkınma düzeyinin artışına yol açar.

Gutiérrez de Piñeres ve Ferrantino (1997) Şili'nin ihracat portföyündeki çeşitliliği 1962 ile 1991 dönemi için incelemiş, 1970'lerin ortalarına kadar Şili'de ihracat çeşitlendirmesinin oldukça düşük olduğunu, 1970'lerin ortalarından itibaren uygulanan liberalizasyon politikaları sayesinde çeşitlendirmenin Şili ekonomisinin uzun dönemli ekonomik büyüme performansı üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğunu tespit etmiştir. Öğrenme eğrisi ve bilgi yayılımı vasıtasıyla ihracat çeşitlendirmesi Şili'nin büyümesinin önemli bir unsuru olmuştur. De Piñeres ve Ferrantino'ya (1997) göre Kuzey ülkelerinin ürün çeşitlendirmesini artıran inovatif aktivitelerinin Güney ülkeleri tarafından taklit edilmesi bu ülkelerdeki ürün çeşitlendirmesini artırmakta fakat artan çeşitlilik yüksek büyüme oranını garanti etmemektedir.

Al-Mahrubi (2000) 91 ülke için 1961-1988 yılları arasında, ihracat çeşitlendirmesi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi araştırmış ve ihracat çeşitlendirmesinin ekonomik büyümeyi hızlandırdığı sonucuna ulaşmıştır.

Al-Marhubi (2000:560)'nin ihracat çeşitliliğini ölçmede kullandığı ilk endeks SITC Rev. 3 düzeyinde ihraç edilen ürünlerin sayısı ile ülkenin toplam ihracatı içinde yüzde 3'den daha büyük paya sahip olan ihraç mallarıdır. Al-Marhubi'nin ihracat çeşitliliğini ölçmede kullandığı ikinci endeks ilgili ülkenin dünya ihracatından aldığı payın mutlak sapmasını gösteren çeşitlilik endeksi, üçüncü endeks ise 0 ila 1 arasında bir değer alan Hirschmann Yoğunlaşma Endeksi olmuştur. Al-Marhubi (2000), bu üç endeksin kişi başına düşen gelir düzeyi ve milli gelirden yatırımlara ayrılan pay üzerine etkilerini araştırmış, bu çerçevede ihraç edilen mal sayısı ile kişi başına gelir artışı arasında pozitif, diğer iki endeks değeri ile negatif ilişki tespit edilmiştir. Dolayısıyla Al-Marhubi (2000:561) ülkelerin ihraç ettikleri ürün sayısındaki artışın, ekonomik büyümeyi hızlandıracağını ve ürün çeşitlenmesinin ekonomik büyümenin önemli bir belirleyicisi olduğunu ifade etmiştir.

De Ferranti ve diğerleri de (2002) 1976-1999 yılları arasında üçer aylık periyotlar şeklinde ele aldığı Latin Amerika ülkelerinde ihracat yoğunlaşması ve kişi başına gelir artışı arasındaki ilişkiyi ele almıştır. İhracat yoğunlaşmasını ölçmek için Herfindahl endeksinden yararlanan yazar, ihracat yoğunlaşmasındaki yüzde 1'lik bir artışın, kişi başına gelir artışında yüzde 0,5'lik bir azalışa neden olacağını bulmuşlardır. İhracat yoğunlaşmasının negatif etkilerinin yarısının ise döviz kuru dalgalanması, endüstri içi ticaret ve kurumsal kalite değişkenlerinden kaynaklandığını ortaya çıkarmışlardır.

Bonaglia ve Fukasaku (2003) 52'si düşük gelirli olmak üzere toplam 98 gelişmekte olan ülkenin 1966-2000 dönemindeki ihracat çeşitliliğini incelemiş ve ihracat sepetindeki ürün sayısının daha gelişmiş ülkelerde az gelişmiş ülkelere kıyasla daha fazla olduğuna dikkat çekmiştir. İhracat çeşitlendirme sürecinde başarılı ülke örneklerini de inceleyen yazarlara göre, Mauritius tarım ekonomisinden ihracat odaklı imalat sanayiine geçişte çeşitlendirmeden yararlanmıştır. Yine Şili, stratejik sektör olarak belirlediği ağaç ve orman sektörünü destekleyerek, dikey çeşitlendirmede başarı yakalamıştır.

Kahve,³¹ muz, ananas gibi geleneksel ürün grubu ihracatının yanında 1980'lerin ortalarından itibaren ihracat çeşitlendirme politikası uygulayan Kostarika, bilim, teknoloji ve insan kaynaklarına yaptığı yatırımlarla 2012 itibarıyla Latin Amerika'nın en büyük teknoloji ürünleri ihracatçısı konumuna ulaşmıştır. Fakat Kostarika 2012 yılında ulaştığı 11 milyar dolarlık ihracat rakamı ile toplam dünya ihracatından ancak binde 1 pay almayı başaramamıştır. Malezya³² ve Tayland da başarılı yatay ve dikey çeşitlendirme politikaları uygulamış, Malezya palm yağı ve kereste ürünlerini, Tayland tarım ve balıkçılık ürünlerini desteklerken aynı zamanda tekstil ve elektronik sektörlerinde imalat sanayi ürünlerine yatırım yaparak ihracat artışı sağlamıştır. Bununla birlikte Bonaglia ve Fukasaku'ya (2003:17) göre çeşitlendirme geliştirmekte olan ülkelerin ihracat kazançlarındaki istikrarsızlığı azaltma üzerinde olumlu bir etkiye sahip iken ihracat artışını garanti etmemektedir. Gümrük tarifelerinin artırımı, bitki sağlığı düzenlemeleri ve teknik bariyerler Kenya, Mozambik ve Uganda gibi ülkelerde dikey ihracat çeşitlendirmesinde başarı yakalamamasına neden olan faktörlerden bazılarıdır. İhraç sepetindeki ürün sayısının artırılması şeklindeki çeşitlendirme Çin, Endonezya, Meksika, Filipinler, Singapur, Tayland, Tunus ve Vietnam gibi ülkeler için önemli görülmektedir.

Henzer ve Nowak-Lehmann D. (2004), 1962-2001 dönemine ait verileri kullanarak Şili ekonomisinde çeşitlenmeye dayalı büyüme hipotezini genişletilmiş test etmişler ve ihracat çeşitlendirmesinin, yaparak öğrenme dışsallıkları ile Şili'nin ekonomik büyümesi üzerinde bir etkisinin olup olmadığını araştırmışlardır. Şili'nin vaka çalışması olarak seçilmesinin nedeni ihracatını doğal kaynak bazında yatay ve dikey olarak çeşitlendirmesidir. Bu çerçevede açıklayıcı değişken olarak yatırım, işgücü, ihracatçı sektör sayısı ve imalat sanayi ihracatının toplam ihracat içindeki payları kullanılmıştır.

³¹ Kostarika, 100 farklı ülkeye 290 çeşit tarım ürünü ihraç etmektedir. Kostarika dünyanın ikinci büyük muz, dördüncü büyük manyok ihracatçısıdır. Del Monde, Dole ve Chiquita muz ve ananas sektöründeki en önemli şirketlerdir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ekonomi Bakanlığı İhracat Bilgi Platformu Kostarika Ülke Raporu. Bu noktada ihracatçı firmaların, çok uluslu firmalar olması, ülkedeki teknolojik gelişmeye işaret etmemekte, teknoloji sahibi firmaların kuruluş yeri seçiminden öte bir anlam ifade etmemektedir. Zira üretici fiyatı ile tüketiciye ulaştığı fiyat arasında çok ciddi fark olan bu tarım ürünlerinde büyük payı, bu üç tarım lojistik firmasının alması dikkat çekicidir.

³² Malezya'da ihracatın milli gelire oranı yüzde 75 seviyesindedir ve bu oran uluslararası standartlara göre oldukça yüksektir. Son 20 yılda imalat sanayi ülkenin ekonomik büyümesini etkileyen ana faktörlerden biri olmuştur. Penang, Kuala Lumpur ve Klang Vadisi ihracata yönelik sanayileşmenin yoğunlaştığı bölgeler olmuştur ve hükümet Kuala Lumpur'a yakın bir alanda Multimedia Super Corridor (MSC) adlı yüksek teknoloji merkezi kurmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ekonomi Bakanlığı İhracat Bilgi Platformu Malezya Ülke Raporu.

Bu model ihracat çeşitlendirmesinin, Şili ekonomisinin büyümesi üzerinde pozitif etkisi olduğu bulgusuna ulaşmıştır. Henzer ve Nowak-Lehmann D. (2004: 18) oluşturdukları modele göre ihracatçı sektör sayısındaki yüzde 1’lik artışın gayri safi yurtiçi hasılayı binde 4,4 artırdığı ve toplam ihracat içindeki imalat sanayi ürünlerinin yüzde 1’lik artışın, gayri safi yurtiçi hasılayı ortalama binde 2,1 artırdığı sonucuna ulaşmışlardır. Dolayısıyla ekonomik büyüme üzerinde ihracatçı sektör sayısındaki artış, toplam ihracat içindeki imalat sanayiinin payının artışından daha önemli bir etkiye sahiptir. Şili için dikey ihracat çeşitlendirmesi gıda, ağaç ve orman ürünleri gibi düşük ya da orta teknolojiye sahip doğal kaynak temelli sektörlerin daha hızlı büyümesine katkı sağlamaktadır. Şili’nin ihracatçı sektörlerinin doğal kaynak bağımlılığı nedeniyle daha yüksek teknolojiye sahip imalat sanayi ürünleri için uygulanacak ihracat çeşitlendirmesinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi çok daha yüksek olacağı düşünülmektedir. Analizlerden elde edilen bulgulardan hareketle Henzer ve Nowak-Lehmann D. (2004), *“İleri teknoloji içerikli endüstriyel ürün ihracatının artarak çeşitlenmesinin, daha güçlü büyüme etkilerine neden olabileceğini”* belirtmişlerdir. Agosin (2007:23), Kore, Tayvan, Mairitus, Finlandiya, Çin ve Şili’in 1980 ve 2003 yılları arasında ihracat çeşitlendirme hipotezini, ampirik büyüme modeli ile test ettiği çalışmasında ihracat çeşitlendirmesinin kişi başına milli gelirin artmasında önemli bir etkiye sahip olduğunu tespit etmiştir.

Parteka ve Tamberi (2008:25), 60 ülke için panel veri kullanarak oluşturduğu ve 1985- 2004 yılları arasındaki dönem için ihracat çeşitlendirmesinin belirleyenlerini dâhil ettiği modelde, yoksul ülkelerin ihracat yapılarında yüksek yoğunlaşma olduğunu ortaya çıkarmıştır. Çalışmadan elde edilen bulgular ihracatta yüksek yoğunlaşmış ekonomik yapıların kişi başına gelir düzeyinin daha düşük seviyelerde oluştuğunu, ihracatını çeşitlendirmiş ülkelerin ise kişi başına gelir düzeyinin daha yüksek olma eğiliminde olduğunu göstermiştir. Çalışma ekonomik kalkınmanın çeşitlendirmenin daha iyi olduğu ortamda gelişme imkânı bulunduğunu ve ekonomik aktivitelerin çeşitlendiği bir ortamda kişi başına yurtiçi hâsılanın da yükseldiğini bulgulamaktadır. Nitelikli beşeri sermaye ve Ar-Ge harcamaları yanında etkin yönetim, korunmuş mülkiyet hakları, para ve krediye kolay erişim, işgücü piyasasındaki esneklik, serbest ticaret, politik istikrar, yolsuzluğun kontrol edilmesi gibi kurumsal kalite değişkenlerinin de üreticilerin ekonomik aktiviteleri vasıtasıyla ihracat çeşitlendirmesi üzerinde etkili olduğu sonucuna ulaşılmaktadır.

Bunun yanında New York, Rotterdam, Tokyo gibi merkezlere yakınlık, iklim şartları, lojistik erişim kolaylığı, deniz taşımacılığına erişim gibi değişkenler de ihracat çeşitlendirmesini etkilemekte ve daha küçük, merkez piyasalardan uzak ülkeler ihracatını daha az çeşitlendirebilmektedir.

Naudé ve Rossouw (2008:9) çeşitlendirme ve ekonomik performans arasındaki ilişkiyi, Brezilya, Çin, Hindistan ve Güney Afrika için inceledikleri çalışmalarında Çin ve Güney Afrika için çeşitlendirme ile kişi başına milli gelir arasında Granger nedenselliği olduğunu tespit etmişlerdir. Hindistan’da ise kişi başına milli gelirdeki değişikliğin çeşitlendirmeyi etkilemediği bulgusu tespit edilmiştir. Yatırımlar aracılığıyla dolaylı bir şekilde ortaya çıkan ihracat çeşitlendirmesinin büyüme üzerindeki etkisi sadece ülkelerin ihracat yaptıkları mal sayısına dayanan endeksteği değişimle yakalanabilmiştir. Sadece gelişmekte olan ülkeleri dikkate alarak analiz yapan yazarlar, gelişmekte olan ülkeler için ihracat çeşitlendirmesinin ekonomik büyümeyi hem doğrudan hem de sermaye birikimini uyararak dolaylı bir şekilde etkilediği ortaya çıkarmışlardır.

Bebczuk ve Berrettoni’ye göre (2006:2) 1960’ların ortaları ile 1990’ların sonu arasında birçok Afrika ülkesi ihracat yapısını çeşitlendirmesine rağmen gayri safi yurtiçi hasıllarının belirgin ölçüde büyümesini sağlayamamışlardır. İhracat ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki üzerine yoğunlaşan birçok çalışma yanında Bebczuk ve Berrettoni, ihracat çeşitlendirmesinin belirleyenlerini Arjantin için firma içi ve firma dışında ihracat çeşitlendirme düzeyi ile araştırmışlardır. Bebczuk ve Berrettoni (2006) panel veri tekniğini kullanarak 1970-2002 yılları arasında 56 ülke için SITC Rev. 2 düzeyinde 69 sektörü kapsayan veri ile ihracat çeşitlendirme düzeyini ölçmede Herfindahl çeşitlendirme endeksini kullanmıştır. Ülkelere özgü değişkenlere bakılmaksızın çeşitlendirmenin, 1990’lı yılların ortalarından 2002 yılına kadar tutarlı bir şekilde yükseldiğini, çeşitlendirme düzeyindeki bu artışın ulusal faktörlerden ziyade küresel eğilimler tarafından belirlendiğini tespit etmiştir. Bebczuk ve Berrettoni (2006:5) tarafından hesaplanan Herfindahl endeksine göre 2000 yılında ihracatını en fazla çeşitlendiren ülke grubu endeks değeri 0.07 olan Kuzey Amerika ülkeleri iken, ihracatını en az çeşitlendiren ülke grubu endeks değeri 0.204 olan Güney Amerika ülkeleridir.

Bebczuk ve Berrettoni'ye göre (2006:9) ülkenin rekabetçiliğini ve uluslararası piyasalara entegrasyon düzeyini gösteren ihracatın GSYİH'ya oranı ve kişi başına gayri safi yurtiçi hasıla çeşitlendirme ile ilgili açıklayıcı değişkenlerdir. Bunun yanında krediye erişim, altyapı kalitesi, gayri safi yatırım oranı ve doğrudan yabancı yatırım düzeyi, hem makroekonomik etkinliğin belirleyenleri arasında yer almakta hem de firmaların büyüme olasılığını artırarak ihracat çeşitlendirmesi üzerine çıkarım yapılmasına yardımcı olmaktadır. Bebczuk ve Berrettoni (2006:11) de daha zengin, istikrarlı ve dışa açık ekonomilerin çeşitlendirmeden ziyade yoğunlaşmaya odaklandığını, milli gelir, yatırım oranı, kredi ve altyapıya erişim gibi makroekonomik değişkenlerin ihracat yoğunlaşmasını teşvik ettiğini tespit etmiştir. Sabit etki panel veri modeline göre açıklayıcı değişkenlerdeki 1 standart sapma miktarı artış, ortalama 0,158 olan Herfindahl endeks değerinin hiçbir durumda %16,1'den aşağı düşmeyeceğini göstermektedir. Modelde tahmin edilen katsayılara göre çeşitlendirme düşük gelir düzeyinde, örneklem için kişi başına 11 bin 36 dolar düzeyine kadar, artmakta, kişi başına gelir düzeyi yükseldikçe yoğunlaşma belirginleşmektedir. Fakat Bebczuk ve Berrettoni (2006:15)'ye göre bu durum "U şekilli" bir ilişkiden ziyade monotonik bir ilişkiye işaret etmektedir. Bu bulgu düşük gelire ve ekonomide yüksek oynaklığa sahip olan ülkelerin çeşitlendirme tercihini, daha zengin ve istikrarlı ekonomilere sahip ülkelerin ise yoğunlaşmaya yöneldiğini göstermektedir. Oldukça ilginç biçimde, bu bulgular düşük gelir düzeyinde çeşitlendirmenin yükseleceğini, gelir düzeyi arttıkça çeşitlendirmenin azalacağını gösteren Imbs ve Wacziarg (2003:68)'ın bulguları ile örtüşmektedir. Diğer faktörler sabitken Güney Amerika ve Afrika ülkelerinde, diğer bölgelerden daha yüksek oranda ihracat yoğunlaşmasına ilksel mal ihracatçıları imalat sanayi malları ihracatçılarından daha yoğunlaşmış ihracat yapısı sergilemektedir.

Cadot ve diğ. (2007) Yeni Zelanda ve Portekiz için kişi başına ortalama gelir düzeyi 20 bin ila 22 bin dolar arasında iken, ihracat çeşitlendirmesinin arttığını, bu eşik aşıldıktan sonra kişi başına gelir düzeyi arttıkça çeşitlendirmenin azaldığını tespit etmiştir. Cadot ve diğ. (2007:4), Imbs-Wacziarg (2003) ve Klinger-Lederman gibi, satın alma gücü paritesine göre 20 bin ila 22 bin dolar kişi başına gelir düzeyinde ekonomik kalkınma ile ihracat çeşitlendirmesi arasında "Ters-U" şeklinde (*hump-shaped*) bir ilişki tespit etmiştir. Bu dönüm noktasının altındaki düşük seviyelerde, ihracat çeşitlendirmesi hem yaygın hem de yoğun olarak yapılmaktadır.

Daha da önemlisi, satın alma gücü paritesine göre kişi başına geliri 14 bin doların altına düşen düşük ve orta gelirli ülkelerde çeşitlendirme yaygın (*extensive margin*) bir şekilde oluşmakta, yoğun oran daha sonra hakim olmaktadır. Dönüm noktasının üzerindeki gelir düzeyi için, birkaç ürün üzerinde ihracat yoğunlaşması hakim olmaktadır. Yine Bebczuk ve Berrettoni (2006) de ihracat çeşitlendirmesi ile gelir arasında “Ters-U” şekilli (*inverted-U-shaped*) bir ilişki tespit etmiştir. Yazarların bu bulguları ise Hirsch ve Lev (1971)’in bulguları ile çelişen bir durum arz etmektedir. Öyle ki Hirsch ve Lev (1971) gelir düzeyi arttıkça firma bazında çeşitlendirme düzeyinin arttığını belirtmektedir.

3. İSTATİSTİKSEL ANALİZ

Bu bölümdeki hipotezimiz yıllar içerisinde Türkiye'nin ihracatı artarken, bölgesel ve sektörel ihracat çeşitlendirmesinin de arttığını tespit etmek üzerine şekillenecektir. Son 10 yıldaki bölgesel çeşitlendirme düzeyi, Türkiye'nin 7 coğrafi bölgesinden seçilen ve bölgesinde en fazla ihracat gerçekleştiren 7 ilin gelişimi üzerinden araştırılmıştır.

Bu kapsamda 2002 yılında Marmara Bölgesi'nden İstanbul, Karadeniz Bölgesi'nden Trabzon, Ege Bölgesi'nden İzmir, İç Anadolu Bölgesi'nden Ankara, Akdeniz Bölgesi'nden Adana, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nden Gaziantep ve Doğu Anadolu Bölgesi'nden Malatya en fazla ihracat yapan iller olmuştur. 2012 yılına gelindiğinde ise yalnızca Akdeniz Bölgesi'nde en fazla ihracat yapan ilde bir değişiklik olmuş ve 2002-2012 arasında yıllık ortalama yüzde 17 ihracat artışı gerçekleştiren Hatay en fazla ihracat yapan il konumuna gelmiştir.

2002 ve 2012 yıllarında 7 ilin yıllık ortalama ihracat artış oranları karşılaştırıldığında Tablo 3.1'de görüleceği üzere, en iyi ihracat performansını Gaziantep'in sergilediği tespit edilmiştir. Son 10 yılda Gaziantep yıllık ortalama yüzde 24 ihracat artışı yakalarken, Ankara yüzde 18, Malatya ve Trabzon yüzde 16, Adana yüzde 12, İstanbul yüzde 11 ve İzmir yüzde 10 ihracat artışı sağlamıştır. Bu performansın doğru değerlendirilmesi için, söz konusu illerin toplam ihracat içindeki göreceli önemine de dikkat çekmek gereklidir. İstanbul'un toplam ihracatın yüzde 50'sinden fazlasını gerçekleştirmesine karşılık, Gaziantep'in sadece yüzde 4 düzeyinde oluşu, ihracatın ortalama artış hızı arasındaki farkı açıklayan başlıca nedendir.

İller bazındaki incelemenin en çarpıcı yanlarından biri, İzmir'in ihracat düzeyindeki zayıflık olmuştur. İstanbul, Türkiye'nin milli gelirinden yüzde 30 ve ihracatından yüzde 50 pay alırken, İzmir milli gelir ve ihracattan yaklaşık yüzde 6 pay almaktadır.

İzmir, yıllar itibariyle ihraç pazarında ülke çeşitliliğini artırsa da ilin ihracatında AB ülkeleri ve ABD'nin ön plana çıkması ve sektörel yoğunlaşmanın yüksek olması, ihracat performansının diğer bölge illerine kıyasla zayıf kalmasına neden olmuştur. Buna karşın başta Irak ve Suriye olmak üzere Ortadoğu ülkelerine yakınlık avantajını çok iyi değerlendiren Gaziantep, ihraç pazarlarını çeşitlendirme stratejisini başarıyla uygulayarak 7 bölge arasında öne çıkmayı başarmıştır.

Tablo 3.1. Türkiye'nin 7 Coğrafi Bölgesinden Seçilen 7 ilin İhracat Gelişimi

	2002	2012	Yıllık Ort. Artış
Gaziantep	555.953	5.879.414	24%
Ankara	1.090.890	6.550.267	18%
Malatya	67.361	356.361	16%
Trabzon	234.694	1.169.863	16%
Adana	506.845	1.802.802	12%
İstanbul	19.751.404	60.999.030	11%
İzmir	2.851.372	8.484.258	10%

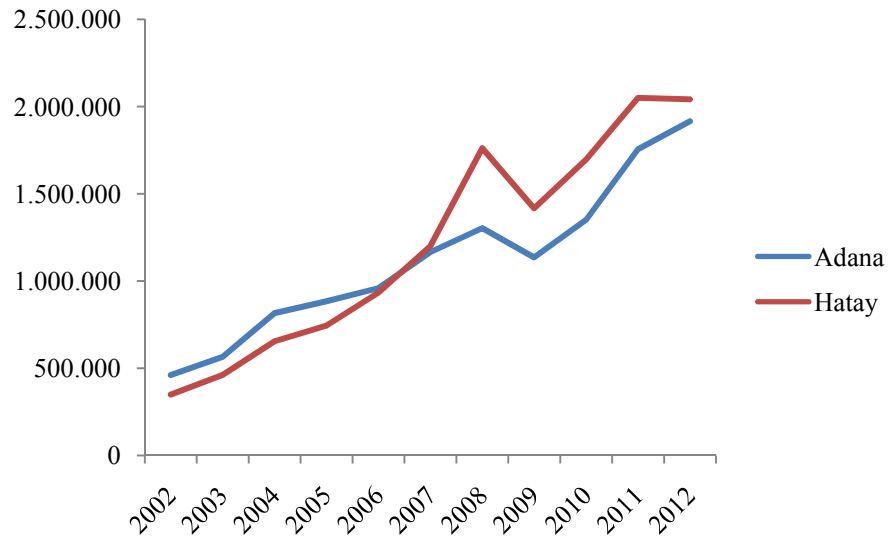
Kaynak: TİM ve kendi hesaplamalarımız

Bu kapsamda çeşitlendirmeye dayalı daha ayrıntılı analiz için, 7 ilin en çok ihracat yaptığı 3 sektördeki ilk 10 ürün grubunun son 10 yıllık gelişimi incelenmiş ve bu araştırma sırasında TİM tarafından yayımlanan istatistiklerden faydalanılmıştır. TİM'in il sınıflandırması ihracatçı firmaların kanuni merkezleri bazında ihracat performansını, sektör, TİM'in sınıflandırmasındaki 26 ihracatçı sektörü, ürün 2'li kodda GTIP bilgilerini içermektedir.

3.1. İl Bazında Çeşitlendirme

2002-2012 yılları arasında İstanbul'un en fazla ihracat yaptığı ilk 3 sektörün İstanbul'un toplam ihracatı içinden aldığı payın %56'dan %45'e, Ankara'nın en fazla ihracat yaptığı ilk 3 sektörün toplam ihracatı içinden aldığı payın %51'den %46'ya, Malatya'nın en fazla ihracat yaptığı ilk 3 sektörün, toplam ihracatı içinden aldığı payın %89'dan %81'e gerilediği, Trabzon ve Gaziantep'in en fazla ihracat yaptığı ilk 3 sektörün toplam ihracatı içinden aldığı payın değişmediği, İzmir'in en fazla ihracat yaptığı ilk 3 sektörün toplam ihracatı içinden aldığı payın %44'den %45'e, Adana'nın en fazla ihracat yaptığı ilk 3 sektörün toplam ihracatı içinden aldığı payın %64'den %76'ya yükseldiği tespit edilmiştir. Dolayısıyla İstanbul, Ankara ve Malatya'da sektörel çeşitlendirme artarken, İzmir ve Adana'da sektörel çeşitlendirme azalmıştır.

2002 yılında Akdeniz Bölgesi'nde en fazla ihracat 1. ve Türkiye genelinde 9. il olan Adana, 2012 yılında Akdeniz Bölgesinde en fazla ihracat yapan 2., Türkiye genelinde 10. il konumuna gerilemiştir. Hatay ise 2002 yılında Akdeniz Bölgesinden en fazla ihracat yapan 2. ve Türkiye genelinde 12. il iken, 2012 yılında Akdeniz Bölgesinde en fazla ihracat yapan 1., Türkiye genelinde 9. il konumuna yükselmiştir. Adana 2002 yılında Türkiye'nin toplam ihracatı içinden aldığı yüzde 1,4'lük payı 2012 yılında yüzde 1,3'e düşürürken, Hatay 2002 yılında Türkiye'nin toplam ihracatı içinden aldığı yüzde 0,9'luk payı, 2012 yılında yüzde 1,5'e yükseltmiştir. Yapılan incelemeler sonucunda Hatay'ın ihracatta yaşadığı bu değişimde Suriye ile 2007 yılında yürürlüğe giren STA'nın etkili olduğu tespit edilmiştir. Şekil 3.1'de görüleceği üzere Hatay ilk kez 2007 yılında 1 milyar 199 milyon dolar ihracat ile 1 milyar 166 milyon dolar ihracat yapan Adana'yı geçerek Akdeniz Bölgesinde en fazla ihracat yapan il konumuna yükselmiştir.

Şekil 3.1. Hatay ve Adana'nın İhracat Gelişimi (2002-2012)
Kaynak: TÜİK Dış Ticaret İstatistikleri

1 Ocak 2007 tarihinde yürürlüğe giren STA'nın getirdiği gümrük vergisi avantajı ile birlikte Hatay'ın ve Türkiye'nin, Suriye'ye ihracatında önemli artışlar kaydedilmiş, iki ülke arasında ticarete konu olan ürünlerin çeşitliliği artmıştır. Ekim 2009'da iki ülke arasındaki vizelerin kaldırılması, malların ve kişilerin serbest dolaşımına yönelik atılan adımlar da son dönemde yaşanan ihracat artışında oldukça etkili olmuştur. Ancak Suriye'nin 1 Aralık 2011'de, STA anlaşmasını askıya alması ve Türkiye'ye karşı bir dizi yaptırım kararları alması, Türkiye'nin de 14 Aralık 2011 tarihinde Suriye ile imzalanan Serbest Ticaret Anlaşmasını askıya alması ile iki ülke arasındaki ticaret, özellikle 2011 yılının son çeyreğinden itibaren daralmaya başlamıştır. 20 Temmuz 2012'de ise Hatay'ın Reyhanlı ilçesinde yer alan Cilvegözü sınır kapısında 12 Türk TIR'ının yanması sonrası, Hatay üzerinden Suriye'ye gerçekleşen doğrudan ve transit ihracatın azaldığı tespit edilmiştir. Ayrıca ülkede yaşanan siyasi karışıklılarla birlikte Suriye'ye mal ihracatı neredeyse durma noktasına gelmiştir. Önümüzdeki dönemlerde ise Suriye'deki iç savaşın kızışmasının acil yardım ve gıda malzemeleri hariç genel ihracatı negatif etkilemesi beklenmektedir.

3.2. İl Bazında Sektör ve Ürün Çeşitlendirmesi

Türkiye'nin 7 coğrafi bölgesinden seçilen ve bölgesinde en fazla ihracat gerçekleştiren 7 ilin en çok ihracat yaptığı ilk 3 sektörün son 10 yıllık gelişimine bakıldığında çok büyük değişim yaşanmadığı gözlenmektedir.

Bu değişimi göstermek üzere oluşturulan Tablo 3.2'ye göre İstanbul, Trabzon ve Malatya'nın son 10 yılda en fazla ihracat yaptığı sektörler değişmezken, İzmir, Ankara, Hatay ve Gaziantep'in en fazla ihracat yaptığı sektörler değişim göstermiştir.

2002 yılında İstanbul'un en fazla ihracat gerçekleştirdiği ilk 3 sektör sırasıyla hazır giyim ve konfeksiyon, demir ve demir dışı metaller ve elektrik-elektronik sektörleri iken 2012 yılında demir ve demir dışı metaller sektörünün yerini çelik almıştır. Hazır giyim ve Konfeksiyon sektörü son 10 yılda İstanbul'un toplam ihracatı içinden aldığı payı yüzde 34'ten yüzde 20'ye düşürürken, elektrik-elektronik makine ve bilişim sektörü İstanbul'un toplam ihracatı içinden aldığı payı yüzde 9'dan yüzde 10'a yükseltmiştir. Çelik sektörü 2002 yılında İstanbul'un en fazla ihracat yaptığı ilk 3 sektör arasında yer almazken, 2012 yılında İstanbul'un toplam ihracatı içinden yüzde 15 pay alarak ikinci sıraya yükselmiştir.

Hazır giyim ve konfeksiyon sektörünün ürün bazındaki değişimine bakıldığında en fazla ihracat yapılan ilk 3 faslın değişmediği gözlenmiştir. Bu kapsamda 61 numaralı örme giyim eşyası ve aksesuarı, 62 numaralı örülmemiş giyim eşyası ve aksesuarı ve 63 numaralı dokunabilir maddelerden hazır eşya faslı hazır giyim ve konfeksiyon sektöründe en fazla ihracat yapılan ilk 3 fasıl olmuş ve Ek Tablo 11'de görüleceği üzere bu üç faslın kilogram fiyatları artış göstermiştir. Bu kapsamda örme giyim eşyası ve aksesuarlarının kilogram fiyatı 14 dolardan 22 dolara, örülmemiş giyim eşyası ve aksesuarlarının kilogram fiyatı 16 dolardan 27 dolara, dokunabilir maddelerden hazır eşya ve takımların kilogram fiyatı 4 dolardan 6 dolara yükselmiştir.

Tablo 3.2. İl Bazında Sektörel Çeşitlendirme (İhracat Milyon \$)

Bölge	Marmara	2002	Pay	Marmara	2012	Pay
İl	İstanbul (Toplam İhracat)	19.751.404		İstanbul (Toplam İhracat)	60.999.030	
1	Hazırgiyim ve konfeksiyon	6.706.109	34%	Hazırgiyim ve konfeksiyon	12.120.208	20%
2	Demir ve Demir Dışı Metaller	2.577.051	13%	Çelik	9.035.897	15%
3	Elektrik-Elektronik	1.767.964	9%	Elektrik - Elektronik	6.303.999	10%
	Karadeniz			Karadeniz		
	Trabzon	234.693		Trabzon	1.169.863	
1	Fındık ve Mamulleri	151.301	64%	Fındık ve Mamulleri	717.885	61%
2	Yaş Meyve ve Sebze	61.941	26%	Yaş Meyve ve Sebze	333.521	29%
3	Hububat, Bakliyat	3.766	2%	Taşıt Araçları ve Yan Sanayi	26.597	2%
	Ege			Ege		
	İzmir	2.851.372		İzmir	8.484.258	
1	Hazırgiyim ve Konfeksiyon	644.840	23%	Kimyevi Maddeler ve Mamulleri	1.747.726	21%
2	Tütün	347.240	12%	Hazırgiyim ve Konfeksiyon	1.112.877	13%
3	Kimyevi Maddeler	252.276	9%	Çelik	955.179	11%
	İç Anadolu			İç Anadolu		
	Ankara	1.090.889		Ankara	6.550.267	
1	Otomotiv Endüstrisi	217.839	20%	Kimyevi Maddeler	1.252.910	19%
2	Makine ve Aksamları	184.172	17%	Makine ve Aksamları	939.427	14%
3	Kimyevi Maddeler	159.222	15%	Çelik	844.206	13%
	Akdeniz			Akdeniz		
	Adana	506.845		Hatay	2.083.842	
1	Tekstil ve hammaddeleri	213.233	42%	Çelik	1.038.367	50%
2	Hazırgiyim ve Konfeksiyon	62.690	12%	Yaş Meyve ve Sebze	455.196	22%
3	Kimyevi Maddeler	48.778	10%	Taşıt Araçları	85.866	4%
	Güneydoğu Anadolu			Güneydoğu Anadolu		
	Gaziantep	555.953		Gaziantep	5.879.414	
1	Tekstil ve Hammaddeleri	183.501	33%	Hububat, Bakliyat	1.526.846	26%
2	Halı	125.238	23%	Halı	1.451.663	25%
3	Hazırgiyim ve Konfeksiyon	62.745	11%	Tekstil ve Hammaddeleri	932.480	16%
	Doğu Anadolu			Doğu Anadolu		
	Malatya	67.360		Malatya	356.361	
1	Kuru Meyve	56.330	84%	Kuru Meyve	181.819	51%
2	Madencilik Ürünleri	1.962	3%	Hazırgiyim	81.965	23%
3	Yaş Meyve ve Sebze	1.509	2%	Su Ürünleri	26.359	7%

Kaynak: TİM İstatistikleri ve kendi hesaplamalarımız

2002 yılında İstanbul'un en fazla ihracat gerçekleştirdiği ikinci sektör Demir ve Demir dışı metaller sektörü iken, 2012 yılında bu sektörün yerine çelik sektörü geçmiş fakat ihraç edilen ilk iki ürün değişmemiştir. Son 10 yılda 72 numaralı demir ve çelik faslının kilogram fiyatı 23 sentten 1 dolara, 73 numaralı demir veya çelikten eşya faslının kilogram fiyatı 1 dolardan 1,5 dolara yükselmiştir.

İstanbul'un en fazla ihracat gerçekleştirdiği üçüncü sektör son 10 yılda değişim göstermeyerek elektrik, elektronik makine ve bilişim sektörü olmuş, bu sektörden en fazla ihraç edilen ürünlerde bir değişiklik ya da çeşitlilik gözlenmemiştir.

İstanbul, Marmara Bölgesi'nin en fazla ihracat gerçekleştirdiği il olduğu için Kocaeli ve Bursa analiz dışında kalmış, özellikle Bursa'nın analiz dışında kalması hem Bursa'nın hem de Türkiye'nin en fazla ihracat gerçekleştirdiği otomotiv sektörünün dışarda kalmasına neden olmuş, bu eksikliği gidermek adına Bursa analize dahil edilmiştir.

Son 10 yılda Bursa'nın otomotiv sektöründen en fazla ihracat gerçekleştirdiği fasıllar değişim göstermemiştir. 2002 yılında 87 numaralı motorlu kara taşıtları, traktörler, bisikletler, motorsiklet ve diğer kara taşıtları faslından 1 milyar 560 milyon dolar ihracat gerçekleştirirken, Tablo 3.3'de görüleceği üzere 2012 yılında da 87 numaralı fasıl 5 milyar 421 milyon dolar ile en fazla ihracat gerçekleştirilen fasıl olmuştur. 87 numaralı fasılın kilogram fiyatı Ek Tablo 11'de görüleceği üzere 6 dolardan 8 dolara yükselmiştir.

Tablo 3.3. Bursa İlinin Sektörel Çeşitlendirmesi

Marmara	2002	Marmara	2012
Bursa	3.614.438.419	Bursa	11.912.489.432
Otomotiv Endüstrisi	1.981.497.203	Otomotiv Endüstrisi	7.113.270.509
Hazırgiyim ve Konfeksiyon	596.339.417	Tekstil ve Hammaddeleri	1.054.432.711
Tekstil ve Hammaddeleri	493.777.483	Hazırgiyim ve Konfeksiyon	620.788.815

Kaynak: TİM istatistikleri ve kendi hesaplamalarımız

Son 10 yılda Trabzon'un sektörel ihracat çeşitlendirmesinin çok fazla değişmediği görülmektedir.

Bu kapsamda 2002 yılında Trabzon'un en fazla ihracat yaptığı fındık sektörü 8 numaralı yenilen meyvalar ve yenilen sert kabuklu meyvalar, 20 numaralı sebzeler, meyvalar, sert kabuklu meyvalar ve 11 numaralı değirmencilik ürünleri, malt, nişasta fasıllardan en fazla ihracat yaparken, 2012 yılında da bu sıralama değişmemiştir.

İzmir'in 2002 yılında en fazla ihracat gerçekleştirdiği ilk 3 sektör sırasıyla hazır giyim ve konfeksiyon, tütün, kimyevi maddeler ve mamulleri iken, 2012 yılında bu sektörlerin sıralaması tümüyle değişerek yerini kimyevi maddeler ve mamulleri, hazır giyim ve konfeksiyon ile çelik sektörü almıştır. Kimya ve hazır giyim sektörlerinin son 10 yılda en fazla ihracat yaptığı ilk 3 ürün değişmemiş dolayısıyla ürün bazında çeşitlendirmeye gidilmemiştir. İzmir'in tütün ihracatında yaşanan düşüşte, 9 Ocak 2002 tarihli resmi gazetede yayınlanarak yürürlüğe giren 4733 sayılı kanun değişikliği ile tütünde destekleme alımlarının kaldırılmasının ve İzmir tütününün alternatifi konumunda bulunan Basma tipi tütüne ödenen primin daha yüksek olmasının etkili olduğu düşünülmektedir.

Ankara'nın 2002 yılında en fazla ihracat gerçekleştirdiği ilk 3 sektör sırasıyla otomotiv, makine ve kimya iken, 2012 yılında sırasıyla kimya, makine ve çelik sektörleri olmuştur. 2002 yılında otomotiv sektörü en fazla ihracatı 87 motorlu kara taşıtları ile 88 numaralı hava taşıtları ve uzay taşıtları, bunların aksam ve parçaları faslından yapmıştır. 2012 yılında ise 28 numaralı anorganik kimyasallar ve 27 numaralı mineral yakıtlar kimya sektöründen en fazla ihracat yapılan fasıllar olmuştur. 2002 yılında 30 numaralı eczacılık ürünleri, kimya sektörünün en fazla ihracat gerçekleştirdiği ilk 10 ürün grubu içinde yer almazken, 2012 yılında sektörün en fazla ihracat yaptığı dördüncü ürün olmuş ve 52 dolarlık kilogram fiyatı ile dikkat çekmiştir.

2002 yılında Adana'nın en fazla ihracat gerçekleştirdiği ilk 3 sektör sırasıyla tekstil, hazır giyim ve kimya iken, Tablo 3.4'de görüldüğü üzere 2012 yılında en fazla ihracat gerçekleştirdiği tekstil sektörünün sıralaması değişmemiş, kimyevi maddeler üçüncü sıradan ikinci sıraya yükselmiş, hazır giyim sektörünün yerini ise otomotiv sektörü almıştır.

Tablo 3.4. Adana İlinin Sektörel Çeşitlendirmesi

	Adana Toplam İhracat (Milyon \$)	506.845		Adana Toplam İhracat (Milyon \$)	878.368	
1	Tekstil ve Hammaddeleri	213.233	42%	Tekstil ve Hammaddeleri	199.761	23%
2	Hazırgiyim ve Konfeksiyon	62.690	12%	Kimyevi Maddeler ve Mamulleri	188.271	21%
3	Kimyevi Maddeler ve Mamulleri	48.778	10%	Taşıt Araçları ve Yan Sanayi	180.119	21%

Kaynak: TİM ve kendi hesaplamalarımız

2002 yılında Adana’da imalat sanayi ürünleri ihracatının payı yüzde 64 iken, 2012 yılında yüzde 65’e yükselmesine rağmen Adana, Akdeniz Bölgesi’nden en fazla ihracat yapan il konumunu kaybederek yerini Hatay’a bırakmıştır. Akdeniz Bölgesi’nden en fazla ihracat gerçekleştiren Hatay’ın en fazla ihracat gerçekleştirdiği ilk 3 sektör ise sırasıyla çelik, yaş meyve sebze ile otomotiv endüstrisi olmuştur. Çelik ihracatında kapasite ve üretim artışından dolayı uzun ürünler başı çekerken, ithalatı yassı ürünlerin öne çıktığı görülmektedir. Çelik üretiminin başlıca girdi kalemleri olan hurda, demir cevheri ve kömür üretimlerinin ülkemizde yetersiz olması, bu ürünlerde dışa bağımlılığı giderek artırdığını gösterir niteliktedir.

2002 yılında Gaziantep’in en fazla ihracat yaptığı ilk 3 sektör sırasıyla tekstil, halı ve hazırgiyim iken, 2012 yılında hububat, halı ve tekstil sektörü olmuştur. Gaziantep makine halısı üretiminde dünyanın bu alanda önde gelen ülkesi Belçika’yı geride bırakarak dünya lideri olmayı başarmıştır. Türkiye’nin toplam halı ihracatının yüzde 25’ini tek başına karşılayan Gaziantep, makine halısı ihracatının da yüzde 85’ini karşılamaktadır.

Hububat, bakliyat, yağlı tohumlar ve mamulleri sektörünün en fazla 15 numaralı hayvansal ve bitkisel katı ve sıvı yağlar, 19 numaralı hububat, un, nişasta veya süt müstahzarları ile 11 numaralı değirmencilik ürünleri faslından ihracat yapmıştır. Gaziantep’in ihraç ettiği ürünler arasından 21 numaralı yenilen gıda müstahzarları faslı ile 18 numaralı kakao ve müstahzarları faslı kilogram fiyatının en yüksek olduğu ürünler olarak öne çıkmıştır. Gaziantep hububat sektörü ihracatının yüzde 80’ini Irak, Libya, Suriye, Suudi Arabistan, Benin, Angola, İran, İsrail ve Togo’ya yapmaktadır.

Tablo 3.5’de görüldüğü üzere hububat sektöründe Gaziantep’in Irak’a yaptığı ihracat, sektörün toplam ihracatının yüzde 65’ini oluşturmaktadır. Ürün grubu bazında bakıldığında ise sektörde en fazla ayçiçeği tohumu yağı, buğday unu, kek, gofret ve waffle, margarin, makarna ve çikolata ihraç edildiği görülmektedir.

Tablo 3.5. Gaziantep’in Hububat Sektöründe En Fazla İhracat Yaptığı Ülkeler

Ülke	İhracat (Milyon \$)	Pay
Irak	991.583	65%
Libya	60.284	4%
Suriye	30.700	2%
Suudi Arabistan	28.542	2%
Benin	23.809	2%
Angola	23.789	2%
İran	23.166	2%
İsrail	20.379	1%
Togo	18.007	1%
Toplam	1.220.258	80%
Sektörün Toplam İhracatı	1.526.124	100%

Kaynak: TİM ve kendi hesaplamalarımız

Son 10 yılda Malatya’nın en fazla ihracat yaptığı sektör değişim göstermeyerek kuru meyve ve mamulleri sektörü olmuştur. Kuru meyve ve mamulleri sektörünün en fazla ihracat yaptığı ilk üç ürün de değişim göstermeyerek 8 numaralı yenilen meyva, 12 numaralı yağlı tohum ve meyva ile 20 numaralı sebze ve meyva faslı olmuştur. Son 10 yılda, 7 bölge illeri arasında sadece Malatya’nın 1 milyar dolar ihracat sınırını geçme başarısını gösterememesi ayrıca dikkat çekmektedir.

Tablo 3.6. Bölgesel ve Sektörel İhracat Çeşitlendirmesi (İhracat Milyon \$)

Akdeniz	2002		Akdeniz	2012	
Antalya	148.578	Pay (%)	Antalya	1.040.975	Pay (%)
1 Yaş Meyve Sebze	77.956	52	Yaş Meyve Sebze	398.185	38
2 Tekstil ve Hammaddeleri	40.964	28	Madencilik Ürünleri	170.524	16
3 Madencilik Ürünleri	18.109	12	Kimya	75.726	7
Akdeniz	2002		Akdeniz	2012	(%)
Mersin	259.551	(%)	Mersin	1.247.282	(%)
1 Hububat, Bakliyat, Yağlı Toh.	91.693	35	Yaş Meyve Sebze	438.153	35
2 Yaş Meyve Sebze	87.293	34	Hububat, Bakliyat, Yağlı Toh.	287.159	23
3 Tekstil ve Hammaddeleri	56.061	22	Çelik	96.335	8
İç Anadolu	2002		İç Anadolu	2012	
Kayseri	327.313	(%)	Kayseri	1.559.720	(%)
1 Tekstil ve Hammaddeleri	107.661	34	Ağaç Mamulleri ve Orman Ürün.	313.435	20
2 Elektrik-Elektronik, Mak. ve Bil.	78.298	24	Tekstil ve Hammaddeleri	304.284	20
3 Demir ve Demir Dışı Metaller	60.625	19	Demir ve Demir Dışı Metaller	240.412	15
İç Anadolu	2002		İç Anadolu	2012	
Konya	109.810	(%)	Konya	1.276.876	(%)
1 Otomotiv Endüstrisi	31.782	29	Otomotiv Endüstrisi	272.271	21
2 Makine ve Aksamları	27.961	25	Makine ve Aksamları	258.983	20
3 Hububat, Bakliyat, Yağlı Toh.	12.904	12	Hububat, Bakliyat, Yağlı Toh.	183.077	14
Marmara	2002		Marmara	2012	
Kocaeli	1.825.113	(%)	Kocaeli	13.049.412	(%)
1 Kimyevi Maddeler ve Mamulleri	695.161	38	Kimyevi Maddeler ve Mamulleri	5.862.398	45
2 Otomotiv Endüstrisi	563.050	31	Otomotiv Endüstrisi	4.168.296	32
3 Demir ve Demir Dışı Metaller	275.103	15	Demir ve Demir Dışı Metaller	697.257	5
Marmara	2002		Marmara	2012	
Sakarya	377.214	(%)	Sakarya	1.782.959	(%)
1 Otomotiv Endüstrisi	308.326	82	Otomotiv Endüstrisi	1.419.967	80
2 Elektrik-Elektronik, Mak. ve Bil.	23.596	6	Kimyevi Maddeler ve Mamulleri	75.596	4
3 Hububat, Bakliyat, Yağlı Toh.	8.963	2	Demir ve Demir Dışı Metaller	61.203	3
Güneydoğu Anadolu	2002		Güneydoğu Anadolu	2012	
Şırnak	21.159	(%)	Şırnak	1.102.128	(%)
1 Demir ve Demir Dışı Metaller	4.955	23	Çelik	620.249	56
2 Hububat, Bakliyat, Yağlı To.	1.746	8	Hububat, Bakliyat, Yağlı Toh.	212.114	19
3 Su Ürünleri ve Hay. Mam.	1.511	7	Çimento, Cam, Seramik	117.681	11

Kaynak: TİM ve kendi hesaplamalarımız

7 bölge için belirlediğimiz 7 ilin dışında, son 10 yılda Türkiye'nin toplam ihracatı içinden aldığı payı artırarak 1 milyar doların üzerinde ihracat yapan 7 il Antalya, Kayseri, Kocaeli, Konya, Mersin, Sakarya ve Şırnak'ın en çok ihracat yaptığı ilk 3 sektördeki gelişimi de izlenmiştir. Bu kapsamda Tablo 3.6'da görüldüğü üzere son 10 yılda Konya ve Kocaeli'de en fazla ihracat yapılan ilk 3 sektörün değişmediği, Antalya'da Kimya, Mersin'de Çelik, Kayseri'de, Ağaç Orman ve Demir, Sakarya'da Kimya ve Demir, Şırnak'ta Çelik ve Çimento sektörlerinin ön plana çıktığı tespit edilmiştir.

Yukarıdaki inceleme, ürün ve pazar çeşitlendirmesinde başarılı olan illerin ihracat artışında öne çıktığını göstermektedir. Dolayısıyla son 10 yılda Türkiye'nin 7 coğrafi bölgesinden seçilen ve bölgesinde en fazla ihracat gerçekleştiren 7 il arasında, en iyi ihracat performansını yüzde 24'lük ihracat büyümesi ile Gaziantep sergilemiştir. Başta Irak ve Suriye olmak üzere, Ortadoğu ülkelerine yakınlık avantajını oldukça iyi kullanan Gaziantep, özellikle hububat ve halı sektörlerinde çeşitlendirme stratejisini başarılı bir şekilde uygulamayı başarmıştır. Bursa otomotiv sektöründe ihracat artışı sağlamıştır. Bu detaylı incelemenin sonunda, Gaziantep ve otomotiv sektörü gibi istisnalar dışında, il bazında sektör ve ürün çeşitlendirmesinde son 10 yılda büyük bir dönüşüm ve daha nitelikli ürünler lehine radikal bir değişim yaşanmadığı hususu dikkat çekmektedir.

Şimdi veriler üzerinden yapılan incelemeden, iller arasındaki farklılaşmanın anlamlılığına dif. in. dif. analizi yardımıyla bakılacaktır.

3.3. Dif. in Dif. Analizi

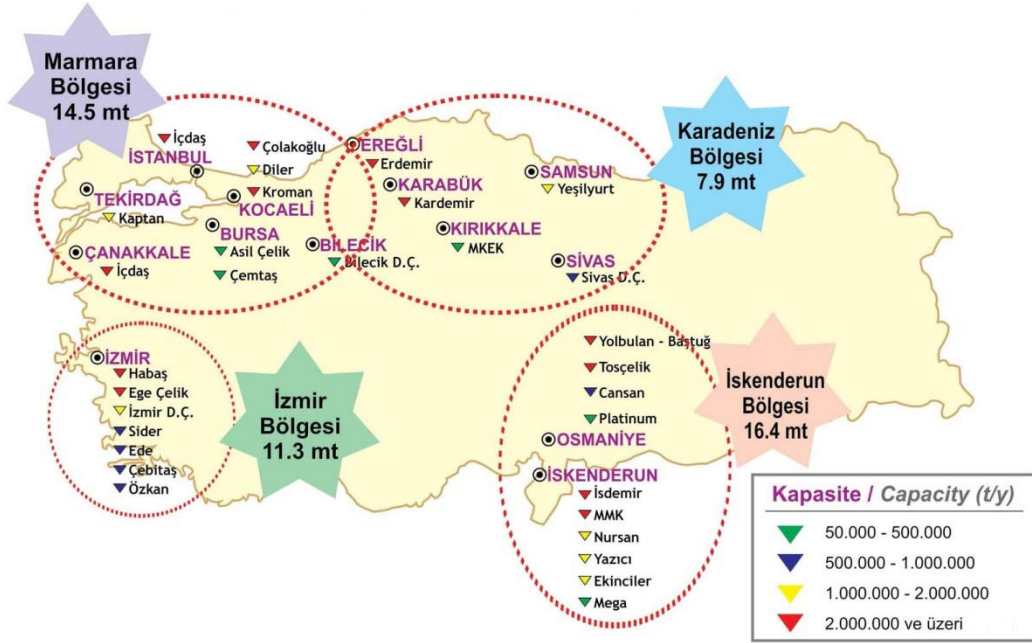
Ashenfelter and Card (1985)'in çalışmalarından sonra yaygın olarak kullanılmaya başlayan differences in differences (dif. in. dif.) analizi, bir değişkenin farklı bileşenlerinin iki farklı zaman içindeki değişiminin ya da farkının birbirleri arasındaki farkını göstermektedir. Bir önceki bölümde il bazında sektör ve ürün çeşitlendirmesinin incelenmesinin ardından, bu bölümde 2002-2012 yılları arasında iller arasındaki sektörel ihracat farklılaşmasının boyutu ölçülmeye çalışılacaktır.

$$dX=X(t)-X(t-1) \quad dY=Y(t)-Y(t-1)$$

$$dXY=dX-dY \text{ (Differences in differences)}$$

Dif. in dif. analizi için 2 farklı senaryo oluşturulmuştur. İlk senaryoya göre Türkiye'nin ihracatının yaklaşık yarısını gerçekleştiren İstanbul ve 2012 yılında İstanbul'un en fazla ihracat yaptığı ilk 3 sektör olan hazır giyim, çelik ve elektrik-elektronik sektörleri seçilmiştir. Türkiye'nin 7 coğrafi bölgesinden seçilen ve bölgesinde en fazla ihracat gerçekleştiren 7 il yanında, son 10 yılda Türkiye'nin toplam ihracatı içinden aldığı payı artırarak 1 milyar doların üzerinde ihracat yapan 7 il de analize dahil edilmiştir. 2012 yılında hazır giyim sektöründe belirlenen iller arasında en fazla ihracat gerçekleştiren diğer 2 ilin İzmir ve Malatya olduğu tespit edilmiş, İstanbul'un İzmir ve Malatya'ya göre hazır giyim sektöründeki farklılaşması incelenmiştir. Tablo 3.7'de görüleceği üzere hazır giyim sektöründe Malatya'nın İstanbul'dan farklılaşması, İzmir'in İstanbul'dan farklılaşmasından daha yüksek çıkmıştır.

2012 yılında çelik sektöründe belirlenen iller arasında en fazla ihracat gerçekleştiren diğer 2 ilin İzmir ve Hatay olduğu tespit edilmiş, İstanbul'un İzmir ve Hatay'a göre çelik sektöründeki farklılaşması incelenmiştir. Yine Tablo 3.7'de görüleceği üzere çelik sektöründe Hatay'ın İstanbul'dan farklılaşması, İzmir'in İstanbul'dan farklılaşmasından daha düşük çıkmıştır. Bu farklılaşmanın daha düşük olmasını Şekil 3.2'de yer alan ve İskenderun Bölgesi'nde yoğunlaşan çelik üretim tesislerine bağlamak mümkün gözükmemektedir.

Şekil 3.2: Türkiye Çelik Haritası 2012

Kaynak: Çelik Üreticileri Derneği

Elektrik-elektronik sektöründe ise Kayseri'nin İstanbul'dan farklılaşması, Sakarya'nın İstanbul'dan farklılaşmasından daha düşük çıkmıştır. Kayseri'nin altyapısını güçlendirerek bölgeyi elektrik-elektronik sektörlerindeki yatırımlara cazip kılmasının üretim ve ihracatı artırmada etkili olduğu düşünülmektedir.

Dolayısıyla İstanbul'un diğer illerle karşılaştırıldığında hazır giyim, çelik ve elektrik-elektronik sektörleri içinde diğer illerle arasındaki farklılığın en az olduğu sektörün elektrik-elektronik, en fazla olduğu sektörün hazır giyim olduğu görülmektedir.

Buradan çıkarılan sonuçlar ışığında hazır giyim sektöründe İzmir'in, çelik sektöründe Hatay'ın, elektrik-elektronik sektöründe Kayseri'nin görece olarak daha iyi ihracat performansı sergilediğini söylemek mümkündür.

Tablo 3.7: İl bazında dif. in dif. analizi

		2002	2012	Difference	
		(Milyon \$)	(Milyon \$)	2012-2002	
Hazır Giyim					
	İstanbul	6.706.109.835	12.100.566.645	5.394.456.810	
	Diğer	2.465.670.703	3.966.503.810	1.500.833.107	
	Difference: İ-D	4.240.439.132	8.134.062.835	3.893.623.704	DD
Hazır Giyim					
	İstanbul	6.706.109.835	12.100.566.645	5.394.456.810	
	İzmir	644.840.109	1.112.040.551	467.200.442	
	Difference: İ-İ	6.061.269.726	10.988.526.094	4.927.256.368	DD
Hazır Giyim					
	İstanbul	6.706.109.835	12.100.566.645	5.394.456.810	
	Malatya	1.006.023	81.944.847	80.938.824	
	Difference: İ-M	6.705.103.812	12.018.621.798	5.313.517.986	DD
Çelik					
	İstanbul	329.951.577	9.029.174.727	8.699.223.150	
	Diğer	19.116.526	6.526.121.631	6.507.005.105	
	Difference: İ-D	310.835.051	2.503.053.095	2.192.218.045	DD
Çelik					
	İstanbul	329.951.577	9.029.174.727	8.699.223.150	
	İzmir	-	955.178.201	955.178.201	
	Difference: İ-İ	329.951.577	8.073.996.526	7.744.044.949	DD
Çelik					
	İstanbul	329.951.577	9.029.174.727	8.699.223.150	
	Hatay	9.696.250	1.037.899.471	1.028.203.221	
	Difference: İ-H	320.255.327	7.991.275.256	7.671.019.929	DD
Elektrik-Elektronik					
	İstanbul	1.767.964.866	6.302.310.218	4.534.345.352	
	Diğer	1.553.873.637	5.501.788.399	3.947.914.762	
	Difference: İ-D	214.091.229	800.521.819	586.430.591	DD
Elektrik-Elektronik					
	İstanbul	1.767.964.866	6.302.310.218	4.534.345.352	
	Kayseri	78.298.329	235.869.053	157.570.724	
	Difference: İ-K	1.689.666.536	6.066.441.164	4.376.774.628	DD
Elektrik-Elektronik					
	İstanbul	1.767.964.866	6.302.310.218	4.534.345.352	
	Sakarya	23.596.852	14.154.602	(9.442.249)	
	Difference: İ-S	1.744.368.014	6.288.155.615	4.543.787.601	DD

Kaynak: TİM istatistikleri ve kendi hesaplamalarımız

Oluşturulan 2. senaryoya göre ise makine sektöründe Marmara Bölgesinde en fazla ihracat yapan ilk 10 il tespit edilmiştir. Bu iller sırasıyla Bursa, Kocaeli, Sakarya, Tekirdağ, Balıkesir, Edirne, Çanakkale, Kırklareli, Yalova ve Bilecik'tir.

Tablo 3.8’de görüleceği üzere makine sektöründe İstanbul ile bölgesel farklılaşmanın en yüksek olduğu ilin Çanakkale olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 3.8: Sektör bazında dif. in dif. analizi

			Difference	
Makine Sektörü	2002	2012	2012-2002	
İstanbul	388.094.197	1.830.497.472	1.442.403.275	
Bursa	112.468.301	583.910.615	471.442.313	
Difference: İ-B	275.625.896	1.246.586.857	970.960.962	DD
Kocaeli	33.159.138	81.944.847	48.785.710	
Difference: İ-K	354.935.059	1.748.552.625	1.393.617.565	DD
Sakarya	2.627.966	39.550.022	36.922.055	
Difference: İ-S	385.466.231	1.790.947.450	1.405.481.219	DD
Tekirdağ	1.213.027	27.494.816	26.281.789	
Difference: İ-T	386.881.170	1.803.002.656	1.416.121.485	DD
Balıkesir	1.106.507	25.497.244	24.390.737	
Difference: İ-B	386.987.690	1.805.000.228	1.418.012.537	DD
Edirne	454.328	1.425.857	971.530	
Difference: İ-E	387.639.870	1.829.071.614	1.441.431.745	DD
Çanakkale	237.492	527.398	289.906	
Difference: İ-Ç	387.856.705	1.829.970.074	1.442.113.369	DD
Kırklareli	170.287	938.082	767.795	
Difference: İ-K	387.923.910	1.829.559.390	1.441.635.480	DD
Yalova	58.915	822.812	763.897	
Difference: İ-Y	388.035.282	1.829.674.660	1.441.639.378	DD
Bilecik	51.427	782.250	730.822	
Difference: İ-B	388.042.770	1.829.715.222	1.441.672.452	DD

Kaynak: TİM istatistikleri ve kendi hesaplamalarımız

4. İHRACAT ÇEŞİTLENDİRMESİ ÜZERİNE EKONOMETRİK BİR ÇALIŞMA

Birinci, ikinci ve üçüncü bölümlerde yapılan incelemenin ardından çeşitlendirmenin ihraç gelirinde istikrar sağlamanın önemli bileşenlerinden biri olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Ancak hem ulusal hem de uluslararası literatürde ihracatçı firma düzeyinde çeşitliliği ölçen ekonometrik araştırmaların boyutunun oldukça sınırlı ve ihracatçı firma veri tabanına erişimin güç olduğu görülmektedir.

Cizkowicz ve diğ.'nin (2011) çalışmasını bu noktada önemli bir referans kaynağı olarak değerlendirmek mümkündür. Yazarlar 1999-2008 yılları arasında panel data analizi kullanarak Polonya'da bölgesel ihracat çeşitliliğinin belirleyenlerini araştırdıkları çalışmalarında, Polonya'nın Slask, Mazowsze, Dolny Slask, Wielkopolsk, Pomorze, Malopolska bölgelerinde ihracat hacmi ile çeşitlendirme arasındaki ilişkiyi tespit etmeye yönelik yaptıkları araştırmalarında, emeğin verimliliği ve mesleki eğitim düzeyi yüksek, denize yakın ve AB ülkelerine sınırı olan ve işgücünün tarıma daha az bağımlı olduğu bölgelerin ihracat performansının daha yüksek olduğunu tespit etmiştir.

Wu (2003) ise 1992 ve 2001 yılları arasında maksimum olabilirlik yöntemini kullanarak Çin'in Tianjin, Shanghai, Liaoning, Guangdong, Jiangsu, Fujian, Shandong, Hainan, Beijing, Hebei, Zhejiang, Jilin, Hubei, Anhui, Guangxi, Henan, Ningxia, Inner Mangolia, Sichuan, Hunan, Heilongjiang, Gansu, Jiangxi, Yunnan, Xinjiang ve Guizhou bölgeleri arasındaki ihracat performans farklılığının belirleyenlerini araştırdıkları çalışmalarında, kıyı bölgelerin iç ve Batı bölgelerden daha iyi ihracat performansı sergilediğini tespit etmiştir. Ayrıca doğrudan yabancı yatırım, altyapı ve devlet dışı sektörlerin gelişimi ve kamu harcamaları bölgesel ihracat performansı üzerinde pozitif etkiye sahiptir.

Bu araştırmalardan yola çıkarak TİM'in ihracatçı firma verileri ile firma büyüklüğü konsantrasyon endeksi ve ülke bazında yoğunlaşma endeksi oluşturularak, bölgesel çeşitlendirme düzeyi ölçülmeye çalışılmıştır.

Araştırmada yer alan bağımlı değişken il bazında ortalama firma başına ihracat tutarı³³, bağımsız değişkenler ise Tablo 4.1’de ayrıntılı olarak görüleceği üzere ticari partner yoğunlaşma endeksi ve firma büyüklüğü konsantrasyon endeksi olarak oluşturulmuştur. Firma büyüklüğü konsantrasyon endeksi (thvol), il bazında ihracatın firma bazında yoğunlaşmasını göstermekte, 1 ve üzeri değerleri yoğunlaşmanın arttığına işaret etmektedir. Partner çeşitlemesini gösteren thpart değişkeni ise il bazında ihracat yapılan ülkelerin yoğunlaşmasını göstermektedir. 0 değeri yaklaşması partnerlerin daha eşit dağıldığı anlamına gelmektedir. İki değişkenin üretilmesinde de eşitsizlik ölçütlerinden biri olan Theil endeksi³⁴ kullanılmıştır.

Tablo 4.1: Bağımlı ve bağımsız değişkenlerin tanımlayıcı istatistikleri

Variab le	Obs	Mean	Std. Dev.	Min	Max
nuts2	565	14.6885	7.10124	1	26
yi l	565	2007.011	1.99731	2004	2010
fobusd	565	1.18e+09	5.33e+09	1874.15	6.11e+10
th_part	565	1.364526	.5373203	-3.17e-08	3.746419
th_vol	565	1.623319	.8581523	-3.09e-08	4.827467

Kaynak: TİM istatistikleri ve kendi hesaplamalarımız

Bu kapsamda araştırma iki temel soru çerçevesinde şekillenmiştir. Bu sorulardan ilki konsantrasyonun mu firma büyüklüğünü firma büyüklüğünün mü konsantrasyonu etkilediği, ikincisi ticari partner çeşitliliğinin firmanın ihracatını artırmakta etkili olup olmadığını tespit etmek üzerine şekillenmiştir.

Dolayısıyla araştırmada saptanacak konular firmanın ihracatı ile konsantrasyon endeksi arasındaki ilişki ne kadar güçlü olduğu, ihracattaki değişimin yüzde kaçının bu değişkenle açıklanabildiği, ilişkinin hangi yönde ve ne derece etkili olduğu, yani konsantrasyon endeksindeki 1 birimlik değişimin firmanın ihracatını kaç birim değiştirdiği üzerine şekillenmiştir.

³³ İhracatçı firmaların kanuni merkezleri bazında ihracat tutarı alınmıştır. TİM’in ihracat rakamları, İhracatçı Birliklerince de kayıt edilen Gümrük Beyannameleri esas alınarak hazırlanmaktadır.

³⁴ Eşitsizliği ölçmede Gini, Atkinson ve Theil endeksleri yaygın olarak kullanılmakla birlikte Theil endeksinin avantajı, toplulaştırılmış verilere uygulanabiliyor olmasıdır.

2004-2010 yılları arasında il bazında veriler kullanılarak “pooled cross-section” basit regresyon yöntemi uygulanmıştır. Regresyondaki il sabit etkileri kontrol edilmiştir. Verilen tablo en temel modelin sonuçlarıdır.

$$\ln(fobusd) = \alpha + B1thpart_{it} + B2thvol_{it} + e_{it}$$

$$\ln(fobusd) = 20.7 + 0.69 thpart_{it} + 0.88 thvol_{it} + e_{it}$$

Tablo 4.2’de görüleceği üzere yoğunluk (konsantrasyon) endeksindeki yüzde 1’lik artış, ihracatı yüzde 0,69 artırmaktadır. Hacim endeksindeki yüzde 1’lik artış ise ihracatı yüzde 0,88 artırmaktadır.

Bu sonuçlar ise beklentinin aksine çeşitlendirme yerine konsantrasyonun ihracat hacmini artırdığını gösterir niteliktedir. Aslında bu sonuç Lederman&Maloney’in (2007:15) geliştirmekte olan ülke ekonomileri için ihracat çeşitlendirmesi, gelişmiş ülke ekonomiler için ise ihracat yoğunlaşmasının daha belirleyici olduğu yönündeki tezini güçlendirir niteliktedir. Fakat Türkiye’nin geliştirmekte olan ülke kategorisinde yer aldığı hususu dikkate alındığında ihracat çeşitlendirmesinin ihracat artışında daha etkili olması beklenmektedir. Dolayısıyla yapılan araştırma kapsamında beklenen sonuçlara ulaşamadığı göz önünde bulundurularak, daha sofistike ekonometrik yöntemleri kullanmak için süre ve yöntem kısıtı dikkate alındığında çalışmanın sonlandırılmasına karar verilmiştir.

Tablo 4.2: Pooled Cross Section Basit Regresyon Model Sonuçları

Source	SS	df	MS	Number of obs = 565		
Model	3850.67873	82	46.9594967	F(82, 482) = 148.67		
Residual	152.245807	482	.315862671	Prob > F = 0.0000		
				R-squared = 0.9620		
				Adj R-squared = 0.9555		
				Root MSE = .56202		
Total	4002.92453	564	7.09738392			

var	Coef.	Std. Err.	t	P> t	[95% Conf. Interval]	
th_part	.6977883	.1036937	6.73	0.000	.4940407	.9015358
th_vol	.8856077	.1041329	8.50	0.000	.6809971	1.090218
nuts3						
2	-3.289868	.3262883	-10.08	0.000	-3.930991	-2.648745
3	-5.928709	.3264249	-18.16	0.000	-6.570101	-5.287317
4	-4.902524	.3323329	-14.75	0.000	-5.555524	-4.249524
5	-3.683665	.3260149	-11.30	0.000	-4.324251	-3.043079
6	-4.443549	.3518363	-12.63	0.000	-5.134871	-3.752227
7	-1.831587	.3016337	-6.07	0.000	-2.424267	-1.238908
8	-3.53437	.3202183	-11.04	0.000	-4.163566	-2.905173
9	-2.424065	.3199484	-7.58	0.000	-3.052731	-1.795399
10	-4.660231	.3258505	-14.30	0.000	-5.300494	-4.019968
11	-3.822943	.3143543	-12.16	0.000	-4.440617	-3.205268
12	-4.274325	.3400756	-12.57	0.000	-4.942539	-3.606111
13	-4.961211	.3154048	-15.73	0.000	-5.580949	-4.341473
14	-4.190393	.3396556	-12.34	0.000	-4.857781	-3.523004
15	-2.798143	.3158759	-8.86	0.000	-3.418806	-2.177479
16	-3.997881	.3157427	-12.66	0.000	-4.618284	-3.377479
17	-5.086707	.3492152	-14.57	0.000	-5.772879	-4.400535
18	-2.497648	.3150464	-7.93	0.000	-3.116681	-1.878614
19	-4.373878	.3350249	-13.06	0.000	-5.032168	-3.715589
20	-5.025194	.3397712	-14.79	0.000	-5.69281	-4.357579
21	-5.464288	.3383233	-16.15	0.000	-6.129059	-4.799518
22	-5.925447	.3343571	-17.72	0.000	-6.582424	-5.268469
23	-2.231963	.3013074	-7.41	0.000	-2.824001	-1.639925
24	-2.877162	.3263447	-8.82	0.000	-3.518396	-2.235928
25	-4.589614	.3238427	-14.17	0.000	-5.225931	-3.953296
26	-3.07244	.3276874	-9.38	0.000	-3.716313	-2.428568
27	-4.301956	.3438688	-12.51	0.000	-4.977623	-3.626289
28	-5.262595	.3312346	-15.89	0.000	-5.913437	-4.611753
29	-2.929323	.3081985	-9.50	0.000	-3.534901	-2.323744
30	-2.576429	.3338516	-7.72	0.000	-3.232414	-1.920445
31	-2.710992	.3149237	-8.61	0.000	-3.329785	-2.092199
32	-3.437043	.3403411	-10.10	0.000	-4.105778	-2.768307
33	-6.731423	.3490941	-19.28	0.000	-7.417357	-6.045489
34	-7.159131	.3584161	-19.97	0.000	-7.863382	-6.45488
35	-5.806832	.3347637	-17.35	0.000	-6.464608	-5.149055
36	-5.393456	.3432651	-15.71	0.000	-6.067936	-4.718975
37	-6.037625	.3536755	-17.07	0.000	-6.732561	-5.342689
38	-5.23905	.3196084	-16.39	0.000	-5.867048	-4.611052
39	-3.084039	.3089107	-9.98	0.000	-3.691017	-2.477061
40	-5.577825	.3494159	-15.96	0.000	-6.264392	-4.891259
41	-6.512229	.355356	-18.33	0.000	-7.210468	-5.813991
42	-4.204751	.3193845	-13.17	0.000	-4.832309	-3.577193
43	-5.941466	.3465699	-17.14	0.000	-6.622441	-5.260492
44	-6.734829	.3560313	-18.92	0.000	-7.434394	-6.035264
45	-5.660424	.3267953	-17.32	0.000	-6.302544	-5.018305
46	-6.545763	.3535388	-18.51	0.000	-7.24043	-5.851095
47	-6.261472	.3650643	-17.15	0.000	-6.978786	-5.544158
48	-4.200854	.3215411	-13.06	0.000	-4.832649	-3.569058
49	-6.628797	.3216196	-20.61	0.000	-7.260747	-5.996847
50	-4.477664	.3446069	-12.99	0.000	-5.154781	-3.800546
51	-5.637712	.3677416	-15.33	0.000	-6.360287	-4.915138
52	-3.926791	.3034745	-12.94	0.000	-4.523088	-3.330495
53	-3.971003	.3220489	-12.33	0.000	-4.603796	-3.33821
54	-4.483189	.332877	-13.47	0.000	-5.137258	-3.829119
55	-4.720126	.3030831	-15.57	0.000	-5.315654	-4.124599
56	-5.373025	.3375244	-15.92	0.000	-6.036226	-4.709824
57	-9.819443	.4118816	-23.84	0.000	-10.62875	-9.010138
58	-6.008554	.3605776	-16.66	0.000	-6.717052	-5.300055
59	-7.84196	.3596284	-21.81	0.000	-8.548593	-7.135327
60	-9.086882	.4095128	-22.19	0.000	-9.891533	-8.282231
61	-5.596512	.3665799	-15.27	0.000	-6.316804	-4.87622
62	-8.296362	.3792993	-21.87	0.000	-9.041646	-7.551078
63	-5.508851	.3490957	-15.78	0.000	-6.194789	-4.822914
64	-7.834284	.3764324	-20.81	0.000	-8.573935	-7.094633
65	-3.57422	.3422118	-10.44	0.000	-4.246631	-2.901809
66	-5.863058	.3315119	-17.69	0.000	-6.514445	-5.211671
67	-8.018169	.3884425	-20.64	0.000	-8.781419	-7.254919
68	-10.77493	.4254052	-25.33	0.000	-11.61081	-9.939051
69	-6.208043	.3724317	-16.67	0.000	-6.939833	-5.476253
70	-7.425127	.3987333	-18.62	0.000	-8.208597	-6.641657
71	-6.635248	.3895521	-17.03	0.000	-7.400678	-5.869818
72	-3.924322	.3660857	-10.72	0.000	-4.643643	-3.205001
73	-1.94601	.3319108	-5.86	0.000	-2.59818	-1.293839
74	-5.74691	.3324042	-17.29	0.000	-6.40005	-5.09377
75	-6.003979	.3646268	-16.47	0.000	-6.720434	-5.287525
76	-5.276388	.3597384	-14.67	0.000	-5.983238	-4.569539
77	-5.316684	.3563633	-14.92	0.000	-6.016901	-4.616466
78	-4.773307	.4124381	-11.57	0.000	-5.583706	-3.962908
79	-6.136345	.3696729	-16.60	0.000	-6.862715	-5.409976
80	-4.31711	.3687555	-11.71	0.000	-5.041677	-3.592543
81	-7.077305	.3776269	-18.74	0.000	-7.819304	-6.335307
_cons	20.70497	.3673977	56.36	0.000	19.98308	21.42687

Kaynak: TİM istatistikleri ve kendi hesaplamalarımız

5. SONUÇ

“Türkiye’nin İhracat Yapısında Değişmeler” başlıklı bu çalışmada, 1980 yılından günümüze ihracatın gelişimi incelenirken, Cumhuriyetin 100. kuruluş yıldönümü olan 2023 yılında 500 milyar dolarlık ihracat hedefine ulaşılabilirlik analiz edilmeye çalışılmıştır.

Türkiye’de 1980’lerin başında gerçekleştirilen ekonomik dönüşümün odak noktasını ihracat oluşturmuştur. 1980 yılından günümüze de ihracat artışı, imalat sanayi ihracatındaki hızlı ihracat büyümesinden kaynaklanmıştır. Türkiye Ekonomisinde dışa açılma ile yaşanan dönüşümü gösteren, 1980-1995 yıllarını kapsayan ve ihracata dayalı büyüme dönemi olarak adlandırılan birinci dönemde, ihracatın büyüme hızı yıllık ortalama yüzde 14’e ulaşmıştır. İhracatın, Gümrük Birliği ile değişen yapısını gösteren ve 1996-2001 yıllarını kapsayan ikinci dönemde, ihracatın büyüme hızı yıllık ortalama yüzde 5,1 olmuştur. Kriz deneyimleri ve yapısal kırılganlıklar arasında istikrar hedeflemesi olarak adlandırılan ve 2002-2011 yıllarını kapsayan üçüncü dönemde, ihracatın büyüme hızı yıllık ortalama yüzde 14,1 seviyesine yükselmiştir. 1980-2012 döneminde ise ihracatın büyüme hızı yıllık ortalama yüzde 12,8 olarak gerçekleşirken, tarım ve madencilik sektörleri ihracatının yıllık ortalama artış oranı sırasıyla yüzde 3,6 ve yüzde 8,7 olurken, imalat sanayi sektörünün yıllık ortalama artış oranı yüzde 16,2’ye yükselmiştir.

2023 yılında 500 milyar dolarlık ihracata ulaşılması için ise ihracatın 2013-2023 döneminde düzenli olarak yıllık ortalama yüzde 12 büyümesi gerekmektedir. Türkiye ekonomisinin özellikle ihracata dayalı büyüme dönemlerinde yakaladığı ihracat artış performansı değerlendirildiğinde 500 milyar dolarlık ihracat hedefinin ulaşılabilir olduğu görülmektedir. Bununla beraber son açıklanan OVP’de 2016 yılına kadar ihracatın %10 oranında artması öngörüsü değerlendirildiğinde, 2023’te 500 milyar dolarlık ihracat hedefine ulaşılması için, 2016 yılından sonra ihracatın daha da hızlı artması (yüzde 14) gerekecektir.

Bu veriler ışığında, 2023 hedeflerine ulaşılması için ihracat odaklı büyümeye yönelinmesi ve daha fazla katma değer yaratan ihracat artışı sağlanması gerekli görülmektedir.

Oysa, Türkiye'nin katma değerli ihracat değişiminin gösterildiği TIVA verilerine göre, 2005 yılında brüt ihracat içindeki yurtiçi katma değer yüzde 79 iken, 2009 yılında bu rakam yüzde 78'e gerilemiştir. Tarım, ulaşım ve depolama sektörlerinin ihracatındaki katma değer yüzde 1, gıda ve içecek sektöründeki katma değer yüzde 2 gerilerken, madencilik, tekstil, deri ve ayakkabı, ağaç mamulleri, kimya, makine, elektrikli ve optik ürünler, yapı, ticaret, mali aracılık sektörlerinin ihracatındaki katma değer değişim göstermemiştir. Bu veriler Türkiye'nin ihracatının hedeflediği yönün tam tersi yönde, daha az katma değer yaratarak arttığını gösterir niteliktedir. Dolayısıyla Türkiye'nin 2023 ihracat hedeflerine ulaşması için inovasyon kabiliyetinde önemli bir gelişim gerektiren, yüksek katma değerli ürün ihracatına odaklanması büyük önem taşımaktadır.

Türkiye'nin katma değerli ihracat artışına yönelik dönüşümün başlangıcını, Gümrük Birliği ile sağladığını söylemek mümkündür. İhracatın ürün ve ülke bazındaki yayılma marjının 2002 yılından sonra hızlanmasını, Gümrük Birliği'nin imalat sanayi yapısına yansımalarının bir sonucu olarak değerlendirilebilir. Gümrük Birliği'nin son dönemindeki tam rekabet koşullarına uyumda, otomotiv sanayinin önemli bir başarı gösterdiğini özellikle vurgulamak gerekmektedir. Otomotiv ihracatında yaşanan büyüme sayesinde, dünyanın önde gelen üreticileri her geçen gün daha çok sayıda modeli Türkiye'deki tesislerinde üretmeye başlamıştır. 2012 yılında Türkiye, toplam 1 milyon 73 bin adetlik motorlu araç üretimi ile AB'de hafif ticari araç üretiminde lider konumuna ulaşmıştır. Yapılan araştırmaların sonucunda da Gümrük Birliği'nin özellikle otomotiv ve makine sektörlerinin ihracat artışını pozitif ve sektörlerin dış ticaret açığını azaltıcı yönde etkilediği görülmüştür. Gümrük Birliği sonrasında makine ve aksamları sektörü ithalat bağımlılığını azaltmış ve dış ticaret fazlasını artırmıştır. Gümrük Birliği öncesi motorlu kara taşıtları en fazla dış ticaret açığı verilen dördüncü fasıl iken, Gümrük Birliği sonrası sektörün ithalat bağımlılığı azalmıştır. Dolayısıyla Gümrük Birliği'nin otomotiv, elektrikli makine ve cihazlar sektörlerinde ticaret yaratıcı, demir çelik ve plastik mamuller sektörlerinde ticaret saptırıcı etkilerinin görüldüğünü söylemek mümkündür.

Diğer taraftan Gümrük Birliği gerek AB gerekse Türkiye açısından ticaret hacmini ciddi ölçüde artırmasına rağmen, zaman içinde AB'nin üçüncü ülkelerle imzaladığı Serbest Ticaret Anlaşmaları nedeniyle Türkiye'nin aleyhine bir asimetri yaratmaya başlamıştır.

Bu kapsamda halihazırda müzakere süreci devam eden ABD-AB Serbest Ticaret Anlaşmasına, Türkiye'nin de dahil edilmesi oldukça önemli görülmektedir.

Türkiye, son 33 yılda fasıl bazında ihracatında çeşitlendirme sağlamayı başarmıştır. Öyle ki 1980 yılında ihracatta ilk 5 faslın toplam ihracat içindeki payı yüzde 69 iken, 2012 yılında bu rakam yüzde 44'e gerilemiştir. Ayrıca 1995 yılından itibaren, Herfindahl-Hirschmann endeksinin Türkiye için seyrine bakıldığı zaman, 2011 yılında serideki en düşük değer olan 0,074'e ulaşıldığı ve Türkiye'nin pazar çeşitliliğinin arttığı görülmektedir. İhracatın hem pazar hem ürün bazındaki çeşitlendirmesinin, ihracat gelirindeki istikrarın temini ve uzun dönemli büyümenin sürdürülebilirliği açısından önemli olduğu görülmektedir. Özellikle yüksek katma değerli sanayi ürünleri ihracatı ile dikey çeşitlendirme, büyük önem taşımaktadır.

Bu kapsamda, son 10 yılda bölgesel çeşitlendirme düzeyini tespit etmek üzere, Türkiye'nin 7 coğrafi bölgesinden seçilen ve bölgesinde en fazla ihracat gerçekleştiren 7 ilin ihracat gelişimi incelendiğinde, yalnızca Akdeniz Bölgesi'nde bir değişim yaşandığı ve Hatay'ın en fazla ihracat yapan il konumuna yükseldiği görülmektedir. Hatay'ın ihracatta yaşadığı bu değişimde Suriye ile 2007 yılında yürürlüğe giren serbest ticaret anlaşmasının etkili olduğu tespit edilmiştir. Bu incelemede ayrıca 7 il arasında en iyi performansı yüzde 24'lük ihracat artışıyla Gaziantep'in sergilediği görülmüştür. Başta Irak ve Suriye olmak üzere, Ortadoğu ülkelerine yakınlık avantajını çok iyi kullanan Gaziantep, hububat ve halı sektörlerinde yakaladığı başarı ile Anadolu'nun ihracat başarısını ön plana çıkarmıştır.

Son 10 yılda en fazla ihracat yapılan ilk 3 sektörün, anılan ilin toplam ihracatı içinden aldığı payın değişimi incelendiğinde ise İstanbul, Ankara ve Malatya'da sektörel çeşitlendirmenin arttığı, Trabzon ve Gaziantep'te değişmediği, İzmir ve Adana'da ise azaldığı tespit edilmiştir. Yine son 10 yılda İstanbul, Trabzon ve Malatya'nın en fazla ihracat yaptığı sektörler değişmezken, İzmir, Ankara, Hatay ve Gaziantep'in en fazla ihracat yaptığı sektörler değişim göstermiştir. İller bazındaki incelemenin çarpıcı yanlarından biri de, İzmir'in ihracat düzeyindeki zayıflık olmuştur. İzmir'in ihracatında AB ve ABD'nin ön plana çıkmasının ve sektörel yoğunlaşmanın yüksek olmasının ihracat performansının diğer bölgelere kıyasla zayıf kalmasına neden olduğu düşünülmektedir.

Bunun yanında yapılan dif. in dif. analizi sonucunda hazır giyim sektöründe İzmir'in, çelik sektöründe Hatay'ın, elektrik-elektronik sektöründe Kayseri'nin iyi ihracat performansı sergilediği görülmüştür.

Tüm bu araştırmalardan yola çıkarak ve ihracat çeşitlendirmesi tezini desteklemeye yönelik TİM'in ihracatçı firma verileri ile firma büyüklüğü konsantrasyon endeksi ve ülke bazında yoğunlaşma endeksi oluşturularak, bölgesel çeşitlendirme düzeyi ölçülmeye çalışılmıştır. Modele dahil edilmesi düşünülen kukla değişkenlerin il bazında sağlıklı verileri temin edilemediği için, 2004-2010 yılları verileri kullanılarak "pooled cross section" basit regresyon yöntemi uygulanmıştır. Yapılan ekonometrik çalışmanın sonuçları ise beklentilerin aksine, çeşitlendirme yerine konsantrasyonun ihracat hacmini artırdığını göstermiştir. Fakat daha sofistike ekonometrik yöntemleri kullanmak için süre ve yöntem kısıtları göz önüne bulundurulduğunda çalışmanın bu şekliyle sonlandırılmasına karar verilmiştir.

6. KAYNAKÇA

Acemoğlu, D. and Zilibotti, F., “Was Prometheus Unbound by Change? Risk, Diversification and Growth”, Chicago Journals, 1997, s. 1-44.

Al-Marhubi, F., “Export Diversification and Growth: an emprical investigation, Applied Economics Letters”, Vol. 7, No. 9, 2000, s. 559-562.

Aldan, A. ve Çulha, O. Y., “Türkiye’nin İhracat Artışında Yayılma Marjının Rolü”, TCMB Ekonomi Notları, Sayı 36, 2012, s. 1-11.

Aldan, A., ve diğerleri , “İhracatta Bölgesel ve Sektörel Çeşitlenme”, TCMB Ekonomi Notları, Sayı 18, 2012, s. 1-14.

Balassa, B., “Exports and Economic Growth: Further Evidence”, Journal of Development Economics, Sayı 5, 1978, s. 181-189.

Bebczuk, R. N. and Berrettoni N. D., “Explaining Export Diversification: An Emprical Analysis”, Documento de Trabajo Nro:65, 2006, s. 1-26.

Bonaglia, F. and Fukasaku, K., “Export Diversification in Low-Income Countries: An International Challenge After Doha”, OECD Working Paper, No: 209, 2003, s. 1-45.

Boratav, K., “**Türkiye İktisat Tarihi**”, İmge Kitabevi, 2006, s. 155- 162.

Boratav, K. ve Türkcan, E., “**Türkiye’de Sanayileşmenin Yeni Boyutları**”, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, s. 1993.

Cadot O., C. and Strauss- Kahn, V., “Export Diversification: What’s behind the Hump”, Centre for Economic Policy Research Discussion Paper No. 6590, 2007, s. 1-54.

Celasun, M. ve Rodrik, D. “Turkish Economic Develoepment: An Overview”, NBER Chapters, in: Developing Country Debt and Economic Performance, 1989, s. 617-720.

Cizkowicz P., Rzońca A. and Umiński S., “ The Determinants of Regional Exports in Poland – Panel Data Analysis”, s. 2011,1-21.

Çınar Y. ve Göksel T., “İhracatta Bölgesel Çeşitlendirme ve İstikrar”, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi 65-2, 2010, s. 1-30.

De Ferranti ve diğerleri, “From Natural Resourcesto Knowledge Economy: Trade and Job Quality”, Washington, DC, 2002, s. 1-202.

De Pineres, S.A.G. and Ferrantino, M., "Export Diversification and structural dynamics in the growth process: The case of Chile", *Journal of Development Economics*, Vol. 52, 1997, s. 375-391.

Feder, G., "On Exports and Economic Growth", *Journal of Development Economics*, 1982, s. 59-73.

Ghosh, A. R. and Ostry J. D., "Export Instability and The External Balance in Developing Countries", IMF Working Paper No:4., 1994, s. 214-235.

Glezakos, C., "Export Insability and Economic Growth: A Statistical Verification", *Economic Development and Cultural Change* 2, 1973, s. 670-678.

Herzer, D. and Nowak-Lehmann D. F., "Export Diversification, Externalities and Growth", Ibero Americana Institute for Econ. Research (IAI) Discussion Papers 098, Ibero America Institute for Economic Research, 2007, s. 1-23.

Hirsch, S. and Lev, B., "Sales Stabilization Through Export Diversification", *The Review of Economics and Statistics*, Vol. 53, No. 3, 1971, s. 270-277.

Imbs, J. and Wacziarg, R., "Stages of Diversification", *The American Economic Review*, Vol. 93, No. 1, 2003, s. 63-86.

Jacquemin, A. P. and Berry, C. H., "Entropy Measure of Diversification and Corporate Growth", *The Journal of Industrial Economics*, Vol. 27, No. 4, 1979, s. 359-369.

Kepenek, Y. ve Yentürk, N., "**Türkiye Ekonomisi**", Remzi Kitap Yayınları, 2007, s. 321-332.

Kibritçiöğlu, A., "Türkiye'de Ekonomik Krizler ve Hükümetler", 1969-2001, *Yeni Türkiye Dergisi Ekonomik Kriz Özel Sayısı*, Sayı: 41 s. 174-182.

Lederman, D. and Maloney, W. F., "Trade Structure and Growth", IMF Policy Research Working Paper, No: 3025, 2003, s. 1-32.

Lim, D. "Export Instability and Economic Growth: A Return to Fundamentals", *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, Volume 38, Issue 4, 1976, s. 311-322.

Michaely, M., "Concentration of Exports and Imports: An International Comparison", *The Economic Journal*, Vol. 68, No. 272, 1958, s. 722-736.

Naudé, W. and Rossouw, R., "Export Diversification and Specialization in South Africa", *United Nations University Research Paper* No:93, 2008, s. 1-34.

Özkale, L. ve Kayalica, Ö., "Dış Ticaretin Yapısal Gelişimi", Gülen Elmas Arslan (Ed.), **Çeşitli Yönleriyle Cumhuriyetin 85. Yılında Türkiye Ekonomisi**, Gazi Üniversitesi Hasan Ali Yücel Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını No:4, 2008, Ankara.

Pacheco, A. and Pierola, M.D., "Patterns of Export Diversification in Developing Countries: Intensive and Extensive Margins", The World Bank International Trade Department, Policy Research Working Paper 4473, 2008, s. 1-34.

Parteka, A. and Tamberi M., "Determinants of Export Diversification: An Empirical Investigation", Staffordshire University, 2008, s. 1-39.

Prebisch, R., "The economic development of Latin America and Its Principal Problems, United Nations, 1950.

Rodrik, D., "The Turkish Economy after the Global Financial Crisis", *Ekonomi-Tek Cilt:1 No:1*, 2012, s. 41-61.

Rosenstein Rodan, "Problems of Industrialisation of Eastern and South Eastern Europe", *The Economic Journal*, Vol. 53, No. 210, 1943, s. 202-211.

Sachs, J. D. and Warner, A. M., "Natural Resource Abundance and Economic Growth", NBER Working Paper Series, 1995, s. 1-54.

Singer, H. W., "The Distribution of Gains between Investing and Borrowing Countries, Macmillan, 1950.

Togan, S., "Turkey: Trade Policy Review", Blackwell Publishing Oxford, 2005.

Togan, S., Olgun H., ve Akder H., "Report on Developments in External Economic Relations of Turkey", Ankara, Turktrade, 1988.

Tyler, W. G., "Growth and Export Expansion in Developing Countries, *Journal of Development Economics*", 1981, s. 121-130.

Wu, Y., "Export Potential and its determinants among the Chinese Regions", CERDI, 2003.

Yükseler, Z. ve Türkan, E. "Türkiye'nin Üretim ve Dış Ticaret Yapısında Dönüşüm, TÜSİAD-T, 2008, s. 13-14.

<http://www.ibp.gov.tr/pg/section-pg-ulke-ndx.cfm>

http://www.kalkinma.gov.tr/DocObjects/Icerik/5859/Orta_Vadeli_Program

<http://www.tcmb.gov.tr/research/discus/WP0409ENG.pdf>

http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1046

http://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=TIVA_OECD_WTO#

<http://unctadstat.unctad.org/TableViewer/tableView.aspx?ReportId=34508>

7. EKLER

Yıl	Ürün Kodu	Ürün İsmi	Pay	İhracat (Milyon \$)
1980	57	Taze/kuru meyve ve kabuklu yemişler, bunların karışımları	25%	718
	263	Pamuk, linter pamuğu ve pamuk döküntüleri	11%	330
	121	Yaprak tütün ve tütün döküntüleri	8%	234
	651	Tekstil iplikleri	7%	202
	278	Diğer ham mineraller	5%	149
1981	57	Taze/kuru meyve ve kabuklu yemişler, bunların karışımları	16%	733
	121	Yaprak tütün ve tütün döküntüleri	8%	395
	263	Pamuk, linter pamuğu ve pamuk döküntüleri	8%	361
	54	Buharda veya suda kaynatılmış, pişirilmiş, meyve ve başka sebzeler	6%	276
	651	Tekstil iplikleri	6%	269
1982	57	Taze/kuru meyve ve kabuklu yemişler, bunların karışımları	10%	574
	1	Canlı hayvanlar	6%	351
	121	Yaprak tütün ve tütün döküntüleri	6%	348
	334	Rafine edilmiş petrol ürünleri	6%	343
	651	Tekstil iplikleri	6%	321
1983	57	Taze/kuru meyve ve kabuklu yemişler, bunların karışımları	9%	522
	651	Tekstil iplikleri	7%	415
	842	Kadın/kız çocuklar için örülmemiş giyim eşyası ve aksesuarları	6%	328
	1	Canlı hayvanlar	5%	305
	54	Buharda veya suda kaynatılmış, pişirilmiş, meyve ve başka sebzeler	5%	255
1984	57	Taze/kuru meyve ve kabuklu yemişler, bunların karışımları	8%	563
	842	Kadın/kız çocuklar için örülmemiş giyim eşyası ve aksesuarları	8%	544
	651	Tekstil iplikleri	6%	454
	334	Rafine edilmiş petrol ürünleri	6%	408
	848	Tekstil dışında kalan giyim eşyası, şapka vs.	5%	339
1985	57	Taze/kuru meyve ve kabuklu yemişler, bunların karışımları	7%	533
	848	Tekstil dışında kalan giyim eşyası, şapka vs.	6%	455
	651	Tekstil iplikleri	6%	450
	676	Demir veya çelikten (alaşımli, alaşımsız) filmaşın, çubuk ve profiller	5%	399
	334	Rafine edilmiş petrol ürünleri	5%	361

1986	57	Taze/kuru meyve ve kabuklu yemişler, bunların karışımları	9%	704
	651	Tekstil iplikleri	6%	477
	54	Buharda veya suda kaynatılmış, pişirilmış, meyve ve başka sebzeler	5%	371
	842	Kadın/kız çocuklar için rlmemiş giyim eşyası ve aksesuarları	5%	340
	848	Tekstil dışında kalan giyim eşyası, şapka vs.	4%	326
1987	57	Taze/kuru meyve ve kabuklu yemişler, bunların karışımları	7%	725
	848	Tekstil dışında kalan giyim eşyası, şapka vs.	7%	683
	651	Tekstil iplikleri	6%	589
	845	rlmş olsun olmasın diğeri giyim eşyası	5%	489
	842	Kadın/kız çocuklar için rlmemiş giyim eşyası ve aksesuarları	5%	466
1988	57	Taze/kuru meyve ve kabuklu yemişler, bunların karışımları	7%	807
	845	rlmş olsun olmasın diğeri giyim eşyası	6%	699
	651	Tekstil iplikleri	5%	596
	676	Demir veya çelikten (alaşımlı, alaşımsız) filmaşın, çubuk ve profiller	4%	503
	842	Kadın/kız çocuklar için rlmemiş giyim eşyası ve aksesuarları	4%	500
1989	845	rlmş olsun olmasın diğeri giyim eşyası	7%	809
	57	Taze/kuru meyve ve kabuklu yemişler, bunların karışımları	6%	676
	848	Tekstil dışında kalan giyim eşyası, şapka vs.	5%	558
	842	Kadın/kız çocuklar için rlmemiş giyim eşyası ve aksesuarları	5%	532
	651	Tekstil iplikleri	4%	488
1990	57	Taze/kuru meyve ve kabuklu yemişler, bunların karışımları	8%	977
	845	rlmş olsun olmasın diğeri giyim eşyası	7%	937
	676	Demir veya çelikten (alaşımlı, alaşımsız) filmaşın, çubuk ve profiller	6%	740
	848	Tekstil dışında kalan giyim eşyası, şapka vs.	5%	700
	842	Kadın/kız çocuklar için rlmemiş giyim eşyası ve aksesuarları	5%	640
1991	845	rlmş olsun olmasın diğeri giyim eşyası	8%	1.068
	57	Taze/kuru meyve ve kabuklu yemişler, bunların karışımları	6%	876
	676	Demir veya çelikten (alaşımlı, alaşımsız) filmaşın, çubuk ve profiller	5%	733
	842	Kadın/kız çocuklar için rlmemiş giyim eşyası ve aksesuarları	5%	638
	844	Kadın/kız çocuklar için örme giyim eşyası	4%	603

1992	845	Örölmüş olsun olmasın diğler giyim eşyası	9%	1.309
	844	Kadın/kız çocuklar için örme giyim eşyası	7%	966
	57	Taze/kuru meyve ve kabuklu yemişler, bunların karışımları	6%	808
	676	Demir veya çelikten (alaşımli, alaşımsız) filmaşın, çubuk ve profiller	5%	730
	842	Kadın/kız çocuklar için örölmemiş giyim eşyası ve aksesuarları	5%	682
1993	845	Örölmüş olsun olmasın diğler giyim eşyası	9%	1.327
	676	Demir veya çelikten (alaşımli, alaşımsız) filmaşın, çubuk ve profiller	7%	1.135
	844	Kadın/kız çocuklar için örme giyim eşyası	6%	973
	57	Taze/kuru meyve ve kabuklu yemişler, bunların karışımları	6%	897
	842	Kadın/kız çocuklar için örölmemiş giyim eşyası ve aksesuarları	5%	740
1994	845	Örölmüş olsun olmasın diğler giyim eşyası	8%	1.504
	676	Demir veya çelikten (alaşımli, alaşımsız) filmaşın, çubuk ve profiller	7%	1.285
	57	Taze/kuru meyve ve kabuklu yemişler, bunların karışımları	6%	1.080
	844	Kadın/kız çocuklar için örme giyim eşyası	5%	842
	842	Kadın/kız çocuklar için örölmemiş giyim eşyası ve aksesuarları	5%	806
1995	845	Örölmüş olsun olmasın diğler giyim eşyası	9%	1.956
	57	Taze/kuru meyve ve kabuklu yemişler, bunların karışımları	6%	1.212
	844	Kadın/kız çocuklar için örme giyim eşyası	5%	1.161
	842	Kadın/kız çocuklar için örölmemiş giyim eşyası ve aksesuarları	5%	1.153
	676	Demir veya çelikten (alaşımli, alaşımsız) filmaşın, çubuk ve profiller	5%	1.095
1996	845	Örölmüş olsun olmasın diğler giyim eşyası	9%	2.115
	676	Demir veya çelikten (alaşımli, alaşımsız) filmaşın, çubuk ve profiller	5%	1.201
	842	Kadın/kız çocuklar için örölmemiş giyim eşyası ve aksesuarları	5%	1.171
	57	Taze/kuru meyve ve kabuklu yemişler, bunların karışımları	5%	1.107
	844	Kadın/kız çocuklar için örme giyim eşyası	5%	1.052
1997	845	Örölmüş olsun olmasın diğler giyim eşyası	9%	2.254
	57	Taze/kuru meyve ve kabuklu yemişler, bunların karışımları	5%	1.267
	842	Kadın/kız çocuklar için örölmemiş giyim eşyası ve aksesuarları	5%	1.253
	676	Demir veya çelikten (alaşımli, alaşımsız) filmaşın, çubuk ve profiller	5%	1.252
	844	Kadın/kız çocuklar için örme giyim eşyası	5%	1.242

1998	845	Örölmüş olsun olmasın diğér giyim eşyası	9%	2.538
	842	Kadın/kız çocuklar için örölmemiş giyim eşyası ve aksesuarları	5%	1.375
	57	Taze/kuru meyve ve kabuklu yemişler, bunların karışımları	5%	1.256
	844	Kadın/kız çocuklar için örme giyim eşyası	4%	1.195
	676	Demir veya çelikten (alaşımli, alaşımsız) filmaşın, çubuk ve profiller	4%	1.115
1999	845	Örölmüş olsun olmasın diğér giyim eşyası	9%	2.383
	842	Kadın/kız çocuklar için örölmemiş giyim eşyası ve aksesuarları	5%	1.381
	57	Taze/kuru meyve ve kabuklu yemişler, bunların karışımları	5%	1.212
	676	Demir veya çelikten (alaşımli, alaşımsız) filmaşın, çubuk ve profiller	4%	1.137
	844	Kadın/kız çocuklar için örme giyim eşyası	4%	960
2000	845	Örölmüş olsun olmasın diğér giyim eşyası	9%	2.399
	842	Kadın/kız çocuklar için örölmemiş giyim eşyası ve aksesuarları	5%	1.488
	676	Demir veya çelikten (alaşımli, alaşımsız) filmaşın, çubuk ve profiller	4%	1.036
	57	Taze/kuru meyve ve kabuklu yemişler, bunların karışımları	4%	1.010
	658	Dokumaya elverişli maddelerden diğér hazır eşya ve takımlar	4%	1.005
2001	845	Örölmüş olsun olmasın diğér giyim eşyası	8%	2.369
	842	Kadın/kız çocuklar için örölmemiş giyim eşyası ve aksesuarları	5%	1.619
	676	Demir veya çelikten (alaşımli, alaşımsız) filmaşın, çubuk ve profiller	4%	1.233
	57	Taze/kuru meyve ve kabuklu yemişler, bunların karışımları	4%	1.178
	658	Dokumaya elverişli maddelerden diğér hazır eşya ve takımlar	3%	1.040
2002	845	Örölmüş olsun olmasın diğér giyim eşyası	8%	2.843
	842	Kadın/kız çocuklar için örölmemiş giyim eşyası ve aksesuarları	6%	2.015
	761	Televizyon alıcıları (kombine olsun olmasın)	4%	1.466
	781	Motorlu yolcu taşıtları (binek otomobilleri vb.)	4%	1.298
	676	Demir veya çelikten (alaşımli, alaşımsız) filmaşın, çubuk ve profiller	3%	1.258
2003	845	Örölmüş olsun olmasın diğér giyim eşyası	8%	3.689
	842	Kadın/kız çocuklar için örölmemiş giyim eşyası ve aksesuarları	5%	2.275
	781	Motorlu yolcu taşıtları (binek otomobilleri vb.)	5%	2.198
	761	Televizyon alıcıları (kombine olsun olmasın)	4%	1.820
	676	Demir veya çelikten (alaşımli, alaşımsız) filmaşın, çubuk ve profiller	4%	1.687

2004	845	Örölmüş olsun olmasın diğler giyim eşyası	6%	4.086
	781	Motorlu yolcu taşıtları (binek otomobilleri vb.)	6%	3.934
	676	Demir veya çelikten (alaşımli, alaşımsız) filmaşın, çubuk ve profiller	5%	3.132
	761	Televizyon alıcıları (kombine olsun olmasın)	4%	2.680
	842	Kadın/kız çocuklar için örölmemiş giyim eşyası ve aksesuarları	4%	2.666
2005	845	Örölmüş olsun olmasın diğler giyim eşyası	6%	4.387
	781	Motorlu yolcu taşıtları (binek otomobilleri vb.)	6%	4.373
	676	Demir veya çelikten (alaşımli, alaşımsız) filmaşın, çubuk ve profiller	4%	3.198
	761	Televizyon alıcıları (kombine olsun olmasın)	4%	2.934
	842	Kadın/kız çocuklar için örölmemiş giyim eşyası ve aksesuarları	4%	2.817
2006	781	Motorlu yolcu taşıtları (binek otomobilleri vb.)	7%	5.645
	845	Örölmüş olsun olmasın diğler giyim eşyası	5%	4.465
	676	Demir veya çelikten (alaşımli, alaşımsız) filmaşın, çubuk ve profiller	5%	4.421
	334	Rafine edilmiş petrol ürünleri	4%	3.186
	782	Eşya taşımaya mahsus motorlu taşıtlar	4%	3.072
2007	781	Motorlu yolcu taşıtları (binek otomobilleri vb.)	6%	6.840
	676	Demir veya çelikten (alaşımli, alaşımsız) filmaşın, çubuk ve profiller	6%	6.151
	845	Örölmüş olsun olmasın diğler giyim eşyası	5%	4.904
	334	Rafine edilmiş petrol ürünleri	4%	4.753
	782	Eşya taşımaya mahsus motorlu taşıtlar	4%	4.314
2008	676	Demir veya çelikten (alaşımli, alaşımsız) filmaşın, çubuk ve profiller	8%	11.112
	781	Motorlu yolcu taşıtları (binek otomobilleri vb.)	6%	7.474
	334	Rafine edilmiş petrol ürünleri	5%	7.084
	782	Eşya taşımaya mahsus motorlu taşıtlar	4%	5.339
	845	Örölmüş olsun olmasın diğler giyim eşyası	4%	4.665
2009	781	Motorlu yolcu taşıtları (binek otomobilleri vb.)	6%	6.086
	676	Demir veya çelikten (alaşımli, alaşımsız) filmaşın, çubuk ve profiller	5%	5.413
	971	Altın,parasal olmayan (altın madeni ve konsantreleri hariç)	5%	4.641
	845	Örölmüş olsun olmasın diğler giyim eşyası	4%	3.955
	334	Rafine edilmiş petrol ürünleri	3%	3.522

2010	781	Motorlu yolcu taşıtları (binek otomobilleri vb.)	5%	6.210
	676	Demir veya çelikten (alaşımli, alaşımsız) filmaşın, çubuk ve profiller	5%	5.146
	845	Örölmüş olsun olmasın diğeri giyim eşyası	4%	4.454
	334	Rafine edilmiş petrol ürünleri	3%	3.949
	57	Taze/kuru meyve ve kabuklu yemişler, bunların karışımları	3%	3.442
2011	676	Demir veya çelikten (alaşımli, alaşımsız) filmaşın, çubuk ve profiller	5%	7.116
	781	Motorlu yolcu taşıtları (binek otomobilleri vb.)	5%	6.486
	334	Rafine edilmiş petrol ürünleri	4%	5.817
	845	Örölmüş olsun olmasın diğeri giyim eşyası	4%	4.881
	782	Eşya taşımaya mahsus motorlu taşıtlar	3%	4.071
2012	971	Altın,parasal olmayan (altın madeni ve konsantreleri hariç)	9%	13.344
	676	Demir veya çelikten (alaşımli, alaşımsız) filmaşın, çubuk ve profiller	5%	7.520
	334	Rafine edilmiş petrol ürünleri	4%	6.781
	781	Motorlu yolcu taşıtları (binek otomobilleri vb.)	4%	6.069
	845	Örölmüş olsun olmasın diğeri giyim eşyası	3%	4.999

Tablo A.1. En çok ihracat yapılan ilk 5 ürün grubu (SITC, Rev. 3)

Kaynak: TÜİK

Fasıl	Fasıl adı	GBÖ Ort. (x-m)i/S(x-m)i	GBS Ort. (x-m)i/S(x-m)i
27	Mineral yakıtlar, mineral yağlar ve bunların damıtılmasından elde edilen ürünler; bitümenli maddeler; mineral mumlar	0,45	0,52
84	Kazanlar, makinalar, mekanik cihazlar ve aletler, nükleer reaktörler; bunların aksam ve parçaları	0,44	0,16
72	Demir ve çelik	0,05	0,10
85	Elektrikli makina ve cihazlar, ses kaydetme-verme, televizyon görüntü-ses kaydetme-verme cihazları; aksam-parça-aksesuarı	0,15	0,09
39	Plastikler ve mamulleri	0,05	0,08
29	Organik kimyasal ürünler	0,09	0,05
30	Eczacılık ürünleri	0,01	0,04
90	Optik, fotoğraf, sinema, ölçü, kontrol, ayar, tıbbi, cerrahi alet ve cihazlar; bunların aksam, parça ve aksesuarı	0,06	0,04
88	Hava taşıtları, uzay taşıtları ve bunların aksam ve parçalar	0,05	0,04
74	Bakır ve bakırdan eşya	0,01	0,03
48	Kağıt ve karton; kağıt hamurundan, kağıttan veya kartondan eşya	0,02	0,02
38	Muhtelif kimyasal maddeler (biodizel, yangın söndürme maddeleri, dezenfektanlar, haşarat öldürücüler, vb.)	0,03	0,02
12	Yağlı tohum ve meyvalar; muhtelif tane, tohum ve meyvalar; sanayiide ve tıpta kullanılan bitkiler; saman ve kaba yem	0,00	0,02
52	Pamuk	-0,02	0,02
10	Hububat	0,00	0,01
32	Debagatte ve boyacılıkta kullanılan hülasalar; tanenler; boyalar, pigmentler, vb; vernikler, vb; macunlar; mürekkepler	0,04	0,01
31	Gübreler	0,02	0,01
55	Sentetik ve suni devamsız lifler	0,00	0,01
23	Gıda sanayiinin kalıntı ve döküntüleri; hayvanlar için hazırlanmış kaba yemler	0,01	0,01

44	Ağaç ve ahşap eşya; odun kömürü	0,02	0,01
76	Aluminyum ve alüminyumdan eşya	0,02	0,01
1	Canlı hayvanlar	-0,01	0,01
15	Hayvansal ve bitkisel katı ve sıvı yağlar; yemeklik katı yağlar; hayvansal ve bitkisel mumlar	0,01	0,01
40	Kauçuk ve kauçuktan eşya	0,01	0,01
54	Sentetik ve suni filamentler, şeritler ve benzeri sentetik ve suni dokumaya elverişli maddeler	0,00	0,01
47	Odun veya diğer lifli selülozik maddelerin hamurları; geri kazanılmış kağıt veya karton (döküntü, kırpıntı ve hurdalar)	0,01	0,01
82	Adi metallere aletler, bıçaklı eşyası ve sofraya takımları; adi metallere bunların aksam ve parçaları	0,01	0,01
86	Demiryolu vb hatlara ait taşıtlar ve malzemeler, bunların aksam-parçaları; mekanik trafik sinyalizasyon cihazları	0,00	0,01
95	Oyuncaklar, oyun ve spor malzemeleri; bunların aksam, parça ve aksesuarı	0,00	0,01
41	Ham postlar, deriler (kürkler hariç) ve köseleler	0,03	0,01
33	Uçucu yağlar ve rezinoitler; parfümeri, kozmetik veya tuvalet müstahzarları	0,00	0,01
79	Çinko ve çinkodan eşya	0,00	0,01
28	Anorganik kimyasallar; kıymetli metal, radyoaktif element, metal ve izotopların organik-anorganik bileşikler	0,03	0,01
98	Zatı eşya, kumanya ve başka yerde belirtilmeyen diğer eşyalar		0,00
35	Albüminoid maddeler; değişikliğe uğramış nişasta esaslı ürünler; tutkallar; enzimler	0,00	0,00
64	Ayakkabılar, getrler, tozluklar ve benzeri eşya; bunların aksamı	0,00	0,00
91	Saatler ve bunların aksam ve parçaları	0,01	0,00
53	Dokumaya elverişli diğer bitkisel lifler; kağıt ipliği ve kağıt ipliğinden	0,00	0,00
51	Yapağı ve yün, ince veya kaba hayvan kılı; at kılından iplik ve dokunmuş mensucat	0,01	0,00

37	Fotoğrafçılıkta veya sinemacılıkta kullanılan eşya	0,01	0,00
78	Kurşun ve kurşundan eşya	0,00	0,00
75	Nikel ve nikelden eşya	0,00	0,00
89	Gemiler ve suda yüzen taşıt ve araçlar	0,01	0,00
96	Çeşitli mamul eşya (hijyenik havlu, bebek bezi, kalem, çakmak, fermuar, fırça vb.)	0,01	0,00
81	Diğer adi metaller (tungsten, molibden, tantal, magnezyum, kobalt, bizmut, kadmiyum, vb.); sermetler; bunlardan eşya	0,00	0,00
83	Adi metallerden çeşitli eşya (kilit, kasa, mobilya tertibatı, vb.)	0,00	0,00
49	Basılı kitaplar, gazeteler, resimler ve baskı sanayiinin diğer mamulleri; el ve makina yazısı metinler ve planlar	0,00	0,00
80	Kalay ve kalaydan eşya	0,00	0,00
42	Deri-saraciye eşyası, eyer-koşum takımları; seyahat eşyası, el çantaları vb mahfazalar; hayvan bağırsağından mamul eşya	-0,07	0,00
50	İpek	0,00	0,00
67	Hazırlanmış ince ve kalın kuş tüyleri ve bunlardan eşya; yapma çiçekler; insan saçından eşya	0,00	0,00
92	Müzik aletleri; bunların aksam, parça ve aksesuarı	0,00	0,00
97	Sanat eserleri, kolleksiyon eşyası ve antikalar	0,00	0,00
65	Başlıklar ve aksamı (şapka, kasket, koruyucu başlıklar vb.)	0,00	0,00
66	Şemsiyeler, güneş şemsiyeleri, bastonlar, iskemle bastonlar, kamçılar, kırbaçlar ve bunların aksamı	0,00	0,00
13	Lak; sakız, reçine ve diğer bitkisel özsu ve hülasalar	0,00	0,00

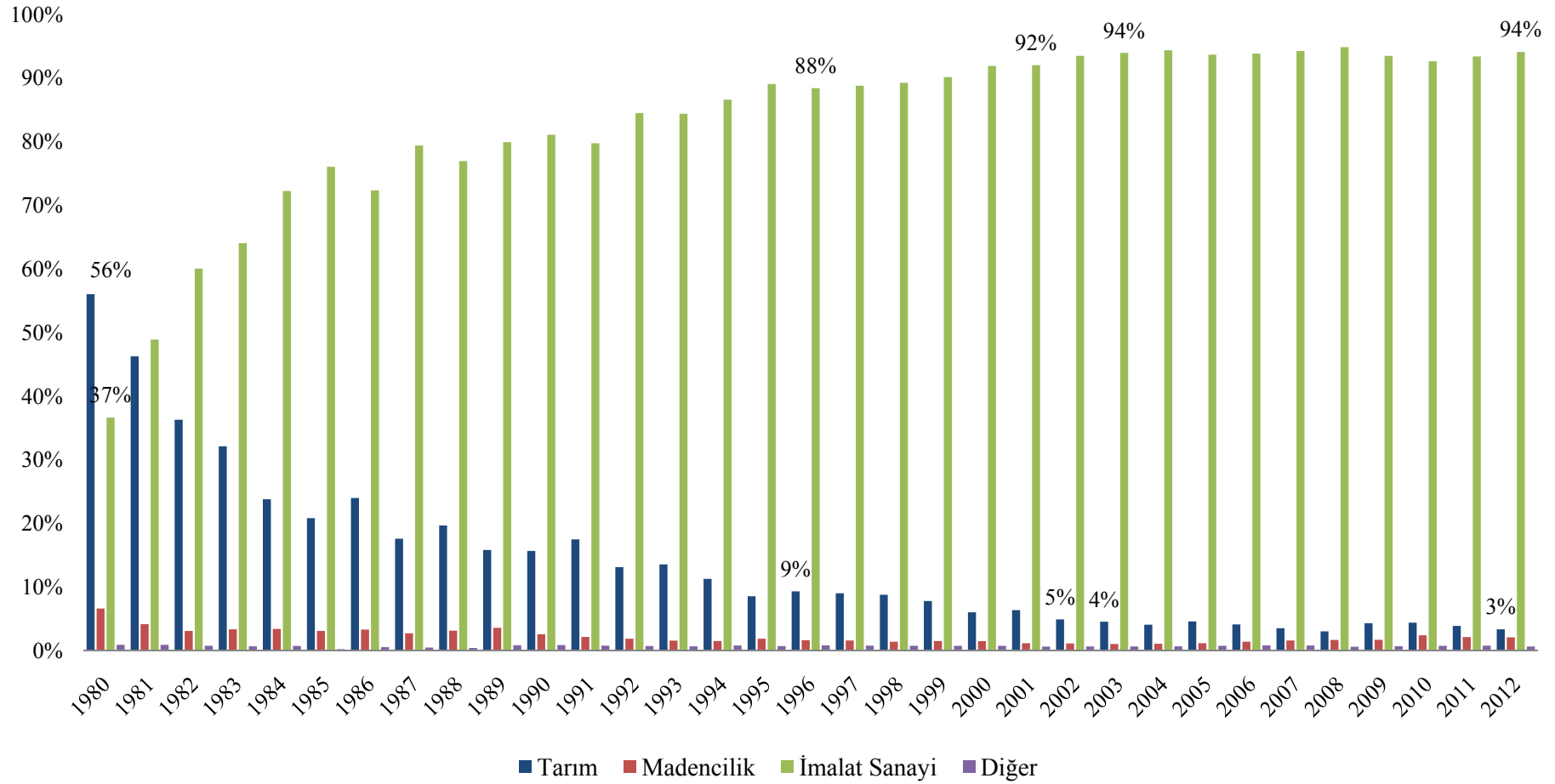
36	Barut ve patlayıcı maddeler; pirotekni mamulleri; kibritler; piroforik alaşımlar; ateş alıcı maddeler	0,00	0,00
46	Hasırdan, sazdan veya örülmeye elverişli diğer maddelerden mamuller; sepetçi ve hasırcı eşyası	0,00	0,00
9	Kahve, çay, paraguay çayı ve baharat	0,00	0,00
59	Emdirilmiş, sıvanmış, kaplanmış veya lamine edilmiş dokunabilir mensucat; dokunabilir maddelerden teknik eşya	0,00	0,00
45	Mantar ve mantardan eşya	0,00	0,00
56	Vatka, keçe ve dokunmamış mensucat; özel iplikler; sicim, kordon, ip, halat ve bunlardan mamul eşya	0,00	0,00
5	Diğer hayvansal menşeli ürünler (kıl, kemik, boynuz, fildişi, mercan, bağırsak, vb.)	0,00	0,00
87	Motorlu kara taşıtları, traktörler, bisikletler, motosikletler ve diğer kara taşıtları; bunların aksam, parça, aksesuarı	0,12	0,00
6	Canlı ağaçlar ve diğer bitkiler; yumrular, kökler ve benzerleri; kesme çiçekler ve süs yaprakları	0,00	0,00
14	Örülmeye elverişli bitkisel maddeler; tarifenin başka yerinde belirtilmeyen veya yer almayan bitkisel ürünler	0,00	0,00
34	Sabunlar, yüzey-aktif organik maddeler, yıkama-yağlama müstahzarları, mumlar, bakım müstahzarları, dişçilik müstahzarları	0,00	0,00
18	Kakao ve kakao müstahzarları	0,00	0,00
16	Et, balık, kabuklu hayvanlar, yumuşakçalar veya diğer su omurgasızlarının müstahzarları	0,00	0,00
22	Meşrubat, alkollü içkiler ve sirke	0,00	0,00
93	Silahlar ve mühimmat; bunların aksam, parça ve aksesuarı	0,00	0,00
2	Etler ve yenilen sakatat	0,00	0,00
43	Kürkler ve taklit kürkleri; bunların mamulleri	-0,01	0,00
26	Metal cevherleri, cüruf ve kül	0,00	0,00
3	Balıklar, kabuklu hayvanlar, yumuşakçalar ve suda yaşayan diğer omurgasız hayvanlar	0,00	0,00

21	Yenilen çeşitli gıda müstahzarları (kahve hülusalaları, çay hülusalaları, mayalar, soslar, diyet mamaları, vb.)	0,00	0,00
70	Cam ve cam eşya	-0,02	0,00
4	Süt ürünleri; yumurtalar; tabii bal; diğer yenilebilir hayvansal menşeli ürünler	0,00	0,00
24	Tütün ve tütün yerine geçen işlenmiş maddeler	-0,01	0,00
58	Özel dokunmuş mensucat; tuftedilmiş dokunabilir mensucat;dantela;duvar halıları; şeritçi ve kaytancı eşyası; işlemler	0,00	0,00
17	Şeker ve şeker mamulleri	0,00	0,00
69	Seramik mamulleri	0,00	-0,01
68	Taş, alçı, çimento, amyant, mika veya benzeri maddelerden eşya	0,00	-0,01
7	Yenilen sebzeler ve bazı kök ve yumrular	-0,04	-0,01
19	Hububat, un, nişasta veya süt müstahzarları; pastacılık ürünleri	-0,01	-0,01
11	Değirmencilik ürünleri; malt; nişasta; inülin; buğday gluteni	-0,02	-0,01
94	Mobilyalar, yatak takımları; aydınlatma cihazları; reklam lambaları, ışıklı tabelalar vb; prefabrik yapılar	0,00	-0,01
60	Örme eşya	-0,01	-0,01
57	Halılar ve diğer dokumaya elverişli maddelerden yer kaplamaları	-0,03	-0,02
20	Sebzeler, meyvalar, sert kabuklu meyvalar ve bitkilerin diğer kısımlarından elde edilen müstahzarlar	-0,04	-0,02
63	Dokunabilir maddelerden hazır eşya; takımlar; kullanılmış giyim ve dokunmuş diğer eşya; paçavralar	-0,04	-0,02
71	İnciler, kıymetli veya yarı kıymetli taşlar, kıymetli metaller; taklit mücevherci eşyası; metal paralar	0,00	-0,02
25	Tuz; kükürt; topraklar ve taşlar; alçılar, kireçler ve çimento	-0,03	-0,02
73	Demir veya çelikten eşya	0,01	-0,04
8	Yenilen meyvalar ve yenilen sert kabuklu meyvalar; turunçgillerin ve kavunların ve karpuzların kabukları	-0,11	-0,04
62	Örülmemiş giyim eşyası ve aksesuarı	-0,14	-0,04
61	Örme giyim eşyası ve aksesuarı	-0,23	-0,08
	Toplam	1,00	1,00

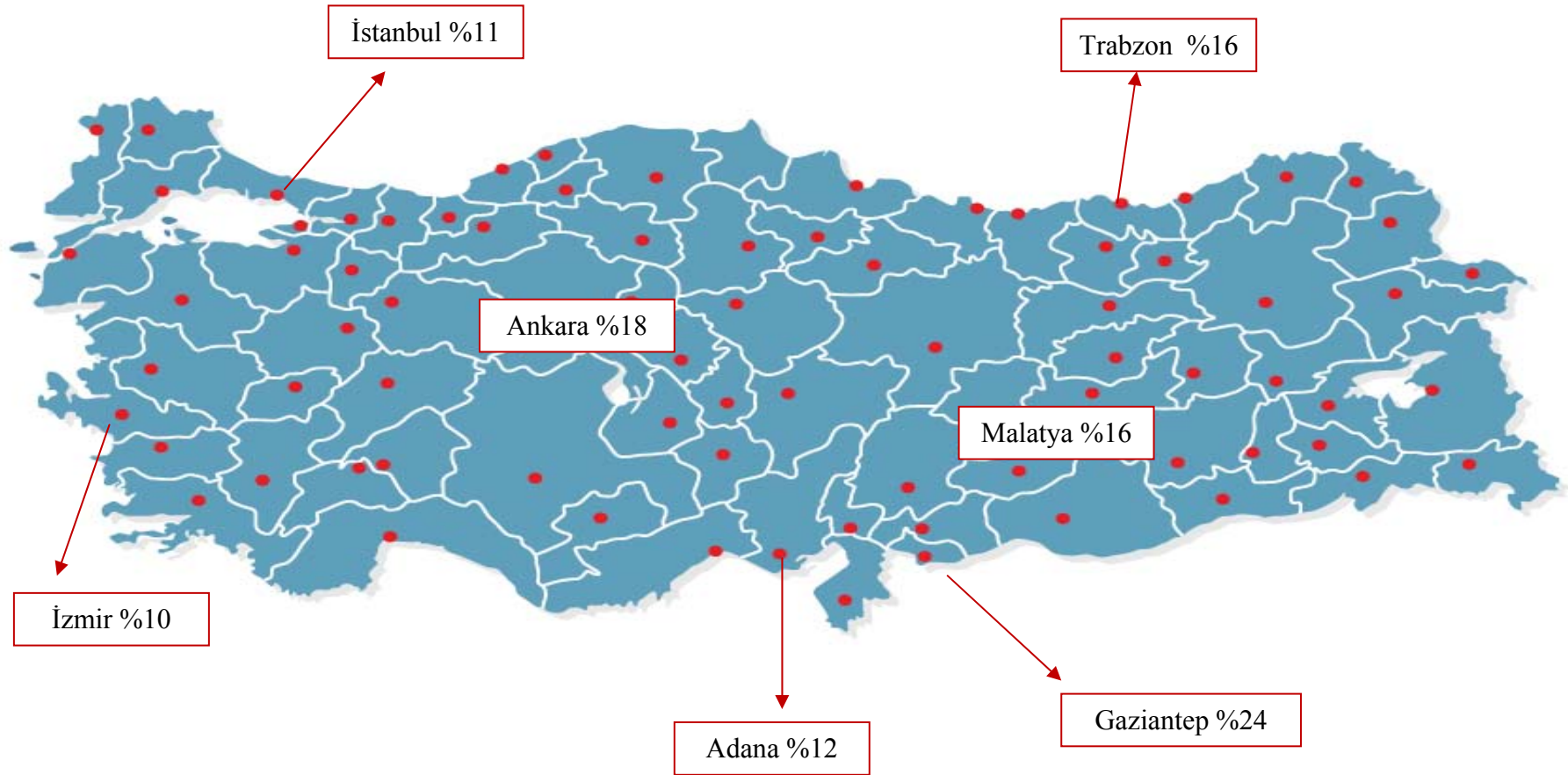
Tablo A.2. Gümrük Birliği'nin Fasıllar Bazında Dış Ticaret Dengesine Etkisi
(HS Rev.2)

Kaynak: TÜİK Dış Ticaret İstatistikleri

Şekil B.1. Tarım, madencilik ve imalat sanayii ürünlerinin toplam ihracat içindeki payı (USSS Rev. 1)
Kaynak: TÜİK Dış Ticaret İstatistikleri

Şekil B. 2. 7 Coğrafi Bölgeden Seçilen 7 İlin Son 10 Yılda İhracat Artış Performansı
Kaynak: TİM istatistikleri ve kendi hesaplamalarımız

Tablo A.3. 1980-2011 Döneminde Brezilya'nın Dış Ticaretinde Değişmeler

<i>Yıl</i>	<i>İhracat (Milyar \$)</i>	<i>Değ. (%)</i>	<i>İthalat (Milyar \$)</i>	<i>Değ. (%)</i>	<i>Dış Ticaret Dengesi</i>	<i>Dış Ticaret Hacmi</i>	<i>İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (%)</i>	<i>İhracat Artış Oranı/ İthalat Artış Oranı</i>	<i>Dış Ticaret Açığı/Dış Ticaret Hacmi (%)</i>
1980	20,1		25,0		-4,8	45,1	81		-11
1981	23,3	15,7	24,1	-3,5	-0,8	47,4	97	-4,4	-2
1982	20,2	-13,4	21,1	-12,5	-0,9	41,2	96	1,1	-2
1983	21,9	8,5	16,8	-20,3	5,1	38,7	130	-0,4	13
1984	27,0	23,3	15,2	-9,5	11,8	42,2	178	-2,5	28
1985	25,6	-5,1	14,3	-5,8	11,3	40,0	179	0,9	28
1986	22,3	-12,8	15,6	8,5	6,8	37,9	144	-1,5	18
1987	26,2	17,3	16,6	6,6	9,6	42,8	158	2,6	23
1988	33,5	27,7	16,1	-3,2	17,4	49,5	209	-8,7	35
1989	34,4	2,7	19,9	23,8	14,5	54,3	173	0,1	27
1990	31,4	-8,6	22,5	13,3	8,9	53,9	139	-0,6	16
1991	31,6	0,7	23,0	1,9	8,7	54,6	138	0,3	16
1992	35,8	13,2	23,1	0,5	12,7	58,9	155	25,7	22
1993	38,6	7,7	27,7	20,3	10,8	66,3	139	0,4	16
1994	43,5	12,9	36,0	29,8	7,5	79,5	121	0,4	9
1995	46,5	6,8	54,1	50,4	-7,6	100,6	86	0,1	-8
1996	47,7	2,7	56,8	4,9	-9,0	104,5	84	0,5	-9
1997	53,0	11,0	63,3	11,4	-10,3	116,3	84	1,0	-9
1998	51,1	-3,5	61,1	-3,4	-10,0	112,3	84	1,0	-9
1999	48,0	-6,1	51,9	-15,1	-3,9	99,9	92	0,4	-4
2000	55,1	14,7	59,1	13,8	-4,0	114,1	93	1,1	-3
2001	58,2	5,7	58,6	-0,7	-0,4	116,9	99	-8,2	0
2002	60,4	3,7	49,7	-15,2	10,6	110,1	121	-0,2	10
2003	73,1	21,1	50,9	2,3	22,2	123,9	144	9,2	18
2004	96,7	32,3	66,4	30,6	30,2	163,1	146	1,1	19
2005	118,5	22,6	77,6	16,9	40,9	196,2	153	1,3	21
2006	137,8	16,3	95,8	23,5	42,0	233,6	144	0,7	18
2007	160,6	16,6	126,6	32,1	34,0	287,3	127	0,5	12
2008	197,9	23,2	182,4	44,0	15,6	380,3	109	0,5	4
2009	153,0	-22,7	133,7	-26,7	19,3	286,7	114	0,9	7
2010	201,9	32,0	191,5	43,3	10,4	393,5	105	0,7	3
2011	256,0	26,8	236,9	23,7	19,2	492,9	108	1,1	4

Kaynak: DTÖ istatistikleri ve kendi hesaplamalarımız

Tablo A.4. 1980-2011 Döneminde Rusya'nın Dış Ticaretinde Değişmeler

<i>Yıl</i>	<i>İhracat</i>	<i>Değ. (%)</i>	<i>İthalat</i>	<i>Değ. (%)</i>	<i>Dış Ticaret Dengesi</i>	<i>Dış Ticaret Hacmi</i>	<i>İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (%)</i>	<i>İhracat Artış Oranı/İthalat Artış Oranı</i>	<i>Dış Ticaret Açığı/Dış Ticaret Hacmi (%)</i>
1994 ³⁵	67,5		50,5		17,0	118,1	134		14
1995	81,1	20,1	60,9	20,6	20,2	142,0	133	1,0	14
1996	88,6	9,3	68,8	12,9	19,8	157,4	129	0,7	13
1997	88,3	-0,3	73,6	7,0	14,7	161,9	120	0,0	9
1998	74,9	-15,2	58,0	-21,2	16,9	132,9	129	0,7	13
1999	75,7	1,0	39,5	-31,9	36,1	115,2	191	0,0	31
2000	105,6	39,5	44,7	13,0	60,9	150,2	236	3,1	41
2001	101,9	-3,5	53,8	20,4	48,1	155,6	190	-0,2	31
2002	107,3	5,3	61,0	13,4	46,3	168,3	176	0,4	28
2003	135,9	26,7	76,1	24,8	59,9	212,0	179	1,1	28
2004	183,2	34,8	97,4	28,0	85,8	280,6	188	1,2	31
2005	243,8	33,1	125,4	28,8	118,4	369,2	194	1,1	32
2006	303,6	24,5	164,3	31,0	139,3	467,8	185	0,8	30
2007	354,4	16,8	223,5	36,0	130,9	577,9	159	0,5	23
2008	471,6	33,1	291,9	30,6	179,7	763,5	162	1,1	24
2009	303,4	-35,7	191,8	-34,3	111,6	495,2	158	1,0	23
2010	400,6	32,1	248,6	29,6	152,0	649,3	161	1,1	23
2011	522,0	30,3	323,8	30,2	198,2	845,8	161	1,0	23

Kaynak: DTÖ istatistikleri ve kendi hesaplamalarımız

³⁵ Dünya Ticaret Örgütü web sitesinde Rusya'nın 1994 yılından itibaren dış ticaret verileri mevcuttur. Ayrıntılı bilgi için bkz. www.wto.org

Tablo A.5. 1980-2011 Döneminde Hindistan'ın Dış Ticaretinde Değişmeler

<i>Yıllar</i>	<i>İhracat (Milyar \$)</i>	<i>Değ. (%)</i>	<i>İthalat (Milyar \$)</i>	<i>Değ. (%)</i>	<i>Dış Ticaret Dengesini</i>	<i>Dış Ticaret Hacmi</i>	<i>İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (%)</i>	<i>İhracat Artış Oranı/ İthalat Artış Oranı</i>	<i>Dış Ticaret Açığı/Dış Ticaret Hacmi (%)</i>
1980	8,6		14,9		-6,3	23,5	58		-27%
1981	8,3	-3,4%	15,4	3,7%	-7,1	23,7	54	-0,9	-30%
1982	9,4	12,8%	14,8	-4,1%	-5,4	24,1	63	-3,1	-22%
1983	9,1	-2,2%	14,1	-4,9%	-4,9	23,2	65	0,5	-21%
1984	9,9	8,4%	15,3	9,0%	-5,4	25,2	65	0,9	-21%
1985	9,1	-7,8%	15,9	3,9%	-6,8	25,1	57	-2,0	-27%
1986	9,4	2,8%	15,4	-3,2%	-6,0	24,8	61	-0,9	-24%
1987	11,3	20,2%	16,7	8,1%	-5,4	28,0	68	2,5	-19%
1988	13,3	17,9%	19,1	14,8%	-5,8	32,5	70	1,2	-18%
1989	15,8	18,9%	20,5	7,2%	-4,7	36,4	77	2,6	-13%
1990	18,0	13,4%	23,6	14,8%	-5,6	41,5	76	0,9	-14%
1991	17,7	-1,3%	20,4	-13,3%	-2,7	38,2	87	0,1	-7%
1992	19,6	10,7%	23,6	15,3%	-4,0	43,2	83	0,7	-9%
1993	21,6	9,9%	22,8	-3,4%	-1,2	44,4	95	-3,0	-3%
1994	25,0	16,0%	26,8	17,8%	-1,8	51,9	93	0,9	-4%
1995	30,6	22,4%	34,7	29,3%	-4,1	65,3	88	0,8	-6%
1996	33,1	8,1%	37,9	9,3%	-4,8	71,0	87	0,9	-7%
1997	35,0	5,7%	41,4	9,2%	-6,4	76,4	84	0,6	-8%
1998	33,4	-4,5%	43,0	3,7%	-9,5	76,4	78	-1,2	-12%
1999	35,7	6,7%	47,0	9,3%	-11,3	82,6	76	0,7	-14%
2000	42,4	18,8%	51,5	9,7%	-9,1	93,9	82	1,9	-10%
2001	43,4	2,3%	50,4	-2,2%	-7,0	93,8	86	-1,1	-7%
2002	49,3	13,6%	56,5	12,2%	-7,3	105,8	87	1,1	-7%
2003	59,0	19,7%	72,6	28,4%	-13,6	131,5	81	0,7	-10%
2004	76,6	30,0%	99,8	37,5%	-23,1	176,4	77	0,8	-13%
2005	99,6	30,0%	142,9	43,2%	-43,3	242,5	70	0,7	-18%
2006	121,8	22,3%	178,4	24,9%	-56,6	300,2	68	0,9	-19%
2007	150,2	23,3%	229,4	28,6%	-79,2	379,5	65	0,8	-21%
2008	194,8	29,7%	321,0	40,0%	-126,2	515,9	61	0,7	-24%
2009	164,9	-15,4%	257,2	-19,9%	-92,3	422,1	64	0,8	-22%
2010	226,4	37,3%	350,2	36,2%	-123,9	576,6	65	1,0	-21%
2011	304,6	34,6%	462,6	32,1%	-158,0	767,2	66	1,1	-21%

Kaynak: DTÖ istatistikleri ve kendi hesaplamalarımız

Tablo A.6. 1980-2011 Döneminde Çin'in Dış Ticaretinde Değişmeler

<i>Yıllar</i>	<i>İhracat (Milyar \$)</i>	<i>Değ. (%)</i>	<i>İthalat (Milyar \$)</i>	<i>Değ. (%)</i>	<i>Dış Ticaret Dengesi</i>	<i>Dış Ticaret Hacmi</i>	<i>İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (%)</i>	<i>İhracat Artış Oranı/ İthalat Artış Oranı</i>	<i>Dış Ticaret Açığı/Dış Ticaret Hacmi</i>
1980	18,1		19,9		-1,8	38,0	91		-5%
1981	22,0	21,6	22,0	10,4%	0,0	44,0	100	2,1	0%
1982	22,3	1,4	19,3	-12,4%	3,0	41,6	116	-0,1	7%
1983	22,2	-0,4	21,4	10,9%	0,8	43,6	104	0,0	2%
1984	26,1	17,6	27,4	28,1%	-1,3	53,5	95	0,6	-2%
1985	27,4	4,6	42,3	54,1%	-14,9	69,6	65	0,1	-21%
1986	30,9	13,1	42,9	1,5%	-12,0	73,8	72	8,5	-16%
1987	39,4	27,5	43,2	0,7%	-3,8	82,7	91	37,8	-5%
1988	47,5	20,5	55,3	27,9%	-7,8	102,8	86	0,7	-8%
1989	52,5	10,6	59,1	7,0%	-6,6	111,7	89	1,5	-6%
1990	62,1	18,2	53,3	-9,8%	8,7	115,4	116	-1,9	8%
1991	71,9	15,8	63,8	19,6%	8,1	135,7	113	0,8	6%
1992	84,9	18,1	80,6	26,3%	4,4	165,5	105	0,7	3%
1993	91,7	8,0	104,0	29,0%	-12,2	195,7	88	0,3	-6%
1994	121,0	31,9	115,6	11,2%	5,4	236,6	105	2,8	2%
1995	148,8	23,0	132,1	14,2%	16,7	280,9	113	1,6	6%
1996	151,0	1,5	138,8	5,1%	12,2	289,9	109	0,3	4%
1997	182,8	21,0	142,4	2,5%	40,4	325,2	128	8,2	12%
1998	183,7	0,5	140,2	-1,5%	43,5	323,9	131	-0,3	13%
1999	194,9	6,1	165,7	18,2%	29,2	360,6	118	0,3	8%
2000	249,2	27,8	225,1	35,8%	24,1	474,3	111	0,8	5%
2001	266,1	6,8	243,6	8,2%	22,5	509,7	109	0,8	4%
2002	325,6	22,4	295,2	21,2%	30,4	620,8	110	1,1	5%
2003	438,2	34,6	412,8	39,8%	25,5	851,0	106	0,9	3%
2004	593,3	35,4	561,2	36,0%	32,1	1.154,6	106	1,0	3%
2005	762,0	28,4	660,0	17,6%	102,0	1.421,9	115	1,6	7%
2006	969,0	27,2	791,5	19,9%	177,5	1.760,4	122	1,4	10%
2007	1.220,5	26,0	956,1	20,8%	264,3	2.176,6	128	1,2	12%
2008	1.430,7	17,2	1.132,6	18,5%	298,1	2.563,3	126	0,9	12%
2009	1.201,6	-16,0	1.005,9	-11,2%	195,7	2.207,5	119	1,4	9%
2010	1.577,8	31,3	1.395,1	38,7%	182,7	2.972,9	113	0,8	6%
2011	1.898,4	20,3	1.743,5	25,0%	154,9	3.641,9	109	0,8	4%

Kaynak: DTÖ istatistikleri ve kendi hesaplamalarımız

Tablo A.7. 1980-2011 Döneminde Güney Kore'nin Dış Ticaretinde Değişmeler

<i>Yıllar</i>	<i>İhracat (Milyar \$)</i>	<i>Değ. (%)</i>	<i>İthalat (Milyar \$)</i>	<i>Değ. (%)</i>	<i>Dış Ticaret Dengesi</i>	<i>Dış Ticaret Hacmi</i>	<i>İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (%)</i>	<i>İhracat Artış Oranı/ İthalat Artış Oranı</i>	<i>Dış Ticaret Açığı/Dış Ticaret Hacmi (%)</i>
1980	17,5		22,3		-4,8	39,8	79		-12
1981	21,3	21,4	26,1	17,2	-4,9	47,4	81	1,2	-10
1982	21,9	2,8	24,3	-7,2	-2,4	46,1	90	-0,4	-5
1983	24,4	11,9	26,2	8,0	-1,7	50,6	93	1,5	-3
1984	29,2	19,6	30,6	16,9	-1,4	59,9	95	1,2	-2
1985	30,3	3,5	31,1	1,6	-0,9	61,4	97	2,2	-1
1986	34,7	14,6	31,6	1,4	3,1	66,3	110	10,2	5
1987	47,3	36,2	41,0	29,9	6,3	88,3	115	1,2	7
1988	60,7	28,4	51,8	26,3	8,9	112,5	117	1,1	8
1989	62,4	2,8	61,5	18,6	0,9	123,8	101	0,1	1
1990	65,0	4,2	69,8	13,6	-4,8	134,9	93	0,3	-4
1991	71,9	10,5	81,5	16,7	-9,7	153,4	88	0,6	-6
1992	76,6	6,6	81,8	0,3	-5,1	158,4	94	21,6	-3
1993	82,2	7,3	83,8	2,5	-1,6	166,0	98	3,0	-1
1994	96,0	16,8	102,3	22,1	-6,3	198,4	94	0,8	-3
1995	125,1	30,3	135,1	32,0	-10,1	260,2	93	0,9	-4
1996	129,7	3,7	150,3	11,3	-20,6	280,1	86	0,3	-7
1997	136,2	5,0	144,6	-3,8	-8,5	280,8	94	-1,3	-3
1998	132,3	-2,8	93,3	-35,5	39,0	225,6	142	0,1	17
1999	143,7	8,6	119,8	28,4	23,9	263,4	120	0,3	9
2000	172,3	19,9	160,5	34,0	11,8	332,7	107	0,6	4
2001	150,4	-12,7	141,1	-12,1	9,3	291,5	107	1,0	3
2002	162,5	8,0	152,1	7,8	10,3	314,6	107	1,0	3
2003	193,8	19,3	178,8	17,6	15,0	372,6	108	1,1	4
2004	253,8	31,0	224,5	25,5	29,4	478,3	113	1,2	6
2005	284,4	12,0	261,2	16,4	23,2	545,7	109	0,7	4
2006	325,5	14,4	309,4	18,4	16,1	634,8	105	0,8	3
2007	371,5	14,1	356,8	15,3	14,6	728,3	104	0,9	2
2008	422,0	13,6	435,3	22,0	-13,3	857,3	97	0,6	-2
2009	363,5	-13,9	323,1	-25,8	40,4	686,6	113	0,5	6
2010	466,4	28,3	425,2	31,6	41,2	891,6	110	0,9	5
2011	555,2	19,0	524,4	23,3	30,8	1.079,6	106	0,8	3

Kaynak: DTÖ istatistikleri ve kendi hesaplamalarımız

Tablo A.8. 1980-2011 Döneminde Meksika'nın Dış Ticaretinde Değişmeler

<i>Yıllar</i>	<i>İhracat (Milyar \$)</i>	<i>Değ. (%)</i>	<i>İthalat (Milyar \$)</i>	<i>Değ. (%)</i>	<i>Dış Ticaret Dengesi</i>	<i>Dış Ticaret Hacmi</i>	<i>İhracatın İthalatı Karşılama Oranı</i>	<i>İhracat Artış Oranı/ İthalat Artış Oranı</i>	<i>Dış Ticaret Açığı/Dış Ticaret Hacmi (%)</i>
1980	18,0		22,1		-4,1	40,2	81		-10
1981	23,3	29,3	28,5	28,5	-5,2	51,8	82	1,0	-10
1982	24,1	3,2	17,7	-37,7	6,3	41,8	136	-0,1	15
1983	26,0	7,9	12,5	-29,7	13,5	38,4	208	-0,3	35
1984	29,1	12,1	16,7	33,8	12,4	45,8	174	0,4	27
1985	26,8	-8,1	19,1	14,5	7,6	45,9	140	-0,6	17
1986	21,8	-18,5	17,6	-8,1	4,2	39,4	124	2,3	11
1987	27,6	26,6	19,7	12,1	7,9	47,3	140	2,2	17
1988	30,7	11,2	29,4	49,3	1,3	60,1	104	0,2	2
1989	35,2	14,6	36,4	23,8	-1,2	71,6	97	0,6	-2
1990	40,7	15,8	43,5	19,6	-2,8	84,3	93	0,8	-3
1991	42,7	4,9	51,7	18,8	-9,0	94,4	83	0,3	-10
1992	46,2	8,2	64,2	24,1	-18,0	110,4	72	0,3	-16
1993	51,9	12,3	67,5	5,2	-15,7	119,4	77	2,4	-13
1994	60,9	17,3	82,0	21,4	-21,1	142,9	74	0,8	-15
1995	79,5	30,6	74,4	-9,2	5,1	154,0	107	-3,3	3
1996	96,0	20,7	92,0	23,6	4,0	188,0	104	0,9	2
1997	110,4	15,0	113,1	23,0	-2,7	223,6	98	0,7	-1
1998	117,5	6,4	129,1	14,1	-11,6	246,5	91	0,5	-5
1999	136,4	16,1	146,1	13,2	-9,7	282,5	93	1,2	-3
2000	166,4	22,0	179,5	22,9	-13,1	345,8	93	1,0	-4
2001	158,5	-4,7	173,0	-3,6	-14,5	331,6	92	1,3	-4
2002	160,7	1,3	173,1	0,0	-12,4	333,8	93	49,2	-4
2003	165,4	2,9	175,0	1,1	-9,6	340,4	94	2,6	-3
2004	188,0	13,7	202,3	15,6	-14,3	390,2	93	0,9	-4
2005	214,2	14,0	228,2	12,8	-14,0	442,4	94	1,1	-3
2006	250,0	16,7	263,5	15,4	-13,5	513,4	95	1,1	-3
2007	271,8	8,7	290,2	10,2	-18,4	562,1	94	0,9	-3
2008	291,3	7,2	318,3	9,7	-27,0	609,6	92	0,7	-4
2009	229,7	-21,1	241,5	-24,1	-11,8	471,2	95	0,9	-3
2010	298,3	29,9	310,2	28,4	-11,9	608,5	96	1,0	-2
2011	349,6	17,2	361,1	16,4	-11,5	710,6	97	1,0	-2

Kaynak: DTÖ istatistikleri ve kendi hesaplamalarımız

Tablo A.9. AB 27'nin Türkiye'nin Toplam İhracatından Aldığı Pay

	AB-27 (İhracat Milyar \$)	Toplam İhracat (Milyar \$)	AB 27'nin Toplam İhracattan Aldığı Pay
1980	1.668	2.910	57,3%
1981	1.807	4.703	38,4%
1982	2.089	5.746	36,4%
1983	2.326	5.728	40,6%
1984	3.071	7.134	43,0%
1985	3.509	7.958	44,1%
1986	3.560	7.457	47,7%
1987	5.270	10.190	51,7%
1988	5.618	11.662	48,2%
1989	5.887	11.625	50,6%
1990	7.485	12.959	57,8%
1991	7.784	13.593	57,3%
1992	8.477	14.715	57,6%
1993	8.272	15.345	53,9%
1994	9.389	18.106	51,9%
1995	12.207	21.637	56,4%
1996	12.563	23.224	54,1%
1997	13.435	26.261	51,2%
1998	14.809	26.974	54,9%
1999	15.424	26.587	58,0%
2000	15.664	27.775	56,4%
2001	17.546	31.334	56,0%
2002	20.415	36.059	56,6%
2003	27.394	47.253	58,0%
2004	36.581	63.167	57,9%
2005	41.365	73.476	56,3%
2006	47.935	85.535	56,0%
2007	60.399	107.272	56,3%
2008	63.390	132.027	48,0%
2009	47.013	102.143	46,0%
2010	52.685	113.883	46,3%
2011	62.347	134.907	46,2%
2012	59.199	152.464	38,8%

Kaynak: TÜİK Dış Ticaret istatistikleri ve kendi hesaplamalarımız

Tablo A.10. 2002 yılında 7 Bölgeden Seçilmiş İllerin İlk 3 Sektörde İhraç Ettiği Ürünler ve Kilogram Fiyatları

Bölge	İl	Sektör	Kod	GTIP Adı	İhracat (Bin \$)	Kg Fiyatı
Marmara	İstanbul	Hazırgiyim ve Konfeksiyon	61	Örme giyim eşyası ve aksesuarı	3.822.938	14
			62	Örülmemiş giyim eşyası ve aksesuarı	2.450.643	16
			63	Dokunabilir maddelerden hazır eşya; takımlar	414.486	4
			94	Mobilyalar, yatak takımları; aydınlatma cihazları; reklam lambaları, ışıklı tabelalar vb; prefabrik yapılar	9.070	5
			96	Çeşitli mamul eşya	6.296	5
			65	Başlıklar ve aksamı (şapka, kasket, koruyucu başlıklar vb.)	2.619	10
			67	Hazırlanmış ince ve kalın kuş tüyleri ve bunlardan eşya	53	75
			95	Oyuncaklar, oyun ve spor malzemeleri; bunların aksamı	3	10
Marmara	İstanbul	Demir ve Demir Dışı Metaller	72	Demir ve çelik	1.568.667	0
			73	Demir veya çelikten eşya	527.741	1
			76	Aluminyum ve alüminyumdan eşya	255.671	2
			74	Bakır ve bakırdan eşya	78.261	2
			83	Adi metallerden çeşitli eşya (kilit, kasa, mobilya tertibatı, vb.)	76.425	2
			86	Demiryolu vb hatlara ait taşıtlar ve malzemeler, bunların aksam-parçaları; mekanik trafik sinyalizasyon cihazları	21.832	1
			94	Mobilyalar, yatak takımları; aydınlatma cihazları; reklam lambaları, ışıklı tabelalar vb; prefabrik yapılar	21.687	1
			82	Adi metallerden aletler, bıçakçı eşyası ve sofr takımları; adi metallerden bunların aksam ve parçaları	17.131	5
			39	Plastikler ve mamulleri	3.526	2
			79	Çinko ve çinkodan eşya	3.239	1

Marmara	İstanbul	Elektrik-Elektronik,Mak.ve Bilişim	85	Elektrikli makina ve cihazlar, ses kaydetme-verme, televizyon görüntü-ses kaydetme-verme cihazları;aksam-parça-aksesuarı	1.332.026	5
			84	Nükleer reaktörler, kazanlar, makinalar, mekanik cihazlar ve aletler; bunların aksam ve parçaları	402.242	3
			90	Optik, fotoğraf, sinema, ölçü, kontrol, ayar, tıbbi, cerrahi alet ve cihazlar; bunların aksam, parça ve aksesuarı	30.841	10
			91	Saatler ve bunların aksam ve parçaları	2.768	11
			96	Çeşitli mamul eşya	46	1
			92	Müzik aletleri; bunların aksam, parça ve aksesuarı	41	23
Marmara	Bursa	Otomotiv Endüstrisi	87	Motorlu kara taşıtları, traktörler, bisikletler, motosikletler ve diğer kara taşıtları; bunların aksam, parça, aksesuarı	1.560.268	6
			84	Nükleer reaktörler, kazanlar, makinalar, mekanik cihazlar ve aletler; bunların aksam ve parçaları	319.194	54
			94	Mobilyalar, yatak takımları; aydınlatma cihazları; reklam lambaları, ışıklı tabelalar vb; prefabrik yapılar	53.240	4
			85	Elektrikli makina ve cihazlar, ses kaydetme-verme, televizyon görüntü-ses kaydetme-verme cihazları;aksam-parça-aksesuarı	43.083	7
			83	Adi metallerden çeşitli eşya (kilit, kasa, mobilya tertibatı, vb.)	2.326	5
			73	Demir veya çelikten eşya	1.151	2
			70	Cam ve cam eşya	1.134	4
			86	Demiryolu vb hatlara ait taşıtlar ve malzemeler, bunların aksam-parçaları; mekanik trafik sinyalizasyon cihazları	439	8
			40	Kauçuk ve kauçuktan eşya	349	3
			89	Gemiler ve suda yüzen taşıt ve araçlar	314	5

Ege	İzmir	Hazırgiyim ve Konfeksiyon	61	Örme giyim eşyası ve aksesuarı	341.581	16
			62	Örülmemiş giyim eşyası ve aksesuarı	236.705	0
			63	Dokunabilir maddelerden hazır eşya; takımlar; kullanılmış giyim ve dokunmuş diğer eşya; paçavralar	64.018	5
			96	Çeşitli mamul eşya (hijyenik havlu, bebek bezi, kalem, çakmak, fermuar, fırça vb.)	1.333	9
			65	Başlıklar ve aksamı (şapka, kasket, koruyucu başlıklar vb.)	845	5
			94	Mobilyalar, yatak takımları; aydınlatma cihazları; reklam lambaları, ışıklı tabelalar vb; prefabrik yapılar	358	3
Ege	İzmir	Tütün	24	Tütün ve tütün yerine geçen işlenmiş maddeler	347.241	3
Ege	İzmir	Kimyevi Maddeler ve Mamulleri	29	Organik kimyasal ürünler	78.773	0
			39	Plastikler ve mamulleri	67.164	2
			27	Mineral yakıtlar, mineral yağlar ve bunların damıtılmasından elde edilen ürünler; bitümenli maddeler; mineral mumlar	30.493	0
			34	Sabunlar, yüzey-aktif organik maddeler, yıkama-yağlama müstahzarları, mumlar,bakım müstahzarları, dişçilik müstahzarları	22.206	1
			32	Debagatte ve boyacılıkta kullanılan hülasalar; tanenler; boyalar, pigmentler,vb; vernikler, vb; macunlar; mürekkepler	20.984	1
			38	Muhtelif kimyasal maddeler (biodizel, yangın söndürme maddeleri, dezenfektanlar, haşarat öldürücüler, vb.)	14.446	0
			28	Anorganik kimyasallar; kıymetli metal, radyoaktif element, metal ve izotopların organik-anorganik bileşikleri	5.271	0
			40	Kauçuk ve kauçuktan eşya	4.165	3
			90	Optik, fotoğraf, sinema, ölçü, kontrol, ayar, tıbbi, cerrahi alet ve cihazlar; bunların aksam, parça ve aksesuarı	3.872	24
			31	Gübreler	1.809	0

İç Anadolu	Ankara	Otomotiv Endüstrisi	87	Motorlu kara taşıtları, traktörler, bisikletler, motosikletler ve diğer kara taşıtları; bunların aksam, parça, aksesuarı	128.572	6
			88	Hava taşıtları, uzay taşıtları ve bunların aksam ve parçalar	49.243	348
			40	Kauçuk ve kauçuktan eşya	10.459	2
			86	Demiryolu vb hatlara ait taşıtlar ve malzemeler, bunların aksam-parçaları	10.090	6
			84	Nükleer reaktörler, kazanlar, makinalar, mekanik cihazlar ve aletler; bunların aksam ve parçaları	8.651	2
			85	Elektrikli makina ve cihazlar, ses kaydetme-verme, televizyon görüntü-ses kaydetme-verme cihazları;aksam-parça-aksesuarı	6.867	1
			70	Cam ve cam eşya	3.533	2
			73	Demir veya çelikten eşya	218	1
			90	Optik, fotoğraf, sinema, ölçü, kontrol, ayar, tıbbi, cerrahi alet ve cihazlar; bunların aksam, parça ve aksesuarı	73	38
			83	Adi metallerden çeşitli eşya (kilit, kasa, mobilya tertibatı, vb.)	67	20
İç Anadolu	Ankara	Makine ve Aksamları	87	Motorlu kara taşıtları, traktörler, bisikletler, motosikletler ve diğer kara taşıtları; bunların aksam, parça, aksesuarı	110.804	38
			84	Nükleer reaktörler, kazanlar, makinalar, mekanik cihazlar ve aletler	65.852	3
			93	Silahlar ve mühimmat; bunların aksam, parça ve aksesuarı	6.548	4
			95	Oyuncaklar, oyun ve spor malzemeleri; bunların aksam, parça ve aksesuarı	546	3
			85	Elektrikli makina ve cihazlar, ses kaydetme-verme, televizyon görüntü-ses kaydetme-verme cihazları;aksam-parça-aksesuarı	405	6
			90	Optik, fotoğraf, sinema, ölçü, kontrol, ayar, tıbbi, cerrahi alet ve cihazlar; bunların aksam, parça ve aksesuarı	15	15
			96	Çeşitli mamul eşya (hijyenik havlu, bebek bezi, kalem, çakmak, fermuar, fırça vb.)	3	3

İç Anadolu	Ankara	Kimyevi Maddeler ve Mamulleri	28	Anorganik kimyasallar; kıymetli metal, radyoaktif element, metal ve izotopların organik-anorganik bileşikleri	107.551	0
			39	Plastikler ve mamulleri	22.680	3
			29	Organik kimyasal ürünler	15.140	6
			31	Gübreler	2.591	0
			38	Muhtelif kimyasal maddeler (biodizel, yangın söndürme maddeleri vb.)	2.189	0
			32	Debagatte ve boyacılıkta kullanılan hülâsalar	1.712	1
			36	Barut ve patlayıcı maddeler; pirotekni mamulleri; kibritler; piroforik alaşımlar; ateş alıcı maddeler	1.585	2
			40	Kauçuk ve kauçuktan eşya	1.572	1
			34	Sabunlar, yüzey-aktif organik maddeler, yıkama-yağlama müstahzarları, mumlar,bakım müstahzarları, dişçilik müstahzarları	1.026	1
			27	Mineral yakıtlar, mineral yağlar ve bunların damıtılmasından elde edilen ürünler; bitümenli maddeler; mineral mumlar	812	0
Güneydoğu Anadolu	Gaziantep	Tekstil ve Hammaddeleri	55	Sentetik ve suni devamsız lifler	77.345	3
			52	Pamuk	30.358	2
			54	Sentetik ve suni filamentler, şeritler ve benzeri sentetik ve suni dokumaya elverişli maddeler	28.906	2
			56	Vatka, keçe ve dokunmamış mensucat; özel iplikler; sicim, kordon, ip, halat ve bunlardan mamul eşya	27.284	2
			58	Özel dokunmuş mensucat	10.555	9
			60	Örme eşya	7.305	4
			51	Yapağı ve yün, ince veya kaba hayvan kılı; at kılından iplik ve dokunmuş mensucat	660	1
			53	Dokumaya elverişli diğer bitkisel lifler; kağıt ipliği ve kağıt ipliğinden	470	1
			14	Örölmeye elverişli bitkisel maddeler; tarifenin başka yerinde belirtilmeyen veya yer almayan bitkisel ürünler	430	0
			59	Emdirilmiş, sıvanmış, kaplanmış veya lamine edilmiş dokunabilir mensucat; dokunabilir maddelerden teknik eşya	180	2

Güneydoğu Anadolu	Gaziantep	Halı	57	Halılar ve diğer dokumaya elverişli maddelerden yer kaplamaları	125.239	2
Güneydoğu Anadolu	Gaziantep	Hazırgiyim ve Konfeksiyon	63	Dokunabilir maddelerden hazır eşya; takımlar; kullanılmış giyim ve dokunmuş diğer eşya; paçavralar	47.182	3
			61	Örme giyim eşyası ve aksesuarı	11.185	6
			62	Örülmemiş giyim eşyası ve aksesuarı	4.219	5
			65	Başlıklar ve aksamı (şapka, kasket, koruyucu başlıklar vb.)	60	2
			96	Çeşitli mamul eşya	49	8
			94	Mobilyalar, yatak takımları; aydınlatma cihazları; reklam lambaları, ışıklı tabelalar vb; prefabrik yapılar	44	1
			67	Hazırlanmış ince ve kalın kuş tüyleri ve bunlardan eşya	6	1
Akdeniz	Adana	Tekstil ve Hammaddeleri	55	Sentetik ve suni devamsız lifler	118.654	4
			52	Pamuk	39.860	2
			54	Sentetik ve suni filamentler, şeritler ve benzeri sentetik ve suni dokumaya elverişli maddeler	38.812	1
			51	Yapağı ve yün, ince veya kaba hayvan kılı	7.525	8
			14	Örülmeye elverişli bitkisel maddeler; tarifinin başka yerinde belirtilmeyen veya yer almayan bitkisel ürünler	4.124	0
			58	Özel dokunmuş mensucat; tuftedilmiş dokunabilir mensucat;dantela;duvar halıları; şeritçi ve kaytancı eşyası; işlemler	3.329	8
			60	Örme eşya	502	5
			56	Vatka, keçe ve dokunmamış mensucat; özel iplikler	303	6
			53	Dokumaya elverişli diğer bitkisel lifler; kağıt ipliği ve kağıt ipliğinden	73	6
			59	Emdirilmiş, sıvanmış, kaplanmış veya lamine edilmiş dokunabilir mensucat; dokunabilir maddelerden teknik eşya	48	9

Akdeniz	Adana	Hazırgiyim ve Konfeksiyon	62	Örülmemiş giyim eşyası ve aksesuarı	41.174	19
			63	Dokunabilir maddelerden hazır eşya; takımlar; kullanılmış giyim ve dokunmuş diğer eşya; paçavralar	18.621	2
			61	Örme giyim eşyası ve aksesuarı	2.800	9
			94	Mobilyalar, yatak takımları; aydınlatma cihazları; reklam lambaları, ışıklı tabelalar vb; prefabrik yapılar	50	4
			96	Çeşitli mamul eşya (hijyenik havlu, bebek bezi, kalem, çakmak, fermuar, fırça vb.)	39	1
			65	Başlıklar ve aksamı (şapka, kasket, koruyucu başlıklar vb.)	8	4
Akdeniz	Adana	Kimyevi Maddeler ve Mamulleri	39	Plastikler ve mamulleri	34.236	1
			29	Organik kimyasal ürünler	9.831	0
			32	Debagatte ve boyacılıkta kullanılan hülasalar; tanenler; boyalar, pigmentler,vb; vernikler, vb; macunlar; mürekkepler	2.735	2
			34	Sabunlar, yüzey-aktif organik maddeler, yıkama-yağlama müstahzarları	648	1
			33	Uçucu yağlar ve rezinoitler; parfümeri, kozmetik veya tuvalet müstahzarları	341	13
			38	Muhtelif kimyasal maddeler (biodizel, yangın söndürme maddeleri, dezenfektanlar, haşarat öldürücüler, vb.)	257	1
			28	Anorganik kimyasallar; kıymetli metal, radyoaktif element, metal ve izotopların organik-anorganik bileşikleri	253	0
			40	Kauçuk ve kauçuktan eşya	242	0
			27	Mineral yakıtlar, mineral yağlar ve bunların damıtılmasından elde edilen ürünler; bitümenli maddeler; mineral mumlar	81	0
			35	Albüminoid maddeler; değişikliğe uğramış nişasta esaslı ürünler; tutkallar; enzimler	79	1

Karadeniz	Trabzon	Fındık ve Mamulleri	8	Yenilen meyvalar ve yenilen sert kabuklu meyvalar; turunçgillerin ve kavunların ve karpuzların kabukları	108.436	2
			20	Sebzeler, meyvalar, sert kabuklu meyvalar ve bitkilerin diğer kısımlarından elde edilen müstahzarlar	40.804	3
			11	Değirmencilik ürünleri; malt; nişasta; inülin; buğday gluteni	2.061	2
Karadeniz	Trabzon	Yaş Meyve ve Sebze	8	Yenilen meyvalar ve yenilen sert kabuklu meyvalar; turunçgillerin ve kavunların ve karpuzların kabukları	39.092	0
			7	Yenilen sebzeler ve bazı kök ve yumrular	22.834	0
			9	Kahve, çay, paraguay çayı ve baharat	15	1
Karadeniz	Trabzon	Hububat, Bakliyat, Yağlı Tohumlar ve Mamulleri	11	Değirmencilik ürünleri; malt; nişasta; inülin; buğday gluteni	1.313	0
			15	Hayvansal ve bitkisel katı ve sıvı yağlar; yemeklik katı yağlar; hayvansal ve bitkisel mumlar	1.037	1
			17	Şeker ve şeker mamulleri	904	1
			19	Hububat, un, nişasta veya süt müstahzarları; pastacılık ürünleri	365	1
			18	Kakao ve kakao müstahzarları	90	1
			21	Yenilen çeşitli gıda müstahzarları (kahve hülusalari, çay hülusalari, mayalar, soslar, diyet mamaları, vb.)	47	2
			23	Gıda sanayiinin kalıntı ve döküntüleri; hayvanlar için hazırlanmış kaba yemler	10	0

Doğu Anadolu	Malatya	Kuru Meyve ve Mamulleri	8	Yenilen meyvalar ve yenilen sert kabuklu meyvalar; turunçgillerin ve kavunların ve karpuzların kabukları	50.501	2
			12	Yağlı tohum ve meyvalar; muhtelif tane, tohum ve meyvalar; sanayiide ve tıpta kullanılan bitkiler; saman ve kaba yem	5.781	2
			20	Sebzeler, meyvalar, sert kabuklu meyvalar ve bitkilerin diğer kısımlarından elde edilen müstahzarlar	42	2
			11	Değirmencilik ürünleri; malt; nişasta; inülin; buğday gluteni	7	3
Doğu Anadolu	Malatya	Madencilik Ürünleri	72	Demir ve çelik	1.751	0
			25	Tuz; kükürt; topraklar ve taşlar; alçılar, kireçler ve çimento	126	0
			68	Taş, alçı, çimento, amyant, mika veya benzeri maddelerden eşya	77	0
			96	Çeşitli mamul eşya (hijyenik havlu, bebek bezi, kalem, çakmak, fermuar, fırça vb.)	6	3
			27	Mineral yakıtlar, mineral yağlar ve bunların damıtılmasından elde edilen ürünler; bitümenli maddeler; mineral mumlar	2	0
Doğu Anadolu	Malatya	Yaş Meyve ve Sebze	8	Yenilen meyvalar ve yenilen sert kabuklu meyvalar; turunçgillerin ve kavunların ve karpuzların kabukları	1.082	0
			7	Yenilen sebzeler ve bazı kök ve yumrular	426	0
			9	Kahve, çay, paraguay çayı ve baharat	2	4

Kaynak: TİM ve kendi hesaplamalarımız

Tablo A. 11. 2012 yılında 7 Bölgeden Seçilen İllerin İlk 3 Sektörde İhrac Ettiği Ürünler ve Kilogram Fiyatları

Bölge	İl	Sektör	Kod	GTIP Adı	İhracat (Bin \$)	Kg Fiyatı
Marmara	İstanbul	Hazırgiyim ve Konfeksiyon	61	Örme giyim eşyası ve aksesuarı	7.082.241	22
			62	Örülmemiş giyim eşyası ve aksesuarı	4.212.927	27
			63	Dokunabilir maddelerden hazır eşya; takımlar; kullanılmış giyim ve dokunmuş diğer eşya; paçavralar	722.958	6
			96	Çeşitli mamul eşya (hijyenik havlu, bebek bezi, kalem, çakmak, fermuar, fırça vb.)	40.518	14
			94	Mobilyalar, yatak takımları; aydınlatma cihazları; reklam lambaları, ışıklı tabelalar vb; prefabrik yapılar	27.874	9
			65	Başlıklar ve aksamı (şapka, kasket, koruyucu başlıklar vb.)	13.856	15
			95	Oyuncaklar, oyun ve spor malzemeleri; bunların aksam ve parçaları	150	7
			97	Sanat eserleri, kolleksiyon eşyası ve antikalar	44	37
Marmara	İstanbul	Çelik	72	Demir ve çelik	7.400.713	1
			73	Demir veya çelikten eşya	1.608.073	1
			39	Plastikler ve mamulleri	20.389	4
Marmara	İstanbul	Elektrik-Elektronik,Mak.ve Bilişim	85	Elektrikli makina ve cihazlar, ses kaydetme-verme, televizyon görüntü-ses kaydetme-verme cihazları;aksam-parça-aksesuarı	3.820.023	8
			84	Nükleer reaktörler, kazanlar, makinalar, mekanik cihazlar ve aletler; bunların aksam ve parçaları	2.071.221	4
			90	Optik, fotoğraf, sinema, ölçü, kontrol, ayar, tıbbi, cerrahi alet ve cihazlar; bunların aksam, parça ve aksesuarı	201.631	22
			27	Mineral yakıtlar, mineral yağlar ve bunların damıtılmasından elde edilen ürünler; bitümenli maddeler; mineral mumlar	192.376	3
			91	Saatler ve bunların aksam ve parçaları	16.228	38
			96	Çeşitli mamul eşya	746	4
			92	Müzik aletleri; bunların aksam, parça ve aksesuarı	86	13

Marmara	Bursa	Otomotiv Endüstrisi	87	Motorlu kara taşıtları, traktörler, bisikletler, motosikletler ve diğer kara taşıtları; bunların aksam, parça, aksesuarı	5.421.989	8
			84	Nükleer reaktörler, kazanlar, makinalar, mekanik cihazlar ve aletler; bunların aksam ve parçaları	1.102.168	33
			85	Elektrikli makina ve cihazlar, ses kaydetme-verme, televizyon görüntü-ses kaydetme-verme cihazları; aksam-parça-aksesuarı	351.136	15
			94	Mobilyalar, yatak takımları; aydınlatma cihazları; reklam lambaları, ışıklı tabelalar vb; prefabrik yapılar	152.559	6
			83	Adi metallerden çeşitli eşya (kilit, kasa, mobilya tertibatı, vb.)	36.884	9
			73	Demir veya çelikten eşya	16.527	1
			70	Cam ve cam eşya	13.601	5
			40	Kauçuk ve kauçuktan eşya	12.741	7
			90	Optik, fotoğraf, sinema, ölçü, kontrol, ayar, tıbbi, cerrahi alet ve cihazlar; bunların aksam, parça ve aksesuarı	2.865	39
			86	Demiryolu vb hatlara ait taşıtlar ve malzemeler, bunların aksam-parçaları; mekanik trafik sinyalizasyon cihazları	2.801	2
Marmara	Bursa	Tekstil ve Hammaddeleri	54	Sentetik ve suni filamentler	483.104	14
			52	Pamuk	149.975	9
			55	Sentetik ve suni devamsız lifler	127.591	6
			58	Özel dokunmuş mensucat	110.617	10
			60	Örme eşya	96.580	8
			56	Vatka, keçe ve dokunmamış mensucat; özel iplikler; sicim, kordon, ip, halat ve bunlardan mamul eşya	54.253	11
			59	Emdirilmiş, sıvanmış, kaplanmış veya lamine edilmiş dokunabilir mensucat; dokunabilir maddelerden teknik eşya	17.234	8
			51	Yapağı ve yün, ince veya kaba hayvan kılı	7.857	51
			53	Dokumaya elverişli diğer bitkisel lifler; kağıt ipliği ve kağıt ipliğinden	6.586	27
			50	İpek	635	12

Güneydoğu Anadolu	Gaziantep	Hububat, Bakliyat, Yağlı Tohumlar ve Mamulleri	15	Hayvansal ve bitkisel katı ve sıvı yağlar; yemeklik katı yağlar	646.259	2
			19	Hububat, un, nişasta veya süt müstahzarları; pastacılık ürünleri	394.067	1
			11	Değirmencilik ürünleri; malt; nişasta; inülin; buğday gluteni	123.762	0
			18	Kakao ve kakao müstahzarları	110.874	3
			21	Yenilen çeşitli gıda müstahzarları (kahve hülusalari, çay hülusalari, mayalar, soslar, diyet mamaları, vb.)	69.560	3
			17	Şeker ve şeker mamulleri	47.761	3
			23	Gıda sanayiinin kalıntı ve döküntüleri	46.068	0
			7	Yenilen sebzeler ve bazı kök ve yumrular	35.748	1
			12	Yağlı tohum ve meyvalar; muhtelif tane, tohum ve meyvalar; sanayiide ve tıpta kullanılan bitkiler; saman ve kaba yem	25.296	1
			10	Hububat	24.737	1
Güneydoğu Anadolu	Gaziantep	Halı	57	Halılar ve diğer dokumaya elverişli maddelerden yer kaplamaları	1.451.449	3
Güneydoğu Anadolu	Gaziantep	Tekstil ve Hammaddeleri	54	Sentetik ve suni filamentler	305.056	2
			52	Pamuk	250.773	7
			55	Sentetik ve suni devamsız lifler	179.799	4
			56	Vatka, keçe ve dokunmamış mensucat	143.220	3
			60	Örme eşya	39.602	7
			51	Yapağı ve yün, ince veya kaba hayvan kılı	4.872	5
			58	Özel dokunmuş mensucat; tuftedilmiş dokunabilir mensucat	3.441	6
			53	Dokumaya elverişli diğer bitkisel lifler; kağıt ipliği ve kağıt ipliğinden	3.250	1
			59	Emdirilmiş, sıvanmış, kaplanmış veya lamine edilmiş dokunabilir mensucat; dokunabilir maddelerden teknik eşya	1.746	4
			96	Çeşitli mamul eşya	390	5

Ege	İzmir	Kimyevi Maddeler ve Mamulleri	39	Plastikler ve mamulleri	572.541	2
			27	Mineral yakıtlar, mineral yağlar ve bunların damıtılmasından elde edilen ürünler; bitümenli maddeler; mineral mumlar	433.642	1
			29	Organik kimyasal ürünler	405.819	1
			38	Muhtelif kimyasal maddeler (biodizel, yangın söndürme maddeleri, dezenfektanlar, haşarat öldürücüler, vb.)	93.325	1
			32	Debagatte ve boyacılıkta kullanılan hülasalar; tanenler; boyalar, pigmentler,vb; vernikler, vb; macunlar; mürekkepler	49.173	2
			34	Sabunlar, yüzey-aktif organik maddeler, yıkama-yağlama müstahzarları, mumlar,bakım müstahzarları, dişçilik müstahzarları	49.094	2
			40	Kauçuk ve kauçuktan eşya	35.308	10
			90	Optik, fotoğraf, sinema, ölçü, kontrol, ayar, tıbbi, cerrahi alet ve cihazlar; bunların aksam, parça ve aksesuarı	27.552	200
			28	Anorganik kimyasallar; kıymetli metal, radyoaktif element, metal ve izotopların organik-anorganik bileşikleri	24.792	1
			33	Uçucu yağlar ve rezinoitler; parfümeri, kozmetik	15.611	3
Ege	İzmir	Hazırgiyim ve Konfeksiyon	61	Örme giyim eşyası ve aksesuarı	726.996	30
			62	Örülmemiş giyim eşyası ve aksesuarı	360.711	39
			63	Dokunabilir maddelerden hazır eşya; takımlar; kullanılmış giyim ve dokunmuş diğer eşya; paçavralar	17.641	6
			96	Çeşitli mamul eşya	4.554	15
			94	Mobilyalar, yatak takımları; aydınlatma cihazları; reklam lambaları, ışıklı tabelalar vb; prefabrik yapılar	1.720	11
			65	Başlıklar ve aksamı (şapka, kasket, koruyucu başlıklar vb.)	410	33
			95	Oyuncaklar, oyun ve spor malzemeleri; bunların aksam, parça ve aksesuarı	7	15
			67	Hazırlanmış ince ve kalın kuş tüyleri ve bunlardan eşya.	2	193

Ege	İzmir	Çelik	72	Demir ve çelik	826.846	1
			73	Demir veya çelikten eşya	126.431	3
			39	Plastikler ve mamulleri	1.902	4
İç Anadolu	Ankara	Kimyevi Maddeler ve Mamulleri	28	Anorganik kimyasallar; kıymetli metal, radyoaktif element, metal ve izotopların organik-anorganik bileşikleri	669.268	0
			27	Mineral yakıtlar, mineral yağlar ve bunların damıtılmasından elde edilen ürünler; bitümenli maddeler; mineral mumlar	236.315	0
			39	Plastikler ve mamulleri	124.236	4
			30	Eczacılık ürünleri	76.829	52
			29	Organik kimyasal ürünler	52.569	48
			32	Debagatte ve boyacılıkta kullanılan hülasalar; tanenler; boyalar, pigmentler,vb; vernikler, vb; macunlar; mürekkepler	22.846	1
			38	Muhtelif kimyasal maddeler (biodizel, yangın söndürme maddeleri, dezenfektanlar, haşarat öldürücüler, vb.)	16.379	1
			40	Kauçuk ve kauçuktan eşya	11.993	4
			33	Uçucu yağlar ve rezinoitler; parfümeri, kozmetik veya tuvalet müstahzarları	9.653	5
			34	Sabunlar, yüzey-aktif organik maddeler, yıkama-yağlama müstahzarları, mumlar,bakım müstahzarları, dişçilik müstahzarları	8.435	4

İç Anadolu	Ankara	Makine ve Aksamları	84	Nükleer reaktörler, kazanlar, makinalar, mekanik cihazlar ve aletler; bunların aksam ve parçaları	617.600	6
			87	Motorlu kara taşıtları, traktörler, bisikletler, motosikletler ve diğer kara taşıtları; bunların aksam, parça, aksesuarı	310.383	6
			95	Oyuncaklar, oyun ve spor malzemeleri; bunların aksam, parça ve aksesuarı	6.246	9
			85	Elektrikli makina ve cihazlar, ses kaydetme-verme, televizyon görüntü-ses kaydetme-verme cihazları; aksam-parça-aksesuarı	4.154	12
			90	Optik, fotoğraf, sinema, ölçü, kontrol, ayar, tıbbi, cerrahi alet ve cihazlar; bunların aksam, parça ve aksesuarı	506	6
			96	Çeşitli mamul eşya (hijyenik havlu, bebek bezi, kalem, çakmak, fermuar, fırça vb.)	101	7
İç Anadolu	Ankara	Çelik	73	Demir veya çelikten eşya	744.547	1
			72	Demir ve çelik	89.700	1
			39	Plastikler ve mamulleri	8.742	5
Akdeniz	Hatay	Çelik	72	Demir ve çelik	794.709	1
			73	Demir veya çelikten eşya	242.187	1
			39	Plastikler ve mamulleri	1.004	2
Akdeniz	Hatay	Yaş Meyve ve Sebze	8	Yenilen meyvalar ve yenilen sert kabuklu meyvalar; turunçgillerin ve kavunların ve karpuzların kabukları	373.920	1
			7	Yenilen sebzeler ve bazı kök ve yumrular	80.750	0
			9	Kahve, çay, paraguay çayı ve baharat	227	5
			12	Yağlı tohum ve meyvalar; muhtelif tane, tohum ve meyvalar; sanayiide ve tıpta kullanılan bitkiler; saman ve kaba yem	47	4

Akdeniz	Hatay	Otomotiv Endüstrisi	84	Nükleer reaktörler, kazanlar, makinalar, mekanik cihazlar ve aletler; bunların aksam ve parçaları	46.739	7
			87	Motorlu kara taşıtları, traktörler, bisikletler, motosikletler ve diğer kara taşıtları; bunların aksam, parça, aksesuarı	37.680	4
			85	Elektrikli makina ve cihazlar, ses kaydetme-verme, televizyon görüntü-ses kaydetme-verme cihazları; aksam-parça-aksesuarı	636	4
			73	Demir veya çelikten eşya	277	5
			68	Taş, alçı, çimento, amiyant, mika veya benzeri maddelerden eşya	137	3
			70	Cam ve cam eşya	99	4
			40	Kauçuk ve kauçuktan eşya	67	1
			94	Mobilyalar, yatak takımları; aydınlatma cihazları; reklam lambaları, ışıklı tabelalar vb; prefabrik yapılar	40	3
			95	Oyuncaklar, oyun ve spor malzemeleri; bunların aksam, parça ve aksesuarı	34	35
			83	Adi metallerden çeşitli eşya (kilit, kasa, mobilya tertibatı, vb.)	5	15
Karadeniz	Trabzon	Fındık ve Mamulleri	8	Yenilen meyvalar ve yenilen sert kabuklu meyvalar; turuncgillerin ve kavunların ve karpuzların kabukları	454.600	7
			20	Sebzeler, meyvalar, sert kabuklu meyvalar ve bitkilerin diğer kısımlarından elde edilen müstahzarlar	254.518	7
			11	Değirmencilik ürünleri; malt; nişasta; inülin; buğday gluteni	6.414	6
			15	Hayvansal ve bitkisel katı ve sıvı yağlar; yemeklik katı yağlar; hayvansal ve bitkisel mumlar	1.291	11

Karadeniz	Trabzon	Yaş Meyve ve Sebze	8	Yenilen meyvalar ve yenilen sert kabuklu meyvalar; turunçgillerin ve kavunların ve karpuzların kabukları	181.959	1
			7	Yenilen sebzeler ve bazı kök ve yumrular	151.452	1
			9	Kahve, çay, paraguay çayı ve baharat	6	6
			20	Sebzeler, meyvalar, sert kabuklu meyvalar ve bitkilerin diğer kısımlarından elde edilen müstahzarlar	1	24
			12	Yağlı tohum ve meyvalar; muhtelif tane, tohum ve meyvalar; sanayiide ve tıpta kullanılan bitkiler; saman ve kaba yem	0,598	5
Karadeniz	Trabzon	Otomotiv Endüstrisi	87	Motorlu kara taşıtları, traktörler, bisikletler, motosikletler ve diğer kara taşıtları; bunların aksam, parça, aksesuarı	26.098	2
			84	Nükleer reaktörler, kazanlar, makinalar, mekanik cihazlar ve aletler; bunların aksam ve parçaları	197	16
			40	Kauçuk ve kauçuktan eşya	166	2
			73	Demir veya çelikten eşya	34	1
			83	Adi metallerden çeşitli eşya (kilit, kasa, mobilya tertibatı, vb.)	28	3
			70	Cam ve cam eşya	25	4
			68	Taş, alçı, çimento, amyant, mika veya benzeri maddelerden eşya	21	8
			85	Elektrikli makina ve cihazlar, ses kaydetme-verme, televizyon görüntü-ses kaydetme-verme cihazları; aksam-parça-aksesuarı	20	16
			94	Mobilyalar, yatak takımları; aydınlatma cihazları; reklam lambaları, ışıklı tabelalar vb; prefabrik yapılar	8	6
			91	Saatler ve bunların aksam ve parçaları	2	103

Doğu Anadolu	Malatya	Kuru Meyve ve Mamulleri	8	Yenilen meyvalar ve yenilen sert kabuklu meyvalar; turunçgillerin ve kavunların ve karpuzların kabukları	162.293	3
			12	Yağlı tohum ve meyvalar; muhtelif tane, tohum ve meyvalar; sanayiide ve tıpta kullanılan bitkiler; saman ve kaba yem	17.847	2
			20	Sebzeler, meyvalar, sert kabuklu meyvalar ve bitkilerin diğer kısımlarından elde edilen müstahzarlar	1.452	8
			11	Değirmencilik ürünleri; malt; nişasta; inülin; buğday gluteni	2	2
Doğu Anadolu	Malatya	Hazırgiyim ve Konfeksiyon	62	Örülmemiş giyim eşyası ve aksesuarı	80.150	36
			63	Dokunabilir maddelerden hazır eşya; takımlar; kullanılmış giyim ve dokunmuş diğer eşya; paçavralar	1.207	3
			61	Örme giyim eşyası ve aksesuarı	532	45
			96	Çeşitli mamul eşya (hijyenik havlu, bebek bezi, kalem, çakmak, fermuar, fırça vb.)	30	33
			94	Mobilyalar, yatak takımları; aydınlatma cihazları; reklam lambaları, ışıklı tabelalar vb; prefabrik yapılar	26	6
			65	Başlıklar ve aksamı (şapka, kasket, koruyucu başlıklar vb.)	0,283	4
Doğu Anadolu	Malatya	Su Ürünleri ve Hayvansal Mamuller	2	Etler ve yenilen sakatat	25.728	2
			3	Balıklar, kabuklu hayvanlar, yumuşakçalar ve suda yaşayan diğer omurgasız hayvanlar	574	5
			4	Süt ürünleri; yumurtalar; tabii bal; diğer yenilebilir hayvansal menşeli ürünler	8	5

Kaynak: TİM ve kendi hesaplamalarımız

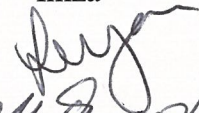
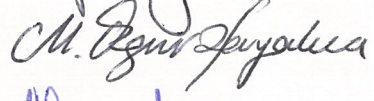
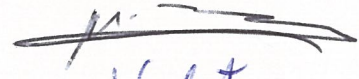
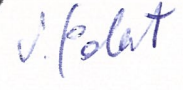
ÖZGEÇMİŞ

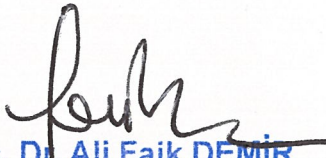
1988 yılında İzmit'te doğdu. Lise öğrenimini Gölcük Anadolu Lisesi'nde tamamladı. 2010 yılında Hacettepe Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü'nde lisans öğrenimini tamamladı. 2010 yılının Eylül ayında Galatasaray Üniversitesi İktisat Yüksek Lisans Bölümüne girdi. Lise ve üniversite yıllarında katıldığı kompozisyon yarışmalarında yerel ve ulusal ödüller kazandı. Bunlardan bazıları; Adnan Menderes Üniversitesi'nin 2011 yılında düzenlediği makale yarışmasında Türkiye üçüncülüğü, Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün 2008 ve 2010 yıllarında düzenlenen kompozisyon yarışmalarında kazanılan Türkiye ikinciliği, İSU'nun Dünya Su Günü Etkinlikleri kapsamında düzenlediği kompozisyon yarışmasındaki Gölcük ilçe birinciliği, Gölcük İlçe Milli Eğitim Müdürlüğü'nün 19 Mayıs etkinlikleri kapsamında düzenlediği kompozisyon yarışmasındaki ilçe birinciliği ve Gölcük Donanma Komutanlığı'nın 18 Mart etkinlikleri kapsamında düzenlediği kompozisyon yarışmasındaki il üçüncülüğü şeklindedir. Rotterdam ve Gölcük Belediyesi'nin ortak düzenlediği sempozyumda ve Gölcük Belediyesi kütüphane kuruluşunda gönüllü olarak görev aldı. Lisans öğrenimi süresince Tüpraş A.Ş., Zorlu Holding, Doğan Holding, Şekerbank gibi kurumlarda yaz dönemi stajlarını yaptı. Hazine Müsteşarlığı kış dönemi bilgilendirme programına katıldı. Dolmabahçe Sarayı'nda bir dönem yabancı turistlere rehberlik yaptı. 2009 yazında Slovakya'daki UTS firmasında, Erasmus Staj Hareketliliği kapsamındaki stajını tamamladı. Halen Türkiye İhracatçılar Meclisi Kurumsal İletişim ve Strateji Geliştirme biriminde uzman yardımcısı olarak çalışmaktadır.

TEZ ONAY SAYFASI

Üniversite	Galatasaray Üniversitesi
Enstitü	Sosyal Bilimler Enstitüsü
Adı Soyadı	Kübra ULUTAŞ
Tez Başlığı	Türkiye'nin İhracat Yapısında Değişmeler
Savunma Tarihi	11.12.2013
Danışmanı	Prof. Dr. Lerzan ÖZKALE

JÜRİ ÜYELERİ

Ünvanı, Adı, Soyadı	İmza
Prof. Dr. Lerzan ÖZKALE (Danışman)	
Prof. Dr. Özgür KAYALICA	
Doç. Dr. Haluk LEVENT	
Yrd. Doç. Dr. Mustafa ULUS	
Yrd. Doç. Dr. Sezgin POLAT (İkinci Danışman)	

Doç. Dr. Ali Faik DEMİR
GALATASARAY ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
MÜDÜR YARDIMCISI
VEKİLİ

Enstitü Müdürü

Prof. Dr. Sibel YAMAK